múzeumcafé
84

múzeumcafé

84

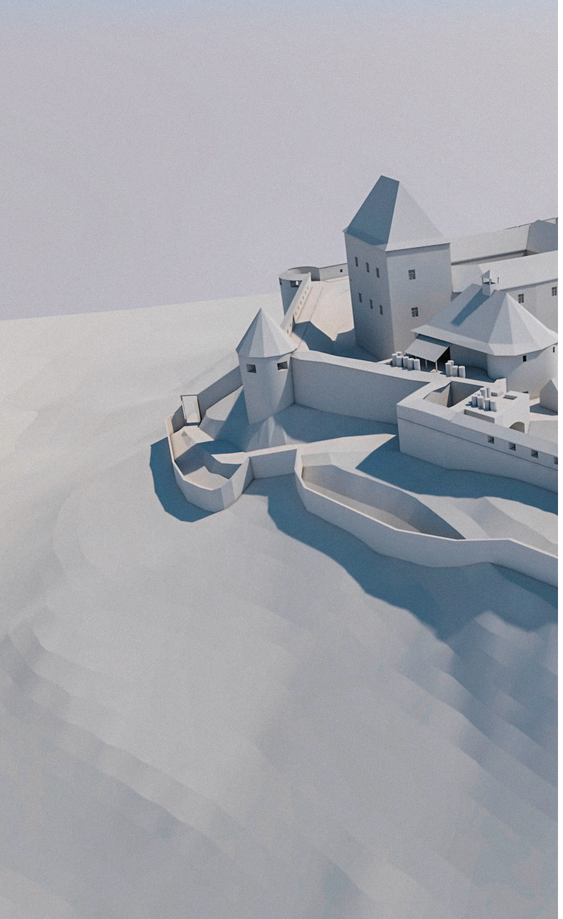

múzeumcafé 84
2021/4. augusztus–szeptember

Basics Beatrix
MESTEREK, MŰVEK, GYŰJTŐK

Basics Beatrix
VÁRÁBRÁZOLÁSOK A RAJNA VIDÉKÉTŐL VISEGRÁDIG

Vándor László
VÁRKUTATÁS ZALÁBAN

Pető Zsuzsa Eszter–Tomka Gábor
REGÉNYES REGÉC, AVAGY KŐHALOMBÓL ÚJRAÉPÜLŐ VÁR

Pusztainé Fischl Klára
ŐSKORI VÁRAK, ERŐDÍTÉSEK

Zay Orsolya
TÖRTÉNETI FESZTIVÁLOK MAGYARORSZÁGON

Berényi Marianna
VIRTUÁLIS VÁRÉPÍTŐK VALÓSÁGA

Karácsony Ágnes
NINCS KÉT EGYFORMA VÁR
– FELD ISTVÁN

Gréczi Emőke
EGY ARISZTOKRATA RÉGISÉGTÁR ÉS EGY KORSZERŰ MÚZEUM
– BARCZI GYULA

Tóth Ferenc
EURÓPAI MÚZEUMLÁTOGATÓ TANULMÁNYÚT 1897-BEN

Ára: 1390 forint
ISSN 1789-3291

múzeumcafé
84

múzeumcafé
84

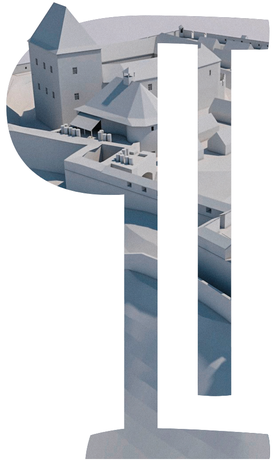

várvédők
régészet és rekonstrukció

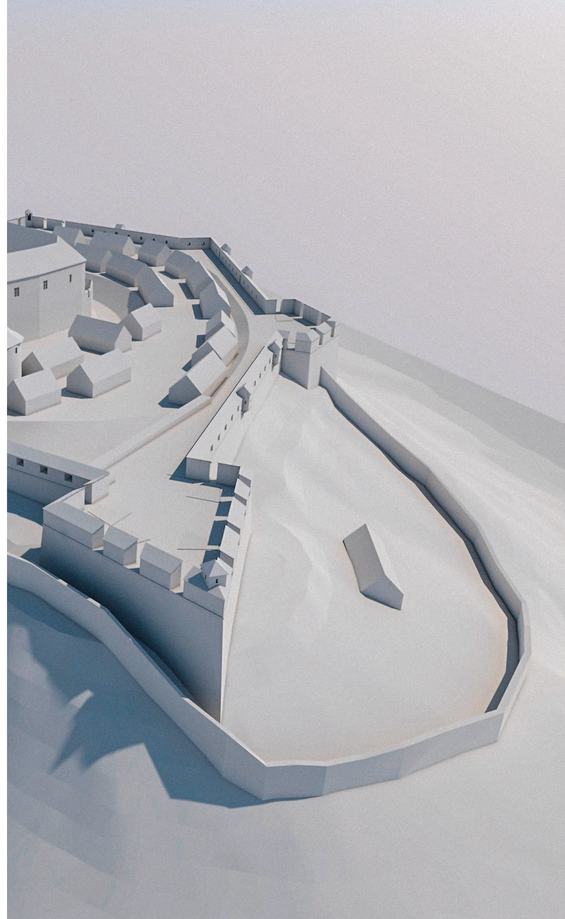

múzeumcafé
84

várvédők

régészet és rekonstrukció

VÁRAK, JÁTÉKOK

Amikor egy család úgy dönt, hogy múzeumba megy, ráadásul gyerekbarát helyre, nagyon valószínű, hogy egy várat fog választani, az egrit, a visegrádit, a kőszegit, a siklósit, no és persze a budait (hogy itt csak a töredékét soroljuk fel a választéknak), mert ott kaphat valóban komplex élményt mindegyik generáció történelemről, építészetről, hadtörténetről, képző- és iparművészetről, vallástörténetről, irodalomról, néprajzról és régészetről. Éppen ezért visel hallatlanul nagy felelősséget az, aki bármilyen módon hozzájárul valamely vár, erődítmény, várkastély, rom fenntartásához, feltárásához, fel- és átépítéséhez, berendezéséhez, a látnivalók láthatóvá tételéhez. Mióta a várak látogatóközpontokká, sőt, szabadidőközpontokká váltak, évente több százezer látogató fogadására készen, igen nehéz lett megtalálni az egyensúlyt az elragadó látvány és a hiteles beltartalom között – a várrekonstrukcióknál nagyobb vitákat nem gerjeszt ma semmi a múzeumi és műemlékes világban. Az ebben a lapszámban megjelent írások többsége is a beavatkozás problémáját hangsúlyozza: a vár több száz éves történetének melyik pillanatát kell (szabad, érdemes) felidézni, mennyi teret adhat a régész, műemlékes, építész a sejtéseinek, megérzéseinek, hogyan lehet egy kőhalmot a 21. századi elvárásoknak és előírásoknak megfelelően biztonságossá és látogatóbaráttá tenni? Amikor a család felkeres egy divatos helyszínt, nem tudja, mennyire autentikus, amit lát, hogy a falakból mennyi az eredeti, mennyi az elfogadott és mennyi az elfogadhatatlan hozzágondolás, a vármúzeum kiállítása átmegy-e a szakma szűrőjén, tanítanak is vagy csak szórakoztatnak a látványosságok és programok, a gazdasági szempontokon túl. Úgy tűnik, hogy korrekcióra csak akkor van lehetőség, ha a rekonstrukció csak a virtuális valóságban vagy tervezőasztalon, vázlatfüzetben létezik. Utána morogh at a szakma, szomorkodhat a történész, a műemlékes, az már – évtizedekre, évszázadokra – úgy marad.

Gréczi Emőke

tartalom

7 *hírek (Magyar Katalin)*
17 *kalendárium (Magyar Katalin)*

29 *szemle*

31 Basics Beatrix
MESTEREK, MŰVEK, GYŰJTŐK

37 *várvédők*

39 Basics Beatrix
VÁRÁBRÁZOLÁSOK A RAJNA VIDÉKÉTŐL VISEGRÁDIG
63 Vándor László
VÁRKUTATÁS ZALÁBAN
77 Pető Zsuzsa Eszter–Tomka Gábor
REGÉNYES REGÉC, AVAGY KŐHALOMBÓL ÚJRAÉPÜLŐ VÁR
103 Pusztainé Fischl Klára
ŐSKORI VÁRAK, ERŐDÍTÉSEK
121 Zay Orsolya
TÖRTÉNETI FESZTIVÁLOK MAGYARORSZÁGON

131 *disputa*

133 Berényi Marianna
VIRTUÁLIS VÁRÉPÍTŐK VALÓSÁGA

189 *múzeumőr*

191 Karácsony Ágnes
NINCS KÉT EGYFORMA VÁR
– FELD ISTVÁN

223 Gréczi Emőke
EGY ARISZTOKRATA RÉGISÉGTÁR ÉS EGY KORSZERŰ MÚZEUM
– BARCZI GYULA

243 *kutatás*

245 Tóth Ferenc
EURÓPAI MÚZEUMLÁTOGATÓ TANULMÁNYÚT 1897-BEN

hírek

Vízeum. A Duna Múzeum új állandó kiállítása

Összeállította: *Magyar Katalin*

DÍJAZOTT MÚZEUMOK ÉS MUNKATÁRSAIK

¶ Kiosztották az European Museum Forum által kiírt European Museum of the Year Award 2021, azaz Az Év Európai Múzeuma 2021 díjait. A fődíjat a leideni (Hollandia) Naturalis Biodiversity Center nyerte, a különdíjat a Duna Múzeumnak ítélték *Vízeum* című állandó tárlatáért. Az 1977-ben alapított díj történetében még nem fordult elő, hogy magyar múzeum két alkalommal is díjat nyerjen, a Duna Múzeumnak azonban 2003 után sikerült a duplázás.

¶ Akadémiai Díjat kapott Dulai Alfréd, a Magyar Természettudományi Múzeum Őslénytani és Földtani Tárának osztályvezetője.

¶ Átadták a Zalaegerszegért díjakat, a díjazottak között van Vándor László régész, a Göcseji Múzeum nyugalmazott igazgatója.

¶ A mohácsi nemzeti emlékhely kapta idén a Nemzeti Örökség Intézete Év Emlékhelye díjat, mert munkatársai példaértékű módon, komoly szakmai munkával készülnek a mohácsi csata ötszázadik évfordulójára, ami 2026-ban esedékes.

¶ A harmincéves Pulszky Társaság – Magyar Múzeumi Egyesület idén is kiosztotta az Év Múzeuma díjakat: a nagy múzeumok kategóriában a Magyar Nemzeti Múzeum; a kis múzeumok kategóriában a Petőfi Irodalmi Múzeum sátoraljaújhelyi Kazinczy Ferenc Múzeuma részesült elismerésben. Az Országos Közgyűjtemények Szövetsége különdíjával jutalmazták a debreceni Déri Múzeumot, a Magyar Vidéki Múzeumok Szövetsége különdíját a hajdúszoboszlói Fazekasház kapta. (MC)

ÚJ MÚZEUMI LÉTESÍTMÉNYEK

¶ Megnyílt Szombathely új kulturális intézménye, a Schrammel-gyűjtemény. Az egykori Éva-malomban a Szombathelyen született, Kossuth-díjas keramikusművész alkotásai állandó kiállításban kapnak helyet.

¶ Átadták az ország első illatmúzeumát a Pannonhalmi Főapátság Gyógynövénykertjében, a kiállítás az ezeréves bencés szerzetesi gyógynövénykultúrába enged betekintést. A különleges tárlathoz hasonló kiállítás hozzánk legközelebb Franciaországban található. A kiállításon nemcsak szaglászni lehet, bemutatják a monostori gyógynövény- és gyógyászati kultúrát is.

¶ A Sóstói Múzeumfaluban és a Bencs-villában kapott helyet a Péchy Mária és férje, Kovács Gyula által adományozott gyűjtemény. A több mint hétszáz darabos magángyűjtemény néprajzi tárgyai a skanzenbe, az iparművészeti anyag (bútorok, üveg- és porcelántárgyak) pedig a Bencs-villában tekinthető meg, de a skanzenben is bemutatják virtuálisan, digitális eszközök segítségével az új állandó kiállításon.

¶ Keszthelyen, a Georgikon Majortörténeti Kiállítóhelyen új malomjátszó és közösségi teret

adtak át. A Festetics Majorba ellátogató családok megismerhetik a gazdálkodás alapjait, a ház körüli állatokat, és játékosan végigkísérhetik, hogy lesz a gabonából kenyér. (MC)

MEGÚJULT MÚZEUMI ÉPÜLETEK

¶ A Fővárosi Önkormányzat segítségével újult meg a Herrich–Kiss-villa, amelyben Pestszentlőrinc–Pestszentimre egyetlen kerületi fenntartású közgyűjteménye és tudományos kutatóintézete, a Tomory Lajos Múzeum is működik. Az épület mellett a csaknem ötezer négyzetméteres, eddig elhanyagolt kert is megújul civil és közösségi munkának köszönhetően.

¶ Balassagyarmaton új, szebb és tágasabb helyen, bővített kiállítási anyaggal nyílt meg a 13 éves Pannonia Motorkerékpár Múzeum. (MC)

ELHUNYT MAROSI ERNŐ

¶ A Széchenyi-díjas művészettörténész, a Magyar Tudományos Akadémia rendes tagja, egykori alelnöke, az Eötvös Loránd Tudományegyetem (ELTE) professor emeritusa 81 éves korában halt meg. 1963-tól oktatott az ELTE művészettörténeti tanszékén, 1991–2000-ben az MTA Művészettörténeti Kutató Intézetének igazgatója, 1991–1996-ban az UNESCO nemzetközi művészettörténeti bizottságának vezetőségi tagja. A középkori magyar és egyetemes művészettörténet nemzetközi hírnevű kutatója volt, de foglalkoztatták a romanika és a gótika korszakai és a 20. századi művészeti problémái és életművei is, s rendszeresen nyitott meg kortárs kiállításokat. Az elmúlt bő fél évszázad magyar művészettörténet-írásának ő a legnagyobb hatású, legtöbbet idézett, világszerte ismert szaktekintélye, emellett nemzedékek egyetemi képzésének tudós tanárszemélyisége. 1997-ben Széchenyi-díjjal ismerték el munkásságát. A Magyar Köztársasági Érdemrend középkeresztje a csillaggal kitüntetést 2009-ben kapta meg, 2014-ben Hazám-díjjal tüntették ki.

ELHUNYT HORVÁTH BÉLA

¶ A 81 éves régész, az Esztergomi Vármúzeum nyugalmazott igazgatója volt, s negyven évig, 1971 és 2011 között vezette az intézményt. Egyetem után a Magyar Nemzeti Múzeum Középkori Osztályán helyezkedett el. Gyakorlati tapasztalatait is itt szerezte: kutatott Hódmezővásárhelyen, Fonyódon, Magyarhomoródon, Dunaújvárosban, a dunakanyari leletmentéseknél, Tiszaörvény lelőhelyein. Amikor az esztergomi Várhegyen álló királyi palota épületegyüttesének kezelői joga a Magyar Nemzeti Múzeumhoz került, a Vármúzeum igazgatója lett. Nevéhez fűződik az esztergomi Várhegy déli részén ma is megtalálható komplex kulturális központ létrehozása, kialakítása is; igazgatóként és közművelődési szakemberként egyaránt sokat tett a múzeumért és ezzel egész Esztergom kulturális fejlődéséért. Szolgálata alatt számos múzeumi és önkormányzati kitüntetésben részesült, melyek közül talán a legfontosabb a 2004-ben adományozott Magyar Köztársasági Érdemrend tisztikeresztje volt.

MŰEMLÉKVÉDELMI DÍJAK

¶ Az ICOMOS Magyar Nemzeti Bizottsága Példaadó Műemlékgondozásért díjjal tüntette ki a műemléki világnap alkalmából a Nemzeti Örökség Intézetét a budapesti Salgótarjáni

úti zsidó temető helyreállításáért, karbantartásáért és a közönségnek való bemutatásáért, valamint Déri Pétert, Jánosháza plébánosát, akinek tevékenységéhez köthető a csehimindszenti, a csehi, a mikosszéplaki templomok és a szombathelyi Brenner János Kollégium belső udvarának és pincéjének helyreállítása. ICOMOS-díjban részesült a Sándor–Metternich-kastély felújítása Bajnán, a szögligeti Szádvár (azóta meg is nyitott) fejlesztési munkálatai, a máriapócsi Szeplőtlen Szűz Mária római katolikus templom felújítása és a sümegi Ramassetter-ház felújítása.

¶ Forster Gyula-díjat kapott Bozóki Lajos művészettörténész és Tahi-Tóth Ilona műemlékvédelmi szakmérnök. A Schönvisner István-díjjal idén Vicze Magdolnát és Simon Zoltán Sándor régészt tüntették ki. (MC)

GYARAPODÓ KÖZGYŰJTEMÉNYEINK

¶ Évek alatt összegyűjtött, eddig magánkézben lévő fotótörténeti ritkaságokat vásárolt a vásárhelyi Tornyai János Múzeum: a dél-alföldi fotótörténet jelentős képviselői, Bodrogi Imre, Lusztig Imre, Lepage Lajos és Tapasztó Andor felvételeiből csaknem háromszáz fénykép és negatív került a gyűjteménybe. Különösen értékesek és helytörténeti szempontból is izgalmasak Lusztig Imre személyes tárgyai és eszközei.

¶ A Néprajzi Múzeum a történetének egyik legnagyobb egyidejű műtárgygyarapodásaként egy különleges, több mint ezerháromszáz darabos magángyűjteményt vásárolt meg. Az 1969-től a rendszerváltozásig erdélyi és különböző magyarországi tájakon végzett helyszíni gyűjtések, valamint régiségkereskedésekben történt vásárlások révén létrehozott különleges gyűjtemény a 17. századi céhládától a 18–19. századi szakrális tárgyakon, bútorokon és kerámiákon át a 20. század végén használt ballagási tarisznyáig terjed.

¶ Ritka fegyver került a Janus Pannonius Múzeum birtokába: egy himesházi férfi keresteme meg a múzeumot azzal, hogy egy régi kardot talált, amelyről kiderült, hogy kialakítása alapján egy 9–10. századi kétélű fegyver, amelyet a szaknyelv spathának nevez. Ez a kardtípus egész Európa területén elterjedtnek számított, e példány közelebbi származási helye egyelőre ismeretlen.

¶ 35 centiméteres bronzharang került ajándékként a Janus Pannonius Múzeum Történeti Osztályának gyűjteményébe. A – sajnos már repedt – harangot a neves Ruepprecht János öntötte Pécsett, 1856-ban. A JPM történeti kiállításában már látható egy 1840-ben öntött bronzharang, amely még Ruepprecht apósának műhelyében készült, emellett őrzik a harangöntő műhely díszítő sablonjainak nagy részét, valamint a Ruepprecht testvérek által elnyert kiállítási érmek tablóját. (MC)

TÁVOZÓ ÉS ÉRKEZŐ VEZETŐK

¶ Öt év után távozik pozíciójából Szegedy-Maszák Zsuzsanna, a Budapest Galéria vezetője, a Budapesti Történeti Múzeum részeként működő intézmény főosztályvezetője. A Budapest Galériában Erőss Nikolett megbízott főosztályvezetőként váltotta a távozó vezetőt, aki a továbbiakban a Magyar Nemzeti Múzeum főmuzeológusaként tevékenykedik.

¶ A minisztérium nem hagyta jóvá a márciusban még állami kitüntetést kapott Bertók Gábor kinevezését a pécsi Janus Pannonius Múzeum élére. A 15 éve a múzeumban dolgozó

régész-főmuzeológus az önkormányzat nyílt pályázatán nyerte el a múzeumigazgatói posztot. A fenntartó Pécsi Önkormányzat ismét pályázatot ír ki a JPM igazgatói posztjára, miután a tavaly szeptemberi kiírás eredménytelenül zárult, a februári pályázat eredményét pedig megvétózták.

¶ Újabb öt évre kapott megbízást a Móra Ferenc Múzeum vezetésére Fogas Ottó. (MC)

QR-KÓDOK KISKUNFÉLEGYHÁZÁN

¶ Először a Kiskun Múzeumban helyeztek el QR-kódos mobilapplikációs rendszert, a Kiskun Múzeum Guide segítségével a látogató egyszerűen, a saját eszközén érheti el a múzeum hangos tárlatvezetéseit, vagy olvashat érdekes információkat egyes tárgyakról, gyűjteményekről. Ennek a rendszernek a továbbfejlesztett verziója a Múzeum Atlasz elnevezésű QR-kód alapú interaktív guide, amely az önkormányzat, a múzeum és a Tourinform Iroda közreműködésével valósult meg. A Mesélő város projekt keretében nevezetes városközponti épületekre került QR-kód, amelyek leolvasásával minden fontos tudnivalóhoz hozzáférhetnek az érdeklődők, idegen nyelveken is. (BAON.HU)

A BARTÓK-ÖRÖKÖS KIÜRÍTETTE AZ EMLÉKHÁZAT

¶ A Fővárosi Önkormányzat kezelésében lévő Csalán úti villában tarthatatlan körülmények alakultak ki az évek során – ezzel indokolta a világhírű zeneszerző rokona és jogutódja azt a lépését, hogy Bartók Béla hagyatékának, bútorainak és személyes tárgyainak védelme érdekében azokat a letétből visszaveszi, és elszállítja az emlékházból. Vásárhelyi Gábor 2006-ban (Bartók Béla születésének 125. évfordulójára) rekonstruáltatta az épületet, majd berendeztek egy, a villa helyiségeit kitöltő kiállítást Bartók Béla bútoraival és személyes tárgyaival, amelyeket ingyenes letétben helyezett el. A kiállított tárgyak és az épület épségét azonban molyok és penész veszélyeztette, ezért alakult ki vita a fenntartó és a tulajdonos közt. (INDEX.HU)

NÉLKÜLÜNK IS VÉDETT A LIMES

¶ A magyar kormány az évtizedes magyar–szlovák–osztrák–német együttműködés ellenére az utolsó pillanatban visszavonta pályázatát a limes világörökségi jelölésére. Az UNESCO ülésén ennek ellenére a magyar szakasz nélkül is világörökségi védettséget kapott a dunai limes nyugati része. Tizennyolc év előkészítő munka után lett védett a Római Birodalom határvonalának harmincnégy lelőhelye Németországban, Ausztriában és Szlovákiában. A négyszáz kilométeres magyar szakasz a dunai limes több mint felét teszi ki, 2009 óta a különböző régészeti leletekből, őrtornyokból, sáncokból álló hálózat a legfontosabb világörökségi várományos attrakciónk volt. (444.hu)

MEGMARAD A TASZÁRI REPÜLŐMÚZEUM

¶ Néhány hónappal ezelőtt felmerült, hogy a Hadtörténeti Intézet és Múzeum a gyűjteményébe tartozó műtárgyakat júniusban elszállítja Taszárról. A sikeres egyeztetéseket követően a repülőmúzeum, amelyet helyi veterán katonák gondoznak és ápolnak évtizedek óta, a somogyi településen marad. (SONLINE.HU)

KDS-PORTÁL

¶ Elindult a Magyar Nemzeti Levéltár által üzemeltetett Közgyűjteményi Digitalizálási Stratégia portálja (kds.gov.hu), amely modern köntösben nyújt könnyen elérhető információkat, hozzáférhetővé teszi a szakterületek legfontosabb eredményeit, például a virtuális kiállításokat, régi nyomtatványokat, uralkodók itinerániumát (utazásaik leírását), alapfilmeket, de a közgyűjteményi digitalizálás módszertani útmutatóját, a Fehér könyvet is. (KORMANY.HU)

ÖSSZEVONÁSOK NAGYVÁRADON

¶ Folytatódnak a kulturális spórolások, a Nagyváradi Helyi Tanács is megszavazta a Nagyváradi Múzeum beolvasztását a Körösvidéki Múzeumba. Az összevonás munkahelyek megszűnésével is jár. A Nagyváradi Városi Múzeum kezelésében lévő ingatlanok közül a Nagyváradi Zsidó Történeti Múzeum, a Darvas–LaRoche-ház és a leendő Szabadkőművesség Múzeuma a Bihar Megyei Műemlékvédő Alapítvány kezelésébe megy át, a vár A és C épületének nagy része a Nagyvárad és a Régió Turizmusát Támogató Alapítvány (APTOR) kezelésébe kerül. (ERDON.RO)

MEGNYITOTTÁK A NAGYVÁRADI EGYHÁZMŰVÉSZETI KIÁLLÍTÁST

¶ Megnyílt a Nagyváradi Római Katolikus Püspökség egyházművészeti gyűjteménye a püspöki palota első emeletén. Miután kiköltözött az épületből a Körösvidéki Múzeum, magyar kormánytámogatással elkezdődött a palota felújítása, amely idén ősszel fejeződik be teljesen. A gyűjtemény legrégebbi darabja az az oltárkő, amelynél Benkovich Ágoston püspök először misézett a kivonuló törökök nyomán a 17. században. Láthatók az egyházmegye vallásos festészeti és portrétárának legjelentősebb darabjai a reneszánsztól a 19. századig, a liturgikus ötvösgyűjtemény, emellett megcsodálható a 18–19. századi egyházi textilgyűjtemény egy része. A szakrális tárgyak mellett bepillanthatunk Ferenc József és Erzsébet királyné váradi lakosztályába is. (ERDON.RO)

KÖZÖS MAGYAR–SZLOVÁK FEJLESZTÉSEK

¶ Másfél millió eurót nyert a Magyar Nemzeti Múzeum és Zseliz városa az Interreg határon átnyúló uniós együttműködési programból az esztergomi Balassi Bálint Múzeum, valamint a zselizi Esterházy-kastély felújítására. A projektben szereplő mindkét műemlék állapota kritikus, már évtizedek óta felújításra várnak, egyik sem látogatható. Egymillió euró értékben a Balassi Bálint Múzeum épületét, csaknem félmillió euróból pedig az Esterházy-kastély északkeleti szárnyát állítják helyre (a Norvég Alaptól szintén nyertek támogatást, csaknem nyolcszázezer eurót, abból a tetőszerkezetet teszik rendbe).

¶ A Szabadtéri Néprajzi Múzeum Múzeumi Oktatási és Módszertani Központja és Kassa megye közti együttműködésként indult el a Határokon átívelő partnerség építése a jövő múzeumaiért elnevezésű projekt az Interreg Szlovákia–Magyarország Együttműködési Program keretében. A 16 hónapon át tartó és a csaknem 178 ezer eurós (62 millió forint) európai uniós forrásból megvalósuló projektben magyar és szlovák múzeumi szakemberek részvételével zajló szakmai továbbképzések valósulnak meg, szlovákiai

és magyarországi tanulmányutat szerveznek, továbbá újabb együttműködési koncepciókat kidolgozó nyári egyetemet tartanak.

¶ Magyarországi és szlovákiai szakemberek közösen tárták fel az Ipoly magyarországi partján elterülő letkési középkori templom maradványait. Mindehhez az anyagi forrást a határon átnyúló Interreg V-A Szlovákia–Magyarország együttműködési program keretében kapták meg. A múlt nyáron lezajlott ásatás eredményeiről tudományos konferencián számoltak be, emellett egy különleges kiállítás megnyitására is sor került a letkési művelődési házban.

¶ Átadták a magyar kormány által felújíttatott Rákóczi-várkastélyt, amelyben II. Rákóczi Ferenc született a zömmel magyarok lakta felvidéki Borsiban. Az 1563 és 1638 között épült kastélyban a fejedelmet és korát bemutató állandó kiállítást nyitottak meg. (MC)

VISSZAKERÜLTEK

¶ Visszaadta a karlsruhei művészeti múzeum Erich Heckel (1883–1970) német expresszionista festő *Testvérek* című alkotását a kép korábbi zsidó tulajdonosa örököseinek, mivel a szakértők szerint nácik által eltulajdonított műről van szó. Az olajfestményt a közönség a richmondi Virginiai Szépművészeti Múzeumban láthatja a továbbiakban az örökösök akarata szerint.

¶ Belgium visszaad egy festményt egy német zsidó házaspár családjának, akiktől ellopták azt, miután a második világháború alatt elmenekültek Németországból. Lovis Corinth virágcsendéletét a brüsszeli Királyi Képzőművészeti Múzeum gyűjteménye őrizte mintegy harminc olyan művel együtt, amelyet a második világháború alatt vélhetően elloptak. A Mayer családot a hatvanas években már kompenzálták vagyonának elvesztése miatt a német hatóságok, ezért a rokonoktól 4100 eurót kérnek a festmény becsült költségének megfizetésére.

¶ Ókori római villák romjaiból évekkel ezelőtt lebontott hat freskó tért vissza a pompeji régészeti parkba. Hármat valószínűleg már az 1970-es években elloptak, és amerikai, svájci, valamint brit gyűjtőknek adták el, a másik háromra a rendőrség 2012-ben talált rá egy illegális ásatás során Pompejitől mintegy hétszáz méterre.

¶ Visszaérkezett Bangkokba két ősi, homokkőből készült műtárgy, amelyeket vélhetően Thaiföldről loptak el a vietnami háború idején. A templomi gerendák évtizedekig voltak kiállítva a San Francisco Ázsiai Művészeti Múzeumban, hazaszállításukat évekig tartó nyomozás előzte meg. (MC)

NFT-K HOZNAK PÉNZT

¶ Míg egyes múzeumok műkincseik eladásával próbálják egyenesbe hozni a járvány által megtépázott bevételeiket, időnként nem kis felháborodást kiváltva (a római MAXXI múzeumban viszont a viszontlátás reményében lehet száz évig érvényes jegyet vásárolni a múzeumból való távozáskor), a firenzei Uffizi Galéria híres festményeiről készült digitális másolatait árulja a pénzeszközök előteremtése érdekében. A leleményes ötlet a műkereskedelemben mostanában divatba jött NFT tokenek sikerét lovagolja meg; a hitelességi tanúsítvánnyal ellátott első digitális másolat a Szent Családról, Michelangelo kerek táblaképéről készült, és 140 ezer euróért kelt el. (NEWS.ARTNET.COM)

NŐ A LOUVRE ÉLÉN

¶ Laurence des Carst, a párizsi Musée d'Orsay elnökét nevezte ki a francia államfő a Louvre élére. A világ legnagyobb múzeumát először fogja nő vezetni. Az 54 éves művészettörténész – akinek szakterülete a 19. századi és a 20. század eleji képzőművészet – négy éve vezeti az impresszionista gyűjteményéről híres Musée d'Orsay-t. Az új igazgató bejelentette, hogy első intézkedésként egy új részleget hoz létre a Louvre-ban a bizánci és a keleti keresztények művészetének, amely az intézmény kilencedik állandó gyűjteménye lesz. (AFP)

AKADÁLYMENTESÍTIK AZ AKROPOLISZT

¶ Görögország kulturális minisztériuma javítja a fogyatékkal élők hozzáférését az Akropoliszhoz: a műemlékek méretarányos modelljei mellett Braille-írással és nagy betűkkel is felkerülnek a feliratok, kapaszkodókat és figyelmeztető táblákat is feltesznek, lift is épült, ám a kerekesszékkel is járható betonjárda már „kiverte a biztosítékot" mint idegen elem, amely bírálói szerint elfojtja, meghamisítja az emlékművet. (ARTDAILY.COM)

BARCELONA NEM KÉR AZ ERMITÁZSBÓL

¶ Legalábbis nem a kikötőben szeretné látni a szentpétervári múzeum új fiókintézményét. Az önkormányzat elutasította a beruházók terveit, mivel szerintük a 15 ezer négyzetméteres, ötemeletes múzeum épülete túl nagy terhet jelentene a városi tömegközlekedésre, és jelentősen megnövelné a közlekedést a környéken. A város alternatív helyszíneket javasolt, de a projektgazdák továbbra is ragaszkodnak a kikötői helyszínhez. A katalán város amúgy több mint nyolcvan múzeum otthona a Picasso Múzeumtól a Joan Miró Alapítványig. (THEGUARDIAN.COM)

MEGVETTÉK HAWKING TÁRGYAIT

A Science Museum Group és a Cambridge-i Egyetemi Könyvtár közti megállapodás értelmében Stephen Hawking tudományos és személyes cikkeinek hatalmas archívuma Cambridge-ben, az Egyetemi Könyvtárban marad. Hawking irodájának teljes tartalmát – beleértve a személyes könyvtárát, az innovatív kerekesszékeket és a kommunikációs eszközöket, a díjakat és érmeket, az emléktárgyakat és az irodabútorokat is – a Science Museum Group gyűjtemény részeként őrzik meg és állítják ki jövőre. Stephen Hawking életre szóló kapcsolatban állt a Tudományos Múzeummal, amely hetvenedik születésnapját népszerű, különleges kiállításon ünnepelte. (ARTDAILY.COM)

MEGÚJULT A MIKSZÁTH-EMLÉKHÁZ

¶ A külső homlokzat felújítása után megújult a határon túli Mikszáth Kálmán Emlékház állandó tárlata is Szklabonyán (Mikszáthfalva/Sklabiná). A Szent Péter esernyője alatt címet viselő új kiállítás központi témája a szülőföld szeretete és a palócoktól kapott temérdek ihlet, amely megalapozta a nagy palóc mesemondó írói pályáját. A Szlovákiai Magyar Kultúra Múzeuma és szlovákiai múzeumok gyűjteményeiből származó műtárgyak mellett magyarországi intézmények fotódokumentumait is kiállítják. (FELVIDEK.MA)

kalendárium

Részlet a *Rabszolgaság* című kiállításról
Forrás: Rijksmuseum, Amszterdam

Összeállította: ***Magyar Katalin***

RABSZOLGASÁG – 10 EMBER, 10 TÖRTÉNET • RIJKSMUSEUM, AMSZTERDAM • augusztus 29-ig • Szembenézni a múlttal, ez a holland nemzeti múzeum (és társadalom) egyik égető problémája. Szembenézni a rabszolgatartó és -kereskedői múlttal, azzal a mérhetetlen gazdagsággal és gazdasági hatalommal, amit ez a létforma megteremtett, s azzal a szenvedéssel és jogtalansággal, aminek árán létrejött. A kiállítás nem átfogó képet fest, s nem elvont fogalomként szemléli a kolóniák két és fél évszázadnyi történetét, hanem személyes történetek által érzékelteti a holland aranykor működését Suriname-ban, a Karib-térségben, Dél-Afrikában és Ázsiában. Az egyik történet egy házaspárról szól, akiket Rembrandt örökített meg a protestáns puritanizmusnak megfelelő fekete-fehér öltözékben, ám a pár – akik meg tudták fizetni a portréfestő munkáját – elképesztő drága csipkékben s nagy értékű anyagokból készült ruhában pompázik a Brazíliába hurcolt fekete rabszolgáik által megtermelt cukor jóvoltából. Egy másik történet egy sárgaréz kutyanyakörvvel kezdődik, ami nem az, aminek látszik, mert kiderült, hogy egy fekete gyerekrabszolga (háziszolga, mert Hollandiában tilos volt a rabszolgamunka!) viselte a nyakán megkülönböztetésül, sok másik gyerekhez hasonlóan. Egy harmadik történetben pedig felbukkannak a kék üveggyöngyök, amikkel kifizették a rabszolgákat, s amelyeket felszabadulásuk után a tengerbe dobáltak. A tíz embernek, akiről szó esik, neve van, arca van, tárgyai vannak, nevük nyilvántartásban szerepel. Most már mi is megismerkedhetünk velük a kiállítás (és a múzeum honlapján is megjelenő történetek) jóvoltából.

NÉRÓ: EMBER A MÍTOSZ MÖGÖTT • BRITISH MUSEUM, LONDON • október 24-ig • Néró, Róma egyik leghírhedtebb uralkodója valóban hiú, perverz, élveteg gyilkos volt, avagy nem volt szörnyeteg, csak elkényeztetett fiatal arisztokrata, korának gyermeke? Fiatal, tapasztalatlan uralkodó, aki mindent megtehetett a megosztott társadalomban, s akit szeretett a nép, vagy a kíméletlen megalomán, amilyennek a történelemírók festették őt (egyes kutatók szerint az uralkodó halála után évtizedekkel írt, elfogult történetekből származó elbeszélésekkel, amelyek kétes forrásokra támaszkodtak)? A nagy kiállítás a legfrissebb kutatásokra támaszkodva megkérdőjelezi a kíméletlen zsarnok és különc előadóművész hagyományos narratíváját, feltárva egy másik Nérót, a populista vezetőt a római társadalom nagy változásának idején. A látogató mintegy kétszáz látványos objektumon keresztül – amelyek egy része kölcsönbe érkezett – a római császári palotától a Pompeii utcáig követheti az ifjú császár felemelkedését és zuhanását, és maga döntheti el, mi a véleménye Néróval kapcsolatban.

DAMIEN HIRST – RÉGÉSZET MOST • GALLERIA BORGHESE, RÓMA • október 7-ig • A galériában található klasszikus római szobrok, reneszánsz festmények, Gian Lorenzo Bernini és Antonio Canova olasz szobrászok felbecsülhetetlen értékű alkotásainak látványos gyűjteménye közé érkezett meg kamuleleteivel a brit fenegyerek. A Netflixen is játszott ál-dokumentumfilm tárta fel annak az állítólagosan elsüllyedt hajónak és tenger alatt megtalált rakományának történetét, amely egy „2000 évvel ezelőtt élt műgyűjtő" kincseinek felszínre hozásával és restaurálásával ért véget. Ezeket az állítólagos kincseket mutatták be 2017-ben Velencében s most Rómában. A kiállítás több mint nyolcvan bemutatott alkotásának egy része ironikus utalásoktól hemzsegő, műkorallal és egyéb tengeri moszattal fedett, drága anyagokból készült „archeológiai lelet", de a tárlat a művész „pöttyös" festményeiből is válogatást nyújt.

A WIENER WERKSTÄTTE ASSZONYAI • MAK – IPARMŰVÉSZETI MÚZEUM, BÉCS • október 3-ig • A bécsi Kunstgewerbeschule iparművész professzorai – Josef Hoffmann és Koloman Moser – 1903 májusában alapították a Wiener Werkstätte kézműves műhelyeit. Nemes alapanyagokból készült, puritán felületű műtárgyakkal – többek között ékszerekkel, bútorokkal, szövetekkel, szőnyegekkel, kerámiákkal, képeslapokkal – akarták ellensúlyozni a német, francia vagy osztrák szecesszió barokkos túlburjánzását, munkáikban a geometriai-absztrakt formák domináltak. A műhely művészei közt sok nő volt: a kutatás során mintegy 180 nő művészt neveztek meg, nagyjából a felük képviselteti magát ezen a kiállításon. A tárlat több mint nyolcszáz kiállítási tárgyon keresztül hozza közelebb az itt 1932-ig alkotó – jórészt elfeledett – nők munkáit a szecesszió és a Bauhaus között. A bemutatott anyagról negyedórás kisfilm is készült, amely a MAK honlapján és YouTube csatornáján is megtalálható.

AJ VEJ-VEJ: ELRAGADTATÁS • CORDOARIA NACIONAL KIÁLLÍTÁSI KÖZPONT, LISSZABON • november 28-ig • A két éve Portugáliába költözött emigráns kínai szobrász, fotós és filmrendező mintegy nyolcvan alkotását gyűjti össze a kiállítás, amely a művész kulturális gyökereit és munkájának aktivista oldalát is bemutatja. Az egykori kötélgyárból kialakított kiállítási csarnokban szerepelnek a legismertebb alkotások, valamint Portugáliában gyártott új darabok, amelyek az ország hagyományos kézműves technikáival készültek. A tárlat Aj egyik legmonumentálisabb művével, a Forever Bicycles installációval kezdődik, amely több mint kilencszáz egyforma, rozsdamentes acél

biciklből áll. A látogató más emblematikus művekkel is találkozik, mint például a Kígyómennyezet vagy az Utazás törvénye, amely egy gumicsónakot ábrázol, amelyen több tucat menekült található. Az új alkotások között szerepel egy márványszobor is, amely 1,6 méter magas WC-papírtekercset ábrázol – ironikusan utalva a koronavírus-járvány kezdetére.

DAVID HOCKNEY: A TAVASZ ÉRKEZÉSE, NORMANDIA, 2020 • ROYAL ACADEMY OF ART, LONDON • szeptember 26-ig • A 83 éves brit festő 2019 óta Normandiában él, ott érte a járvány miatti bezártság; s bár kávézóba vagy étterembe nem mehetett, a házát körülvevő táj és a vendégjárás nélküli, elszigetelt munka boldogsággal töltötte el. Ez a zavartalan boldogság lengi be a kiállított 116 művet, amelyet iPad-en készített a mester, harsány színekkel, a tavasz ünnepi pompájával. Festett virágzó fákat, nárciszokat, zöld mezőket és dombokat, nem tudván betelni a természet csodájával. E papírra nyomtatott képeket látva a nézőnek is jó kedve lesz, és feledi a hosszas bezártság nehézségeit.

LADY BARCLAY SZALONJÁBAN. MŰVÉSZET ÉS FOTÓZÁS 1900 KÖRÜL • MODERNA MUSEET, STOCKHOLM • 2022. január 9-ig • Az 1890-től az első világháborúig tartó évek a svédországi művészetek aranykorát jelentették. A kiállítás gyönyörű fotókat és válogatott festményeket mutat be ebből az időszakból, mintha a brit diplomata feleségének szalonjában járnánk. A Moderna Museet és a Nationalmuseum gazdag gyűjteményeinek több mint háromszáz műve betekintést enged a kor vizuális kultúrájába; főleg svéd anyaggal, néhány nemzetközi példával. A művek a 19. század végétől 1930-ig terjedő időszakot ölelik fel, ebben az időszakban alakult ki a piktorializmus, melyet az impresszionizmus, a szimbolizmus és a naturalizmus ihletett. Művészi fotóikat lágy fókusz jellemzi, és a színek a barna földszínektől az erős vörös és kékig terjednek. Ez volt az első nemzetközi művészeti fotómozgalom, amely elterjedt Európában és az Egyesült Államokban.

BAMBI ÁRNYÉKÁBAN – FELIX SALTEN FELFEDEZI A BÉCSI MODERNIZMUST • WIEN MUSEUM, WIENBIBLIOTHEK IM RATHAUS • szeptember 19-ig • 1922 decemberétől Felix Salten (Salzmann Zsigmond, 1869–1945) nemzetközi sikert ért el Bambi című regényével, illetve annak 1942-ben bemutatott Disney-féle rajzfilmváltozatával. Nagyrészt elfelejtik, hogy a könyv

szerzője a bécsi modernizmus kulturális életének is fontos főszereplője volt: sokoldalú író, befolyásos újságíró, kritikus, kísérleti színházi impresszárió, irodalmi ügynök, elkötelezett cionista és a „Jung Wien" tagja. A kiállítást Salten halálának 75. évfordulója alkalmából mutatják be: a tárlat életrajzának sok kevéssé ismert aspektusát is megvilágítja, változatos tevékenységeit bemutatják és történelmileg összefüggésbe hozzák a korábban publikálatlan dokumentumok felhasználásával.

LÁTHATATLAN SPEKTRUMOK • PANNONHALMI FŐAPÁTSÁG FŐMONOSTORI KIÁLLÍTÓTERME • november 11-ig • A Néprajzi Múzeum és a Pannonhalmi Főapátság közös kiállítása több, egymással összefüggő modulból áll; kutatók, művészek, alkotók, a szerzetesközösség tagjai és a főapátsági gyűjtemények világi vezetői közötti együttműködésen alapul. A tárlat idén az emlékezet témájának feldolgozására vállalkozik, amelynek kiindulópontja a főapátság több száz éves gyűjteménye, a múzeum, a könyvtár, a levéltár és az iskola. A kiállításon a Néprajzi Múzeum muzeológusaival, kutatóival, művészeti kurátoraival közös munkába bevont művészek és alkotók (Albert Ádám, Gosztola Kitti, KissPál Szabolcs, Lepsényi Imre, Salát Zalán Péter, Tranker Kata, Villányi Csaba) gyűjteményi tudásból és gyűjteményi tárgyakból kiinduló, a kutatás során létrehozott alkotásai láthatók. Lapunk korábbi fotósa, Villányi Csaba és volt művészeti vezetője, Salát Zalán Péter például a türelmet, időt és fáradtságot jelentő bencés munka bemutatásául két egykori tudós szerzetes portréját rajzolta meg 51 fotóval, illetve az ezekből készült könyvvel, amelyhez különleges, analóg technikájú, egyedi fényképező szerkezet is készült.

KÖZÖSEN KIHORDANI – PÉLI TAMÁS: SZÜLETÉS • BUDAPESTI TÖRTÉNETI MÚZEUM VÁRMÚZEUMA • szeptember 26-ig • A Budapesti Történeti Múzeum és az OFF-Biennále Budapest együttműködésének keretében Péli Tamás Születés című – ez idáig a közönség számára nem látható – pannója válik megtekinthetővé a Vármúzeum Barokk Csarnokában. A roma teremtésmítoszt, a magyar–roma történelmet és a magyar–roma értelmiség formálódását egybefűző, romák és magyarok közösségét állító monumentális mű a Kaszás Tamás képzőművész által megtervezett hatalmas installációra került fel. A megközelítőleg 41 négyzetméteres pozdorja alapra festett pannó 1983-ban készült a tiszadobi Andrássy-kastélyban található gyermekváros számára, ám a gyermekotthon 2011-es költözése után nyíregyházi raktárba került. A kiállítás

célja, hogy a mű láthatóvá váljon a látogatóközönség számára, s hogy nyilvános diskurzus alakuljon ki róla és általa.

A FÉNY KÉPEI – II. FOTÓMŰVÉSZETI SZALON 2021 • MŰCSARNOK • szeptember 26-ig • A kiállításon 208 fotográfus az elmúlt öt évben készült munkájával találkozhatunk. Sok más mellett olyan fotóművészek munkái láthatók az idei Szalonon, mint Korniss Péter, Keleti Éva, Kaiser Ottó, Máté Bence, Szilágyi Lenke, Déri Miklós, Urbán Ádám, Felvégi Andrea, Gábor Enikő, Stalter György, Fátyol Viola, Móricz-Sabján Simon, Czimbal Gyula, Pilló András vagy Végh László. A tárlatot több más tematikus fotókiállítás egészíti ki.

FIUME – KAPU A NAGYVILÁGRA. TENGERÉSZET, KERESKEDELEM ÉS VENDÉGLÁTÁS AZ ADRIA PARTJÁN • MAGYAR KERESKEDELMI ÉS VENDÉGLÁTÓIPARI MÚZEUM • október 31-ig • A Magyar Kereskedelmi és Vendéglátóipari Múzeum és a Magyar Műszaki és Közlekedési Múzeum közös rendezésében nyílt időszaki kiállítás Fiuméről és a magyar kereskedelmi tengerészet történetéről. A kiállításban eddig soha nem látott műtárgyakat, százéves hajómodelleket, igazi ritkaságokat láthatnak a látogatók. Fiume 1776 és 1918 között a Magyar Királysághoz tartozó kikötőváros volt. A kiállítás az állami kikötőépítést és a magyar kereskedelmi tengerészet sajátosságait mutatja be, nem feledkezve meg az ezek révén létrejövő gyarmatáru-kereskedelemről, turizmusról, vendéglátásról, de a magyarországi kivándorlás fiumei időszakáról sem. A kiállítótérben a látogatók számára megelevenedik az egykori Fiume, mintha a macskaköves rakparton sétálnának, a kikötői képek között járva, netán egy gyarmatáru-kirakatot nézve, vagy éppen egy kivándorlóhajó kabinjának szűkös belsejében állva.

PÁLOSOK – RENDTÖRTÉNETI KIÁLLÍTÁS • szeptember 12-ig • A 900 ÉVES PREMONTREI REND TÖRTÉNETE MAGYARORSZÁGON • szeptember 15-ig • MAGYAR NEMZETI MÚZEUM • A Nemzeti Múzeum két tárlata az egyetlen magyar alapítású és máig működő férfi szerzetesrendet, a pálos rendet és a szinte az alapítása óta Magyarországon is jelen levő premontrei kanonokrendet mutatja be. A kiállítások átfogó képet kívánnak adni az egykor magyar földről induló szerzetesrend múltjáról, jelenéről és távlatairól, valamint a premontreiek lelkiségéről, alapításáról, a rend magyarországi múltjáról

és jelenéről. A kiállított tárgyak között láthatók a Kárpát-medencei kolostorok régészeti leletei, a középkori, pálos vonatkozású irodalmi emlékeket őrző hazai és külföldi kódexek, arany, ezüst liturgikus tárgyak, kora újkori nyomtatványok, számos szobor, festmény, metszet, és a számtalan hazai és külföldi gyűjteményből kölcsönzött műtárgyon keresztül a tárlatok áttekintést nyújtanak a pálosok és a premontreiek magyarországi tárgyi örökségéről, feldolgozzák a rendtagok hozzájárulását a magyar kultúrához.

LEHÁR FERENC, A KOMÁROMI OPERETTKIRÁLY • SZLOVÁKIAI MAGYAR KULTÚRA MÚZEUMA, POZSONY • szeptember 12-ig • A bécsi operett megújítója, a 20. század legkiválóbb és legünnepeltebb operettkomponistája 151 évvel ezelőtt született Észak-Komáromban. Bár életét nagyobb részt Bécsben töltötte, haláláig elszakíthatatlan szálak kötötték a magyar gyökerekhez. A prágai konzervatóriumban Antonín Dvořáktól tanult zeneszerzést, majd színházi hegedűsként és katonai karmesterként folytatta a pályáját. Harmincegy operettjének többsége Bécsben debütált, de hamar Budapesten is műsorra tűzték – talán ezért is tekintik a „bécsi" operettet igazi hungarikumnak. A zeneszerző születésének 150. évfordulója alkalmából emlékkiállítás készült a komáromi Duna Menti Múzeumban, ez a kiállítás tekinthető meg most Pozsonyban.

ÖSSZETARTOZUNK. A TRIANONI HATÁROKON TÚLI MAGYAR KÉPZŐMŰVÉSZET REMEKEI A MAGYAR NEMZETI GALÉRIA GYŰJTEMÉNYÉBŐL • SZENT ISTVÁN KIRÁLY MÚZEUM, SZÉKESFEHÉRVÁR • augusztus 29-ig „DARABOKRA SZAGGATTATOL" TRIANON 100 – ÖSSZETARTOZÁS 1100 • BÉLYEGMÚZEUM • 2022 júniusáig • A trianoni békeszerződés centenáriumi megemlékezéseit jórészt elsöpörte a járvány, így idén nyílt meg két kiállítás is e témában. Székesfehérváron, a Csók István Képtárban csaknem hetven határon túli magyar képzőművész több mint nyolcvan alkotása látható. A kiállítás az elmúlt száz év legváltozatosabb műfajaiból (festmény, szobor, térplasztika, grafika, installáció) válogat, az anyag kilenc tematikus szekcióba rendezve látható. Magyarországon is számon tartott művészek (Mattis Teutsch János, Szervátiusz Jenő és Tibor, Nagy Imre, a nagybányaiak közül Mund Hugó, Nagy Oszkár, Jándi Dávid) mellett a trianoni határokon innen kevésbé ismert alkotók (például Erdélyi Béla, Szabó Gyula, Bartusz György, Király Ferenc) művei is láthatók a tárlaton, amely javarészt új szerzeményekre épül, amelyekkel a nagyközönség először Székesfehérvárott találkozhat.

A Bélyegmúzeum különleges módon hozza közel a történelmi eseményeket kiállításával. A tárlaton többek között idegen hatalmak megszállási felülnyomásaival ellátott sorozatok, helyi kiadások, tábori levelezőlapok és levélzárók láthatók. A bemutatott bélyegek révén végigkövethető egy-egy terület el- vagy visszacsatolása, valamint az akkori történések, gazdasági változások. Az első világháborút követő valamennyi területi változást a földrészek térképeire elhelyezett vonatkozó bélyegek segítségével lehet követni.

OTHERNITY – MODERN ÖRÖKSÉGÜNK ÚJRAKONDICIONÁLÁSA • VELENCEI ÉPÍTÉSZETI BIENNÁLE, MAGYAR PAVILON • november 21-ig • Budapest modern építészeti örökségét gondolja újra tizenkét közép- és kelet-európai építésziroda a 17. Velencei Biennále magyar pavilonjának kiállításában (szervező: Ludwig Múzeum – Kortárs Művészeti Múzeum). A tárlat az idei biennále központi témájára, a Hogyan fogunk együtt élni? kérdésfeltevésre reflektál: arra keresi a választ, hogy a modern építészet sokat vitatott, több szempontból elavult öröksége milyen lehetőségeket tartogat a jövő építészei számára. Kovács Dániel kurátor és csapata, Csóka Attila Róbert, Molnár Szabolcs, Smiló Dávid tizenkét építészirodát kért fel arra, hogy gondoljanak újra tizenkét ikonikus budapesti modern épületet, amelyek a 20. század második felében, a szocialista rendszerben készültek, és értékeik ellenére mára veszélyeztetettek, némelyiküket a projekt kezdete óta le is bontották. A kiállítás két teremből áll: a Labor a tizenkét épület történeti állapotát dokumentálja, a Showroom pedig a tizenkét kortárs építészeti reflexiót mutatja be. A két rész felépítése a kiállítási tárgyak paramétereinek tükrözésével történt: a két narratíva egymástól elválaszthatatlan, és csak egymás összefüggésében értelmezhető.

FEHÉRVÁR RETRO – KABÁCZY SZILÁRD PERSPEKTÍVÁJÁBÓL • SZENT ISTVÁN KIRÁLY MÚZEUM, SZÉKESFEHÉRVÁR • október 15-ig • Épülő panelek, száradó lepedők és egy letűnt kor romjai – az Országzászló téri múzeumépületben nyílt tárlat a hatvanas–hetvenes évekbeli, épületeiben és szellemiségében átalakuló Fehérvárt mutatja be Kabáczy Szilárd, a Fejér Megyei Hírlap fotósa képein keresztül. A művész alapvetően annak a korszaknak a szemtanúja és megörökítője volt, amelyben a város jelentősen megváltozott, ebben az időszakban tűntek el a háború utolsó hegei és romos épületei, a kisajátított házak helyén panelrengeteg épült. A képek egyfajta helytörténeti tablót tárnak a nézőközönség elé, a város akkori arculatát, hangulatát ábrázolják.

VARÁZSLATOS GYERMEKVILÁG • MATYÓ MÚZEUM, MEZŐKÖVESD • augusztus 31-ig • Mit viseltek, mivel játszottak, szüleik hogyan vigyáztak rájuk, és milyen szerepük volt a matyó családban a legkisebbeknek? A tárlat megismerteti a keresztelési szokásokat, a viseleteket, a játékokat, illetve a gyermekfelügyelethez, valamint -neveléshez használt tárgyakat is, például festett bölcsőt vagy az úgynevezett „ülcsiket" és az „állókát". Utóbbit „katinak" is nevezték, innen ered a mondás: „Áll, mint katiban a gyerek."

SISI. KIRÁLYNÉ FEKETÉN-FEHÉREN • MÓRA FERENC MÚZEUM, SZEGED • december 31-ig • A tárlaton olyan nemzetközi jelentőségű kollekciót mutatnak be, amely tárgyegyüttes legutóbb Kínában járt a Magyar Nemzeti Múzeum kiállításaként. A látogatók az eredeti, Sisihez köthető műtárgyak segítségével ismerhetik meg a magyarok királynéja, Erzsébet izgalmas, szenvedélyes és egyben tragikus életét. Külön blokkok szólnak a Sisi elleni merényletről (látható a ruha is, amelyet meggyilkolása napján viselt); a gyönyörű királyné titokzatos arcáról; a kedvteléseiről, a sportszokásairól, magyarországi kedvelt tartózkodási helyeiről; az impozáns 1867-es koronázási szertartásról, az Erzsébethez közel álló személyekről, barátairól, közöttük a legendás Andrássy Gyuláról is. A csaknem ötven tárgy: festmények, bútorok, grafikák, szobrok, érmek és porcelán nagy része a fővárosból érkezett, de például a makói és a kecskeméti múzeumtól is jöttek relikviák, illetve láthatók a Móra Ferenc Múzeumban őrzött tárgyak is.

A DÜBÖRGŐ HÚSZAS ÉVEK • GUGGENHEIM MÚZEUM, BILBAO • szeptember 19-ig • A kiállítás több mint háromszáz tárgyon, bútorokon, ruhákon, vetítéseken, festményeken és szobrokon keresztül mutatja be a húszas évek szellemiségét és mai életünkkel való párhuzamait. A nagy háború utáni gazdasági és társadalmi helyrezökkenés során művészi és társadalmi mozgalmak sokasága jelent meg: a Bauhaus iskola, a dadaizmus és az új objektivizmus jellemezte a művészet, az esztétika és a divat átalakulását, míg a politikai és társadalmi téren a fasizmus és a kommunista ideológia születik meg. A szavazati jogot kapó, emancipálódó, feminista nők tabukat döntögetnek, a divat átalakul, vad táncok jönnek divatba (nálunk a korszak elején tiltották is e túl erotikusnak ítélt táncokat), az éjszakai élet veszi át a traumák helyét. De a Calixto Bieito operaigazgató által tervezett tárlaton megismerhetjük a technológiai fejlődés, a tudományos felfedezések, a kísérleti színház és a kávézók mint új közösségi helyek szerepét is Berlinben, Párizsban, Bécsben és Zürichben.

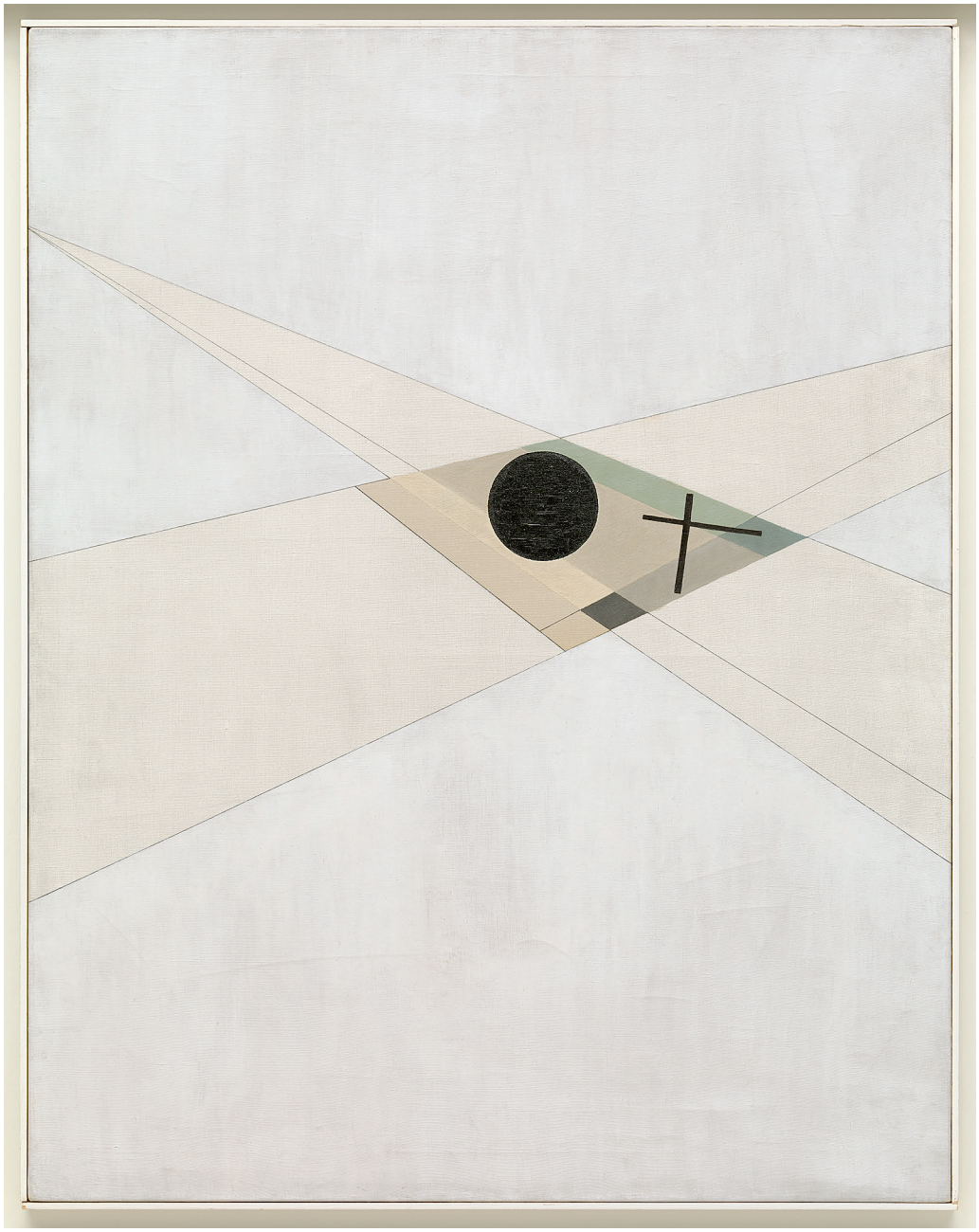

Moholy-Nagy László: *AXL II*, 1927
Olaj, ceruza, tinta, vászon
Solomon R. Guggenheim Museum, New York
A Guggenheim Museum Bilbao *A dübörgő húszas évek* kiállításáról

szemle

Mányoki Ádám (1673–1757): *II. Rákóczi Ferenc portréja*, 1711
Szépművészeti Múzeum – MNG

BASICS BEATRIX

MESTEREK, MŰVEK, GYŰJTŐK

Németh István: *El Grecóról és más mesterekről*
Stíluskritika – ikonográfia – műgyűjtéstörténet. Válogatott tanulmányok
Károli Gáspár Református Egyetem–L'Harmattan Kiadó, Budapest 2020

¶ Németh István múzeumi művészettörténészként és egyetemi oktatóként egyaránt folyamatosan jelentette meg kutatásainak eredményeit, és ezekből, a kötet bevezetésében a „többségükben korábban már különböző hazai és külföldi publikációkban megjelent"-ként jellemzett írásokból kap az olvasó a könyvben válogatást. A tanulmányok jól tükrözik szerzőjük érdeklődését, amit már a kötet alcíme is jelez: a művészettörténet három olyan területe, amely egyenként, önmagában is felkeltheti nemcsak a szakmabeli, de a laikus olvasó érdeklődését is. Ezt az egyes témák még inkább alátámasztják – olyan művészek alkotásairól olvashatunk, akik az általános érdeklődés előterében vannak.

¶ El Greco személye és festményei mindenképpen ilyenek, de különleges szerepet tölt be a magyar kultúrtörténetben gyűjtőjük, Nemes Marcell is. A 20. század eleji magyarországi „Greco-láz" az ő gyűjteménye Greco-képeinek köszönhető, 1912-ben már tíz El Greco-mű volt a Nemes-kollekcióban, amelynek összetétele folyamatosan változott az ismétlődő eladások és vásárlások eredményeképpen. A gyűjtő személye legalább annyira méltó az érdeklődésre, mint gyűjteménye, több tanulmány is foglalkozik vele, a müncheni kastélyt, párizsi házat, velencei palazzót birtokló gyűjtő-mecénás alakjával, tevékenységével.

1912-ben már tíz El Greco-mű volt a Nemes-kollekcióban, amelynek összetétele folyamatosan változott az ismétlődő eladások és vásárlások eredményeképpen

¶ El Greco *Bűnbánó Magdolna* című képének adományozástörténete során új szempontokat tárgyal a szerző. Petrovics Elek, a Szépművészeti Múzeum igazgatója és Nemes Marcell levelezése révén tárulnak fel az indokok és okok, és bontakozik ki az a szinte diplomáciainak mondható tevékenység, amelyet a „szerényen háttérbe húzódó múzeumigazgató" végzett a festménynek a gyűjteménybe kerülése céljából.

¶ Mányoki Ádám *II. Rákóczi Ferenc portréjá*nak megszerzése a szász királyi család Drezda melletti palotájának gyűjteményéből szintén Nemes Marcellnak köszönhető. A nemzeti ereklyeként kezelt portré 1925-ben került Magyarországra (a „visszakerült" kifejezés nem is igazán alkalmazható a képpel kapcsolatban, hiszen Mányoki Gdanskban festette meg, és a fejedelem nem sokkal később ajándékozta a szász uralkodónak), Nemes Marcell az államnak ajándékozta, így jutott a Szépművészeti Múzeum gyűjteményébe. Klebelsberg Kuno a nemzetgyűlés előtt köszönte meg az adományt, s a kultuszminiszter, illetve a gyűjtő jelentős anyagi támogatása révén kezdődhetett meg az addig ismeretlen

Mányoki-életmű monografikus feldolgozása. A portré ugyanakkor – „sztárrá" válva – erőteljesen háttérbe szorította a Rákóczi-ikonográfia változatos múzeumi anyagát (például az Ernst Lajos gyűjteményéből származó ifjúkori képmásokat, a Történelmi Képcsarnok első kiállításán már szereplő úgynevezett podolini portrét, amelyet báró Révay József ajándékozott a Nemzeti Múzeumnak 1880-ban és Mányoki másik, korábbi Rákóczi-arcképét).

¶ Nemes Marcell németalföldi képgyűjteménye kapcsán kaphatunk kiváló összefoglalást gyűjtői tevékenységéről: „…éppen azért csodálták és ünnepelték egyes kortársai, mivel az impresszionizmus barátját, egyfajta új típusú gyűjtő megtestesítőjét látták benne, akit nem muzeológiai szempontok vezérelnek, hanem csak saját megérzéseire hallgat, s aki úgy válogatta össze régi és modern képanyagát, hogy annak minden darabjából – legyen az Tintoretto, Greco, Goya vagy Cézanne műve – ugyanaz a frissesség, eredetiség, illetve újító szándék sugárzik."

¶ Nemes Marcell holland és flamand anyagának jelentőségét a szerző (Mravik László követve) az Esterházy-gyűjteményéhez hasonlítja. Sajnos ennek a műtárgyegyüttesnek a legnagyobb része külföldi közgyűjteményekbe került, s ami még a tulajdonában maradt, azt halála után árverésen adták el.

¶ Nemes Marcell már 1927-ben tárgyalt amerikai múzeumokkal gyűjteménye eladásáról, de ezek az egyezkedések eredménytelenek maradtak. A következő évben Amszterdamban bocsátotta árverésre gyűjteménye egy jelentős részét. 1930. október 28-án bekövetkezett váratlan halálát követően Klebelsberg Kuno a nemzet halottjának nyilvánította, végrendeletét azonban csak ezután ismertették. Amikor kiderült, hogy olyan hatalmas adósságot hagyott hátra, amely akár a teljes vagyon értékét is felülmúlhatja, s amelynek kifizetését a gyűjtemény elárverezése tehette lehetővé, szertefoszlottak a remények, hogy a Szépművészeti Múzeum megkaphatja-e a rá hagyományozott műtárgyakat. Az igazgató, Petrovics Elek szakértőként maga is részt vett a hagyatéki ügyek intézésében. A hagyatéki árverés bevételei jóval alulmaradtak a reméltekén. A Szépművészeti Múzeum végül öt képet kaphatott meg költségtérítés címén, Szinyei, Munkácsy, Rippl-Rónai és Dósa Géza festményeit.

a hagyatéki árverés bevételei jóval alulmaradtak a reméltekén. A Szépművészeti Múzeum végül öt képet kaphatott meg költségtérítés címén, Szinyei, Munkácsy, Rippl-Rónai és Dósa Géza festményeit

¶ A szerző fő kutatási területét jelző tematikus írások között találhatunk olyat, amely a problémafelvetés révén ad irányt a további kutatásoknak, de olyat is, amely a holland életképek egy sajátos csoportjával, a zenélő társaságok ábrázolásaival foglalkozik. A szorosabban vett szakmai témák a kötet első harmadát követő írásokban jelentkeznek, még kiállításkritikákat is találhatunk közöttük. A tanulmányok tárgya a legkevésbé sem szokványos, jó példa erre az *Ez nevetséges – A képi és nyelvi humor megnyilvánulási formái Adriaen Pietersz van de Venne*

A gyűjtő személye legalább annyira méltó az érdeklődésre, mint gyűjteménye, több tanulmány is foglalkozik vele, a müncheni kastélyt, párizsi házat, velencei palazzót birtokló gyűjtő-mecénás alakjával, tevékenységével.

grisaille-képein című írás. (A Pietersz név után következetesen előforduló pontra nem leltem magyarázatot, az angol nyelvű szakirodalomban nem találtam nyomát, igaz, legtöbbször ezt a szót kihagyják a nevéből.)

¶ Van de Venne a következő dolgozatnak is szereplője, amelynek témája is sajátos, a majommotívum szerepét és jelentését tárgyalja benne a szerző. Ennek kapcsán kell megemlítenünk, jóllehet ez minden tanulmányra általánosan jellemző, a szerző sajátos humorát, a jól megválasztott idézeteket, a pontos és élvezetes stílust, amely szórakoztató olvasmánnyá teszi az egyes írásokat, jól példázva, hogy tudomány és ismeretterjesztés olyannyira megfér egymás mellett, hogy nem is kellene vagy lenne szabad külön emlegetni őket.

annek kapcsán kell megemlítenünk, a szerző sajátos humorát, a jól megválasztott idézeteket, a pontos és élvezetes stílust, amely szórakoztató olvasmánnyá teszi az egyes írásokat

¶ A Szépművészeti Múzeum, a szerző egykori munkahelye, gyűjteményei révén szinte minden tanulmányban megjelenik, így van ez az intézmény Rembrandt-anyagának attribúciója kapcsán is, és itt nyilvánul meg legerőteljesebben a szerző humora és iróniája. A Szépművészeti Múzeum mára egyetlen hitelesnek elfogadott Rembrandt-festménye szerzőségének elvitatása bőven ad erre lehetőséget, egyúttal a művészettörténet egyik legfontosabb feladatának problémáira rávilágítva, egy Liebermannak tulajdonított, remek idézettel zárva a tanulmányt.

¶ A Szépművészeti Múzeum 2014–2015-ös *Rembrandt és a holland arany évszázad festészete* című kiállítása kapcsán épp ennek az „arany évszázad"-nak és festőinek elképesztően gazdag korszakot képviselő, szintén elképesztően gazdag életművéről értekezik a szerző, és döbbent rá bennünket, milyen fontos, különleges, izgalmas és rendhagyó kiállítás volt ez, és nemcsak a címadó művész miatt. A szerző a tanulmány elején egy kortárs francia professzor megállapítását idézi arról, hogy „…egyetlen ország sincs a világon, ahol ilyen sok és ilyen kitűnő kép volna." És ezek alkotóinak jelentős része Rembrandt leideni, majd amszterdami műhelyében dolgozott a tanítványaként rövidebb-hosszabb ideig. De azt is fontosnak tartotta megjegyezni, hogy a kiállításon bemutatott festmények közel egynegyede a Szépművészeti Múzeum saját gyűjteményéből származott. „Mondhatni az egész tárlat…ezek köré épült, azzal a céllal, hogy a nemzetközi összehasonlításban is igen jelentősnek számító budapesti kollekció fő darabjait ezúttal tágabb kontextusba helyezve…mutathassák be a nagyközönségnek"

Colijn de Coter (1440–45 körül–1522–32 körül): *Bánkódó Szent János evangélista*, 1500 körül
Szépművészeti Múzeum – MNG

A szerző fő kutatási területét jelző tematikus írások között találhatunk olyant, amely a problémafelvetés révén ad irányt a további kutatásoknak.

¶ Érdekes és elgondolkodtató az egy sajátos ábrázoláscsoportot elemző írás – a kép és szöveg ellentmondását magyarázó értelmezés egy máig érvényes jelenségre hívja fel a figyelmet. Az érzéki vágyakat ábrázoló történetek képei és azok moralizáló feliratai a szerző megállapítása szerint nem tanító célzatúak: „…a moralizáló feliratok, illetve kommentárok… nem annyira magukról a művekről, hanem sokkal inkább a korabeli közerkölcsről vagy pontosabban arról a közegről, illetve környezetről mondanak valamit, amelyben ezek az alkotások készültek…"

az érzéki vágyakat ábrázoló történetek képei és azok moralizáló feliratai a szerző megállapítása szerint nem tanító célzatúak

¶ A Bethesda-tavi csoda ábrázolásai évszázadokon keresztül jelen voltak mindenhol az európai képzőművészetben. A németalföldi példák sajátos értelmezése és megoldásai azonban különleges, a hagyományos ikonográfiától eltérő műveket eredményeztek, ezeket ismerhetjük meg a szerző tanulmánya révén. Ugyancsak ikonográfiai témát tárgyal a *Krisztus mint kertész* című írás, a sok évszázadon át nagyon kedvelt és gyakran ábrázolt „Noli me tangere" jelenet kapcsán (Krisztus feltámadása után találkozik Mária Magdolnával, aki meg akarja érinteni, és akkor hangzik el a téma nevét adó mondat – ne érints meg engem).

¶ Ismét nagyon érdekes és szokatlan a kötet válogatását záró tanulmány tárgya arról, hogyan inspirálhatták az egyes templomok kórusában található késő középkori és reneszánsz stallumok ülőkéinek profán, olykor kifejezetten groteszk, sőt vulgáris faragványai idősebb Pieter Bruegel *Németalföldi közmondások* című festményének létrejöttét.

¶ Az egyes írások főszereplő képei általában a dolgozatok végén, mintegy azok zárómotívumaként jelennek meg egész oldalas illusztrációként.

¶ A kötet tanulmányainak válogatása, sorrendbe állításuk olyan együttest eredményez, amelynek egyes darabjai lépcsőfokonként illeszkednek egymáshoz, egy – bízvást állíthatjuk – egységes és kerek egésznek tekinthető szakmai életmű épületének elemeiként. Méltó ehhez a kötet minden részletre kiterjedő alapos adatolása: a jegyzetek, az, hogy pontos felsorolást kapunk a tanulmányok eredeti megjelenési helyeiről, amit követ az illusztrációk jegyzéke, névmutató és a kimerítő bibliográfia. A kötetet a sorozatban eddig megjelent művek impozáns jegyzéke zárja, amely megnyugtató példája és egyben bizonyítéka annak, hogy az egyetemek mint kutatóhelyek a tudományos élethez igen jelentős mértékben hozzájáruló intézmények (még mindig).

„…az egymást váltó korszakoknak a jellegzetes lenyomatát őrzi a török korban felrobbant visegrádi Salamon-torony, amelyet először Ferenc József vadászkastélyának kívántak kiépíteni. Egyvalamit felejtettek el: megkérdezni, kell-e neki, s így félbemaradt az építkezés. De amit ott Schulek Frigyes historizáló stílusban elkezdett az 1870-es években, annak alig volt tudományos megalapozottsága."

várvédők

Spányi Béla (1852–1914): *Vajdahunyad vára*, 1901. Falkép a Parlamentben

BASICS BEATRIX

VÁRÁBRÁZOLÁSOK A RAJNA VIDÉKÉTŐL VISEGRÁDIG

¶ „Számomra azok a tájak szépek csupán, amelyeket a durva és vad jelzőkkel illetnek általában, mivel csak ezek emelkedettek, s csak az emelkedett tájak lehetnek szépek, csak ezek révén gondolunk a természetre. De semmi sem tudja a természet hatását úgy emelni, azt ékesíteni, mint a romok által megnyilvánuló emberi bátorság, a merész erődítések vad sziklák csúcsain – az emberi hősiesség korának monumentumai."[1]

¶ Schlegel utazásáról szóló írását a szakirodalom legalább olyan fontosnak és korszakosnak tartja a romantika szempontjából, mint amilyen Johann Joachim Winckelmann műve volt a klasszicizmus tekintetében.[2] Útja lényegében egy gondosan megtervezett Grand Tour volt, történeti jelentőségű helyszínek meglátogatásával. 1804–1805-ben két részletben zajlott az utazás a Boisserée testvérekkel[3] – Párizs, Brüsszel, Leuven, Liège – Aachen, Düsseldorf, Köln, Rajna-vidék. A két csúcspont Köln és a Rajna-vidék Bonn és Rüdesheim között. A második utazáson Strasbourg, Bázel, Bern, Genf volt az útvonal. A Rajna-vidék Schlegel szerint a német kultúra szülőhelye. A Rajna a kulturális kölcsönhatások metaforája, de egyúttal kulturális határ is Franciaország és a flamand Brabant felé nyugaton, délen pedig Svájc irányában. Schlegel két állandóbb tartózkodási helyét szembeállította – Párizs modern kereskedelmi központ, Köln pedig egy változatlanságba dermedt középkori város. A német kisvárosok középkori városiassága a német romanticizmus kedvenc témája volt, sőt a városi „picturesque" az angol romantika „rural picturesque"-ével szemben fogalmazódott meg. Nem csupán esztétikai és érzelmi vágyódást jelentett ez a középkor iránt, hanem mélységes történeti érdeklődést is. A 18. század végén a középkor számos aspektusa megélt valóság volt a német városokban, a múlt állandó történeti jelenléte. Schlegel fontosnak tartotta

nem csupán esztétikai és érzelmi vágyódást jelentett ez a középkor iránt, hanem mélységes történeti érdeklődést is

a múlt emlékeinek létét, még akkor is, ha olykor kellemetlen lehet a látványuk, mint Köln omladozó házai és szűk utcái esetében. A gótikus stílus szerinte az autentikus német stílus.

¶ Ez nyilvánult meg a Rajna mentén, ahol útja közben sorra látogatott minden várat és települést. A régi várak romjai – Godesberg, Drachenfels – vonzották, mert a természet és az ember munkája egyesült e várakban, emellett a nemzeti történelem emlékhelyei. Schlegel nézőpontja nem a romantika rajongása, sem a felvilágosodás megvetése a feudális értékek iránt. A várak „a múlt csodás emlékei" (Denkmale), a múltról való történeti elmélkedés alapjai. A sziklacsúcsokra épített erődítések német specialitások, alkalmasak a „sublime" átélésére.

¶ Az első olyan európai táj, amelyet a romantika esztétikája emelt az irányzat elveit tökéletesen kifejező és megjelenítő természeti környezetté, a Rajna-vidék volt. Ebben a folyamatban kezdetben az irodalom járt elöl, Lord Byron *Childe Harold's Pilgrimage* című, 1818-ban megjelent műve tette elsőként népszerűvé a tájat, majd a német költőnő, Adelheid von Stotterfoht versei. A képzőművészeti felfedezés szinte párhuzamosan történt, s bár például Joseph Mallord William Turner (1775–1851) már 1802-ben megszervezte első európai útját, később többször is megfordult a Rajna-vidéken. Ennek emlékei akvarellek és rajzokkal teli vázlatkönyvek az 1830 és 1840 közötti évtizedből.[4] Turner vázlatain, akvarelljein pontosan a Schlegel által leírt táj jelenik meg – az angol kortársak által használt „sublime" elnevezéssel önálló fogalommá vált jelző, amelyet a fenséges, fennkölt táj jellemzésére alkalmaztak. Egy korai, 1834 körüli, vegyes technikával (gouache, akvarell, ceruza, fedőfehér) készült rajnai látképe a folyót, a fölötte magasodó romos várat és a parton álló középkori települést ábrázolja, talán a Tate-nek, a Rajna-vidéket ábrázoló Turner anyagából ez lehet számunkra leginkább ismerős, ha a korszak itthoni tájképeivel összevetjük.[5]

kezdetben az irodalom járt elöl, Lord Byron Childe Harold's Pilgrimage című, 1818-ban megjelent műve tette elsőként népszerűvé a tájat

Turner vázlatain, akvarelljein pontosan a Schlegel által leírt táj jelenik meg

¶ A költemények és képzőművészeti emlékek mellett az egyre növekvő számú útleírások, majd úti könyvek egyik legkedveltebb témája lett a Rajna-vidék, amely hamarosan a Grand Tour egyik kihagyhatatlan állomásává vált. Ebben a német

Joseph Mallord William Turner (1775–1851): *A Rajna-vidék látképe*, 1830-as évek

utazók leírásai – Clemens Brentano, Achim von Arnim[6] – mellett itáliai és angol szerzők művei is közrejátszottak, nem említve a főrangú vagy éppen uralkodóházból származó rajongókat. Ez utóbbiak közül például a későbbi IV. Frigyes Vilmos porosz király, ekkor még koronaherceg, Stolzenfels romos 13. századi kastélyát 1823-ban neogótikus-romantikus stílusban újjáépíttette.

¶ A Rajna-vidék ábrázolásai azonban elsősorban az albumba rendezett sokszorosított grafikai sorozatok révén terjedtek el és váltak közismertté. Acélmetszetek, litográfiák, aquatinta lapok örökítették meg az ikonikus helyszíneket, amelyek során kialakult azoknak egyfajta ikonográfiai típusa, mintaképe, amit később a festők is alapul vettek. E sorozatokból 1820 és 1830 között tizenkét, különféle sokszorosító intézet által kiadott válogatás jelent meg. Az acélmetszet 1826-ban szabadalmaztatott technikája tízezres nagyságrendű mennyiség nyomtatását tette lehetővé, ami ki tudta elégíteni a piaci igényeket.[7]

acélmetszetek, litográfiák, aquatinta lapok örökítették meg az ikonikus helyszíneket, amelyek során kialakult azoknak egyfajta ikonográfiai típusa, mintaképe, amit később a festők is alapul vettek

¶ Ez a folyamat itthon is megfigyelhető volt, a 19. század elejétől egyre több utazó jelentetett meg olyan illusztrált útikönyvet, amelynek Magyarország volt a témája – kizárólagosan vagy részlegesen. Az egyik legkorábbi ilyen kiadvány Robert Townson *Travels in Hungary with a Short Account of Vienna in the Year 1793* című műve, Londonban látott napvilágot 1797-ben. Egy térkép és tizenhat rézmetszet illusztráció egészítette ki a szövegét. Richard Brighttól a *Travels from Vienna Through Lower Hungary with Some Remarks on the State of Vienna During the Congress in the Year 1818* (Edinburgh 1818) szintén egy térképet, de csak tíz illusztrációt tartalmaz. E korai művek lettek az előfutárai a később egyre gyarapodó illusztrált úti könyveknek.

egyre több utazó jelentetett meg olyan illusztrált útikönyvet, amelynek Magyarország volt a témája – kizárólagosan vagy részlegesen

¶ De az úti könyvek mellett fontos szerep jutott a sokszorosított grafikai sorozatoknak, és ez a folyamat teljesen hasonlóan játszódott le, mint a Rajna-vidék esetében, jóllehet itthon nem alakult ki olyan ikonikus, kötelező Grand Tour-elemmé vált vidék, mint annak vonatkozásában, bár Mednyánszky Alajos báró (1784–1844) egy Schlegeléhez nagyon hasonló utazás révén teremtett ilyen helyszínt. Egy új hazafias műfaj, a festői

utazás született meg műve révén.[8] Az 1810-es években elsőként a bécsiek körében, majd a következő évtizedben itthon is elterjedt az utazás divatja, s a legkedveltebbek a rövidebb kirándulások voltak egy-egy festői vidékre, mint például az osztrák Duna-kanyar, a Wachau, romos váraival, vagy Mednyánszky Alajos esetében a Vág folyó és a mentén található erődítések. A helyszínek bemutatásánál a legendák, családtörténetek, a helyi lakosok szokásainak leírása részben a külföldi mintákat követte, de maga is példaként szolgált a külföldi szerzők számára, mint majd látni fogjuk. Mednyánszky festői utazásának illusztrációi az Esterházy Képtár őre, Josef Fischer (1769–1822) korábbi sorozata képeinek sokszorosított grafikai változatai lettek.[9]

¶ Csaknem ugyanazt a vidéket járta végig Thomas Ender (1793–1875) a Vág mentén felfelé, a Garam völgyétől a Bódváig, majd északra a Szepességen át a Dunajec áttöréséig, a Magas-Tátra tájain, végül Eperjestől a Bodrog mellékvizei mentén Sárospatakig. Ender testvérével, Johann Nepomukkal kezdettől számos utazás tájait örökítette meg akvarelleken. Mindketten professzorok voltak a bécsi képzőművészeti akadémián. Thomas Ender János főherceg udvari festője lett, magyar lányt vett feleségül, és már az első „festői dunai tájak" albumnak az egyik szerzője volt.[10] Ender akvarelljeit a Magyar Tudományos Akadémia Kézirattárának állományában, a Waldstein-gyűjtemény őrzi. Waldstein-Wartenberg János gróf (1809–1876) műkedvelő festő és műgyűjtő, Széchenyi István barátja és támogatója, akiről karikatúrákat is készített, s jelentős szerepe volt a magyarországi művészeti életben. 1868-ban ajándékozta az Akadémiának Thomas Ender 220 vízfestményét.

Thomas Ender János főherceg udvari festője lett, magyar lányt vett feleségül, és már az első „festői dunai tájak" albumnak az egyik szerzője volt

¶ Thomas Ender 1837-ben János főherceg és arisztokrata kísérői társaságában megtett dunai útja során a Hartleben kiadó számára készített képeket a folyó mentén található nevezetességekről, s ezek közül jó néhány lett a következő évben kiadott *Malerische Ansichten* illusztrációja.[11] Ender akvarelljeinek jellegzetessége, hogy egy-egy helyszínt – például Galgóc, Beckó, Trencsén, Sztrecsnó, Árva, Szepesvár, Nagyőr, Vinna, Füzér – több nézetből is bemutatott. Ábrázolásai nem illenek a romantikus tájképek sorába, pontos, részletes, kellemes,

Ender akvarelljeinek jellegzetessége, hogy egy-egy helyszínt – például Galgóc, Beckó, Trencsén, Sztrecsnó, Árva, Szepesvár, Nagyőr, Vinna, Füzér – több nézetből is bemutatott

Thomas Ender (1793–1875): *Beckó*, 1837

éppen a nagyőri Mednyánszky-kastély vendége volt, ahol a gyermek Mednyánszky László rajzait korrigálta

szemet gyönyörködtető bemutatásai a kiválasztott váraknak, kastélyoknak, tájaknak. Sajátos momentuma a felvidéki utazásának, hogy éppen a nagyőri Mednyánszky-kastély vendége volt, ahol a gyermek Mednyánszky László rajzait korrigálta.[12] A várak mellett kastélyok, városlátképek is találhatók a lapok között, és nyilvánvaló, hogy a természeti szépségek legalább annyira fontosak voltak Ender számára, mint a várak. Ez utóbbiak inkább mint a tájkép elemei jelennek meg, még ha önálló ábrázolások is. Nem a schlegeli történetiség, az „emberi hősiesség kora" jut a képek szemlélőinek eszébe, hanem a természet alkotta környezet nagyszerűsége, s ezt jól példázzák a Magas-Tátra keleti részének tájait ábrázoló akvarellek vagy a Lengyel-Tátra képei.

¶ Ha az Ender sorozatával csaknem egy időben keletkezett, angol szerzőpáros által készített album lapjait vesszük szemügyre, egyszeriben nyilvánvalóvá válik a különbség közöttük. George Edwards Hering (1805–1879) német származású könyvkötő apa gyermekeként született Londonban, s banktisztviselői állását elhagyva a müncheni akadémiára iratkozott be. Pártfogója, Lord Erskine Velencébe küldte, ahonnan körbeutazta az Adria vidékét, majd egészen Konstantinápolyig eljutott. Visszatértekor Rómában találkozott John Pagettel, vele utazott el Magyarországra és Erdélybe. Paget az útleírását Heringgel illusztráltatta, aki Angliába hazatérve 1838-ban önálló albumban adta ki a színes litográfiákat *Sketches on the Danube, in Hungary, and Transylvania* címmel.[13]

a szokásos ábrázolási típusokétól eltérő nézőpont, az eltúlzott arányok, a festői hatások alkalmazása mind itthon nem ismert, az angol romantika tájábrázolásában annál inkább elfogadott, sőt elvárt stiláris jellegzetességek voltak

A szokásos ábrázolási típusokétól eltérő nézőpont, az eltúlzott arányok, a festői hatások alkalmazása mind itthon nem ismert, az angol romantika tájábrázolásában annál inkább elfogadott, sőt elvárt stiláris jellegzetességek voltak. Az ábrázolni tervezett témák kiválasztása, a kísérő szöveg egyaránt Mednyánszky festői utazásának hatását mutatja.

¶ A 19. század közepére itthon a tájkép egyre kedveltebb és értékeltebb műfajjá vált, az akadémiai rangsor végéről feljebb emelkedve. A festő és kritikus Keleti Gusztáv a tájkép három típusát különítette el, az ideális, reális és történelmi tájkép jellegzetességeit megfogalmazva. Ha a táj általában valamely emlékszerű architektúra jelenléte miatt válik történetivé,

George Edwards Hering (1805–1879): *Vajdahunyad vára*, 1838

Ligeti Antal (1823–1890): *Dévény vára*

akkor a várak a nemzeti történelem emlékhelyei.[14] A schlegeli Rajna-vidéket itthon Visegrád, Vajdahunyad, Dévény, Diósgyőr, Pozsony várai testesítették meg, a nemzeti történelem emlékhelyeiként. A romantika kezdeti természetcsodálatának tárgya átalakult: a természet mellett, vele együtt az ember alkotta, történelmi jelentőségű építmény, vár, erődítés együttese, a természeti táj helyett a történeti táj vált főszereplővé.

¶ Tájképfestészetünk legkorábbi sikereit Markó Károly (1793–1860) aratta, de a korai műveket követő itáliai letelepedését követően más irányba fordult festészete. A Markó-féle, Szabó Júlia által topografikusnak nevezett tájfestészet valójában nem állt távol a korszak általános tendenciáitól, s például Visegrád vagy Pozsony látképén nem a helyszín történetiségének jelentősége, hanem maga a történetiségének ténye volt fontos és ábrázolásra méltó. „Amikor Markó Lőcséről és Pest-Budáról Bécsbe került, hogy ott folytassa tanulmányait, világossá válhatott számára, hogy a történeti táj a tájfestészet akadémiai klasszicizáló vonulata szerint nem a szegényes, viszonylagos rövid múltú hazai táj, hanem az antikvitás színhelye, a klasszikus mitológia egyik szülőhelye."[15] A „rövid múltú hazai táj" Markó *Visegrádja* esetében egy különleges képet inspirált, amely formai megoldásaiban, kompozíciójában a klasszicizmus minden stiláris jellegzetességének megfelelt, tartalmában azonban a romantika felfogásához illően a nemzeti múlt emlékhelyének bemutatása lett. Amikor Kazinczy utazásai során leírja Visegrád-élményét, a schlegeli koncepció idéződik fel: „A romántos táj egyezésben álla lelkem búsongásával. Beértem a csavargó Duna szűk völgyébe, melynek bokros hegyei oly meredek eséssel a víz szélén zöldelni kezdének. Boldog szegénységet mutata minden, amit láték. Egy igen meredek szírtű igen magas ormon, mely a víz szélén kele, messzére tűnt ki a vallás szent jele, vigasztalásul azoknak, kik itt szenvedő szívvel mennek el, s több hatással itt, közel a fellegekhez, mint ha a völgyben állana… Most feltűne előttem Visegrád, szomorú romjaival. Királyok lakja egykor, most baglyoké!"[16]

Markó Visegrádja esetében egy különleges képet inspirált, amely formai megoldásaiban, kompozíciójában a klasszicizmus minden stiláris jellegzetességének megfelelt, tartalmában azonban a romantika felfogásához illően a nemzeti múlt emlékhelyének bemutatása lett

¶ Markónak a Szlovák Nemzeti Galéria gyűjteményében őrzött *Romok naplementekor* című olajképe – a *Visegrád*tól eltérően – Turner rajnai akvarelljeihez való hasonlósága révén

Markó Károly (1793–1860): *Romok naplementekor*

érzékelteti az angol minták hatását, valamint azt, hogy a korai művei és az itáliai képek mellett ilyen tájábrázolás sem volt idegen tőle.[17]

¶ A 19. század első felének elméleti irodalma fontos alapot szolgáltatott a képzőművészet számára (is). Az egyik legjelentősebb e szempontból Kölcsey Ferenc 1826-os *Mohács* című írása: „Vajon sokkal ragyogóbb vala-e Visegrádnál Athena, mielőtt Perikles az Akropolis csarnokait emelé? Vajon az árok, melyet átalugorni Remusnak halált hoza, óriási müv vala-e? Higgyétek el: a régiség becse nem a romok pompájában fekszik. A haza múlt kora olyan, mint a szeretett atya élete, minek történeteiről ősz korában körűle tolongó gyermekeinek beszél. Hallgatják azok a harcokat, a veszélyeket, a fájdalmat, dicsőséget; s mindezek nem az atyáéi már egyedül. Ö elhúny, de harcai, veszélyei, fájdalma és dicsősége, gyermekeire maradnak osztályrészül. Ezek emlékezete köti öszve az élőket az elnyúgodottal továbbra is; és e kötelék az egymásra következő nemzetségeket szellemi kapcsolatban tartja öszve. Firól fira száll a hagyomány; s nem egy unokának keblében lángot gyújt. De mindnyájok előtt tiszteletben marad a dicső; s annak tudása, hogy mindnyájan véréből származtak, szíveiket egymástól elválni nem hagyja; s nemzetségi fényök közös fenntartására ingerli. Ily öszveolvasztó, ily egyetemi ingert adó a hazai régiség és történet. Hívtelen vala a természethez minden nép, ha ezekkel nem gondolt; s minden hívtelenség a természet iránt, kegyetlenül boszúlja meg magát. Elsorvadtak ők nyom, és emlék nélkül, míg a hívek hosszú szép ifjúságot éltének; s midőn végre megaggottak, neveiket az újkor nemzeteinek példányúl hagyák meg."[18] Kölcsey sorai már jóval Keleti osztályozása előtt a történeti táj lényegéhez szolgáltak alapul, épp Visegrád említésével, összehasonlítva azt az ókori történelem legfontosabb emlékhelyével, egyenlő jelentőségűnek értékelve azzal.

hívtelen vala a természethez minden nép, ha ezekkel nem gondolt; s minden hívtelenség a természet iránt, kegyetlenül boszúlja meg magát

¶ Visegrád volt az első a sorban, amikor a múlt jelentős épületemlékeinek rekonstrukciós képgalériáját hozták létre különböző művészek. Szerelmey Miklós (1803–1875) és Joseph Vinzenz Häufler (1810–1852) Visegrád-albuma 1847-ben jelent meg, és állított emléket az akkor már a művészek igencsak kedvelt témájaként gyakran ábrázolt várnak. Korábbi rézmetszetek

Ligeti Antal (1823–1890): *Füzér*, 1854

Ligeti Antal (1823–1890): *Trencsén vára*, 1870

alapján rekonstruált nézetei láthatók a Franz Pracher (1825–1885) által kőre rajzolt lapokon.

¶ Keleti Gusztáv 1869-es kiállítási beszámolója már tájképfestmények széles választékáról tudósított.[19] „S ezzel megérkeztünk a *tájképekhez*. Van ebből tárlatunkban mindenféle fajta, történelmi, tisztán képzeleti (ideális) és egyszerűen reális, vagy inkább keresetlen és választéktalan utánzása a természetnek: az úgynevezett látkép (veduta). Van jó és rossz, sokféle árnyalatban." Ligeti Antal (1823–1890) képeit említi, aki Károlyi István gróf pártfogását élvezte, az ő anyagi támogatásával járta be Egyiptom, Palesztina, Libanon, Málta, Ciprus és Szicília tájait, megfestve a bejárt helyszíneket. Itthoni tájképei között találhatunk várlátképeket, Trencsén, Visegrád, Szepeshely, Füzér ábrázolásait – másfajta tájak mellett. Ha Keleti osztályozását alkalmazzuk, ezek valójában egyik kategóriába sem illenek igazán, ideálisnak túl reálisak, reálisnak túl ideálisak, a történetiség pedig nem érzékelhető és értékelhető szempont. Ligeti mindegyik kategória jellegzetességeiből használ egy kicsit, és ez a módszer egy olyan tájképtípust eredményezett, amely épp e kategóriák fölöttiségével egyfajta semlegességet sugallt, s ha nem is az érdektelenségig, de kissé unalmas, bár pontos és kellemes műveket létrehozva, távolabb kerülve a század első felének tájképeitől. A Magyar Tudományos Akadémia felolvasótermének négy képe, Szigliget, Hricsó, Szepes és Trencsén várának ábrázolásai tovább növelték Ligeti elismertségét, sikerét, s bár lehet úgy értékelni e nagyméretű tájképeket, hogy „mondanivalójuk a poézissé minősült nemzeti hagyomány",[20] valójában a tájkép műfajának addigi eredményeit összefoglaló, tökéletesre csiszolt, keletkezésük idején már idejétmúlt művek ezek.

valójában egyik kategóriába sem illenek igazán, ideálisnak túl reálisak, reálisnak túl ideálisak, a történetiség pedig nem érzékelhető és értékelhető szempont, Ligeti mindegyik kategória jellegzetességeiből használ egy kicsit

a tájkép műfajának addigi eredményeit összefoglaló, tökéletesre csiszolt, keletkezésük idején már idejétmúlt művek ezek

¶ Telepy Károly (1828–1906) legismertebb tájképe, a Diósgyőr várát ábrázoló 1860-as olajfestménye is meglehetősen anakronisztikus, Markó itáliai képeit idézi az előtér életképi jelenetének staffázsfiguráival, a higgadt kompozícióval, a gondosan kiegyensúlyozott színvilágával, nem különbözik lényegesen kortársa, Ligeti alkotásaitól.

¶ Talán nem véletlen, hogy ekkor kaptak új szerepet a várak – a festői téma, a múlt emléke, a schlegeli „denkmal" ténylegesen is

Telepy Károly (1828–1906): *Diósgyőr vára*, 1860

műemlékké vált, a régészet, a műemlékvédelem tárgyává. A hetvenes években kezdődtek el az első várkutatások és -feltárások. Arányi Lajos (1812–1887) Vajdahunyad-monográfiája a kiegyezés évében jelent meg, rézmetszet illusztrációi már nem a romantika nemzeti emlékhelyének képei, hanem a feltárást és rekonstrukciót segítő dokumentatív ábrázolások.[21] Vajdahunyadét követte 1871-ben Visegrád kutatása és helyreállítása. 1872-ben megalakult a Műemlékek Ideiglenes Bizottsága, és elkezdődött a várak „műemléki fölvétele", amelynek folyamatában művészek is részt vettek. A várábrázolások, látképek nemcsak stilárisan, de tartalmukban is jelentősen megváltoztak.

¶ Ennek a folyamatnak a végét jelentette a várlátképeknek az épülő új Országház épületébe történő bekerülése, mondhatnánk, erre méltóvá válása. A Parlament belső falképdíszítése olyan program volt, amely egyrészt szorosan kötődött az épülethez, annak funkciójához, másrészt – mint annak idején a Nemzeti Múzeum palotája – egészében vált szimbólum értékűvé. A falképek készítőinek feladata „a nemzeti múlt egy-egy fényes jelenetének" megfestése volt.[22] Az Országháza éttermében (ma Vadászteremnek hívják) a két nagy szemközti rövidebb falfelületen Körösfői-Kriesch Aladár *Halászat* és *Bölényvadászat – Buda halála* című falképei mellett a terem hosszanti, az ablaksorral átellenes falán Spányi Béla (1852–1914) öt tájképet festett: Vajdahunyad, Árva vára, Visegrád, Klissza és Trencsén képét. A korábbi ábrázolások kedvelt tárgyai voltak ezek, az egy Klissza kivételével. Míg Körösfői mind stilárisan, mind a téma feldolgozását tekintve újat hozott jeleneteivel (amelyek tulajdonképpen kevéssé illettek az épület falai közé), Spányi várlátképei voltaképpen csupán dekorációk maradtak, az épület egészéhez illő, a historizmusnak a hosszú 19. századdal búcsúzó világát tükröző díszítmények.

¶ A romantika várlátképei annak legfontosabb elméleti alapja mellett sok egyéb eszme, elképzelés, érzelem kifejezői voltak. Összetett, bonyolult tartalmukat érzékletesen fogalmazta meg Marosi Ernő a tanulmányában:[23] „A természeti emlék nem független a műemléktől: a történelmi tájban az épület maga is a természet része lesz, tájba helyezésével feloldódik az örökkévalóságban. Visegrád, ahol a koronát őrizték, így jelenik meg az alkotmányosság szent helyeként, Buda, Vajdahunyad a nemzeti nagyság

a természeti emlék nem független a műemléktől: a történelmi tájban az épület maga is a természet része lesz, tájba helyezésével feloldódik az örökkévalóságban

hordozóiként. Trencsén, Csák Máté vára félelmet kelt, Pannonhalma minden átalakítása ellenére az Árpád-ház nagyságát idézi, a kassai dóm az Anjouk hatalmát. Beckó, Salgó, Huszt a költészetben nyerik el történelmi értelmüket, Szigetvár Zrínyi hőstettéhez, Munkács a Rákócziakhoz kapcsolódik. A nemzeti múlt nevezetes helyszíneinek megőrzését, »régi dicsőségünk emlékeinek« megóvását és tudományos hitelesítését tűzi ki célul a Magyar Tudományos Akadémia 1847-es felhívása a műemlékek védelmére. Ez a felszólítás »minden, a nemzeti becsületet szívén viselő magyarhoz« szól, nyilvánvalóan alkalmazkodva a rendi nemzet történetírásának hagyományához."

a nemzeti múlt nevezetes helyszíneinek megőrzését, »régi dicsőségünk emlékeinek« megóvását és tudományos hitelesítését tűzi ki célul a Magyar Tudományos Akadémia 1847-es felhívása a műemlékek védelmére

¶ A kezdetben elsősorban érzelmi hatás felkeltésére szolgáló várak így váltak a nemzeti emlékezet fenntartására alkalmas építményekké. Ezzel csak az irántuk érzett csodálat módja változott, a tárgya a legkevésbé sem, s megőrzésük – ábrázolásuk mellett – fontos feladattá vált.

Jegyzetek

[1] Friedrich Schlegel: *Briefe auf einer Reise durch die Niederlande, Rheingegenden, die Schweiz und einen Teil von Frankreich,* 1806.

[2] Asko Nivala: *The Romantic Idea of the Golden Age in Friedrich Schlegel's Philosophy of History*. 2017. Routledges Studies in Cultural History, 243–244.

[3] Melchior (1786–1851) és Sulpiz Boisserée (1783–1854) kölni születésű műgyűjtők, illetve történészek. Sulpiz indította el a kampányt a kölni székesegyház befejezetlen épületének felmérésére és az építkezés befejezésére.

[4] A Tate Britain – Prints and Drawings Room őrzi ezeket: https://www.tate.org.uk/art/artworks/turner-rhine-d29024.

[5] Uo.

[6] Achim von Arnim a német romantika vezéralakja, európai útján testvére és barátja, Clemens Brentano kísérte, akinek húga, Bettina Brentano lett a felesége. Az 1801–1804 közötti utazások, a Rajna-vidék emlékét őrzi Brentano számos költeménye. Útjuk során Friedrich Schlegellel is találkoztak Párizsban, majd átkeltek Angliába, és Skóciát is meglátogatták.

Ludwig Rohbock (1821–1883): *Diósgyőr vára*, 1859

[7] [William] Tombleson's Views on the Rhine with Descriptions of William Gray Pearnside, 1823-ban megjelent úti albuma a leghíresebb és legismertebb ezek közül.

[8] Mednyánszky Alajos: *Festői utazás a Vág völgyében, Magyarországon* (Malerische Reise auf dem Waagflusse in Ungern). Pest 1826.

[9] Szentesi Edit: Birodalmi patriotizmus. Történelemszemlélet, történetírás, történeti publicisztika és történeti témák ábrázolása az Osztrák Császárságban 1828-ig. In: *Történelem-Kép. Szemelvények múlt és művészet kapcsolatáról Magyarországon*. A Magyar Nemzeti Galéria kiadványai, 2000/3., szerk.: Mikó Árpád–Sinkó Katalin. 75–92.

[10] *Malerische Ansichten der Donau*, 1838.

[11] A magyarországi témájú képek 1844-ben jelentek meg Pesten litográfiai albumban *Magyarország festői mutatványokban* címmel.

[12] http://ender.mtak.hu/ender/index_h3.html – a Waldstein gyűjtemény Ender-akvarelljeinek feldolgozása.

[13] James Baker Pyne (1800–1870) festővel közös munka volt az album illusztrálása, Pyne-t a Turner-követők között tartják számon, önálló útjain tájkép-akvarellek sokaságát készítette.

[14] Keserü Katalin: Várábrázolások. Táj és történelem a historizmus festészetében Magyarországon. In: *A historizmus művészete Magyarországon*. Szerk: Zádor Anna, Budapest 1993, 223–241.

[15] Szabó Júlia: *A mitikus és a történeti táj*. Balassi Kiadó, Budapest 2000, 128.

[16] Kazinczy Ferenc: Magyarországi utak. 1831. In: Kazinczy Ferenc: *Versek, műfordítások, szépprózа, tanulmányok*. Budapest 1979, 590–591.

[17] https://www.webumenia.sk/dielo/SVK:SNG.O_443.

[18] *Nemzet és sokaság. Kölcsey Ferenc válogatott tanulmányai*. Válogatta, szerkesztette: Kulin Ferenc. Budapest 1988, 300.

[19] Keleti Gusztáv: *Művészeti dolgozatok. Az első vegyes kiállítás. 1869*. Budapest 1910, 252.

[20] Keserü i. m. 230.

[21] Arányi Lajos: *Vajda-Hunyad vára. 1452. 1681. 1866. szóban és képben*. Pozsony 1867.

[22] Dömötör István: Az új magyar országháza falfestményei, *Művészet*, I. évf., 1902. 3. sz., 153–162., 153.

[23] Marosi Ernő: A magyar történelem képei. A történetiség szemléltetése a művészetekben. In: *Történelem-Kép. Szemelvények múlt és művészet kapcsolatáról Magyarországon*. A Magyar Nemzeti Galéria kiadványai, 2000/3., 11–33., 24.

17. századi részletek a zalaszentgróti kastély északi oldalán

VÁNDOR LÁSZLÓ

VÁRKUTATÁS ZALÁBAN

VÉGVÁRAK ÉS RÉGÉSZETI EMLÉKEIK NYOMÁBAN

¶ Az ország délnyugati csücske, a mai Zala megye várai nem igazán tartoznak az ismertek közé. Talán azért, mert az elmúlt évszázad úgy hozta, hogy a legismertebbek már nem Zalában találhatók. Trianon vitte el Csáktornyát és Alsólendvát, 1945 után került Veszprém megyéhez Sümeg, Csobánc, Szigliget, Hegyesd, Tihany, Tapolca, Rezi és Tátika, 1980-tól aztán a két utóbbi újra Zalához tartozik.

¶ A teljesen elpusztult várak – az egyetlen Kanizsa (ma Nagykanizsa) kivételével – nemigen foglalkoztatták a kutatókat. Igaz, régész sem volt sokáig ezen a területen, a kutatás folyamatosságáról csak 1972 óta beszélhetünk. Holott a megmaradt Zala megye igencsak gazdag erődítményekben. A folyamatban lévő, az egykori zalai várakat bemutató gyűjtés 119 erősséget (106 középkorit és kora újkorit, 13 honfoglalás előttit), megerődített helyet eredményezett. Közülük igen nagy számot tesznek ki a korábban nem lokalizáltak, illetve olyanok, amelyekről írásos említés szól ugyan, de pontos helyük mindeddig ismeretlen. A közölt számok még nem véglegesek, de sokat már nem fognak változni.

az egykori zalai várakat bemutató gyűjtés 119 erősséget (106 középkorit és kora újkorit, 13 honfoglalás előttit), megerődített helyet eredményezett

¶ Az elmúlt csaknem ötven esztendőben öt őskori, két római kori, 24 közép- és kora újkori erősségben, a lelőhelyek majd egynegyedében volt kisebb-nagyobb régészeti kutatás. (Korábban összesen nem kutattak tíz helyen.) A különböző korszakok megismerése külön-külön is érdekes, de közülük most kiemelném a török időket, annak is több mint egy évszázadát, amikor a számba vett erődítmények mintegy fele (több mint ötven) működött hosszabb-rövidebb ideig, őrizve a Magyar Királyság megmaradt területének határait. Volt közöttük a középkor óta fennálló vár, a török veszedelem miatt falakkal övezett nemesi udvarház, templom és kolostor, és számos, ez időben emelt erődítmény is.

kiemelném a török időket, annak is több mint egy évszázadát, amikor a számba vett erődítmények mintegy fele (több mint ötven) működött hosszabb-rövidebb ideig

¶ Ennek az korszaknak a váraival foglalkozom jelen írásban, kiemelten azokkal, amelyekben régészeti kutatás is folyt, bemutatva az ott előkerült legjelentősebb tárgyi emlékeket.

¶ A török kori várak szereplése két időszakra osztható a török hódoltság előrenyomulása okán. 1566–1600-ig a Balaton nyugati vége és a Mura–Dráva összefolyása közötti terület, 1600 és 1690 között pedig a Balaton nyugati csücske és a megye középvonalának területe volt ez a határ. Szigetvár 1566-os elestét követően szerepét (Nagy-)Kanizsa vára vette át, amely a Kanizsai család utolsó tagjától, Kanizsai Orsolyától csere útján királyi tulajdonba került. Létrejött a Kanizsai Főkapitányság, amelynek központi várát egy nagy ötszögletű, újolaszbástyás erődítménnyé akarták kiépíteni, amit azonban a vár 1600-as elestéig sem sikerült befejezni. Ebben az időszakban először Kanizsa előterében, a Somogy–Zala megyehatár közelében építettek ki egy védővonalat.

Szigetvár 1566-os elestét követően szerepét (Nagy-) Kanizsa vára vette át, amely a Kanizsai család utolsó tagjától, Kanizsai Orsolyától csere útján királyi tulajdonba került

¶ Ebben a várláncban, Nagykanizsa közelében találjuk a Mátyás király uralkodása idején felemelkedett, országos méltóságokat viselő bajnai Both család Szentgyörgy nevű erősségét, amely 1566-tól 1578-ig végvárként szerepelt. Ekkor kiürítették, és hogy a törökök be ne fészkelhessék ide magukat, felrobbantották. Területén több ütemben folytak régészeti kutatások, a teljes feltárásra 1987–89-ben került sor. A négyzet alakú, széles és mély szárazárokkal körülvett téglaépület északi és keleti oldalán voltak a család lakóhelyiségei és a kápolnát magába foglaló épületek, a vár nyugati felén emeletes gazdasági szárny állt, földszintjén konyhákkal. A déli oldalon nagyobb öregtorony tagolta a falat. Az udvar közepén a vízszintig 25 méter mély, falazott kút állt. Az inkább kastély jellegű épületet a 16. század közepén erősítették meg palánkfallal, a kapuja elé elővédmű került.

¶ Az épület építési idejéből késő gótikus, a 16. század első harmadának végén történt átépítéséből reneszánsz kőfaragások, főleg nyílászáró keretelések kerültek elő.

¶ A fennállásának végén már Botszentgyörgynek nevezett erősség máig is az egyetlen teljesen feltárt Mátyás-kori castellum, az innen származó leletanyag legszebb darabjai a nagykanizsai Thury György Múzeum állandó kiállításában láthatók.

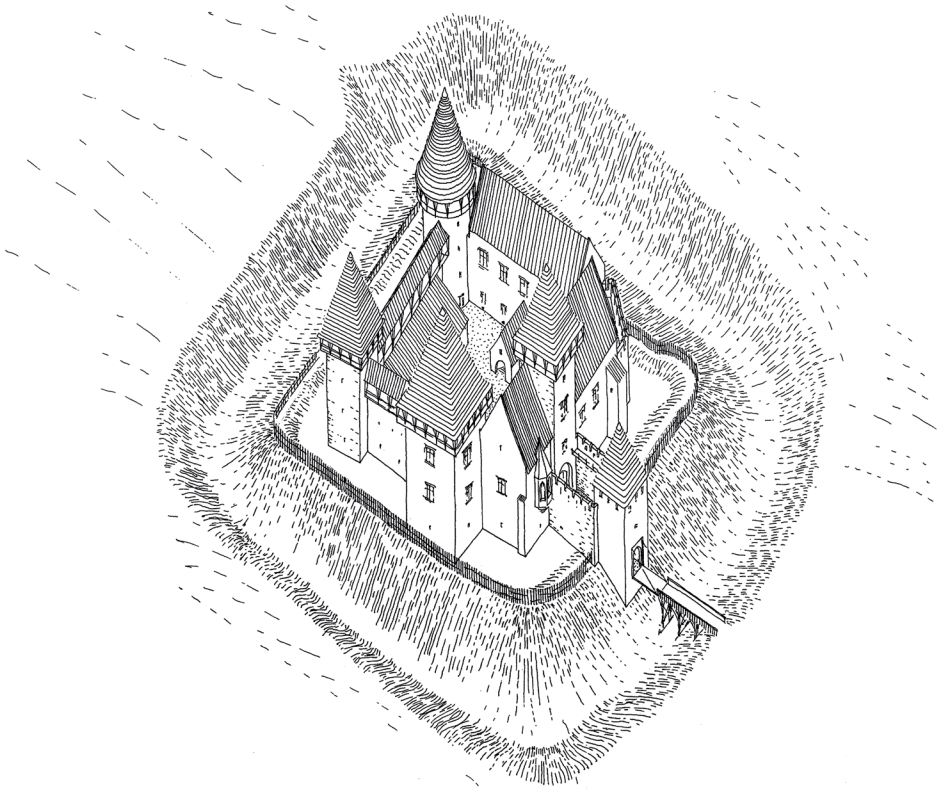

Botszentgyörgy tömegrekonstrukciója, Szekér György

Kályhacsempe a botszentgyörgyi várból. 15. század vége

A teljesen egyedi, áttört mázas kályhacsempék helyi műhely termékei, a velencei üvegkelyhek szerepeltek az országot körbejáró Mátyás országa című kiállításban 2008-ban.

¶ Az ebben az időszakban emelt erődítések másik érdekes példája az elpusztult Mórichely település 13. századi kerektemploma körül épült, a mocsárvidék egyik átkelőjének védelmére. A palánkfalak egyik sarkát képezte a valószínűleg utólagos toronnyal bővített kerektemplom, amelynek pontos építési idejét a más környékbeli templomokból ismert idomtéglák segítettek meghatározni.

¶ A Kanizsa előtti területet azonban nem tudták tartani, ezért 1578-ban a védvonalat visszavonták a Kanizsa várának is védelmet nyújtó, nehezen átjárható mocsaras völgyig. A mocsaras völgyek átjáróit új várakkal zárták el, ilyen volt például a Nagykanizsától északra, a ma Korpavárnak nevezett településrész mellett épült vár. Ebből az erősségből ma már semmi sem látszik, a helyén ház épült, de a 18. századi térképeken még ábrázolták.

¶ A védelmi vonalra nehezedő, egyre erősebb nyomás miatt a fenntartásában nagy segítség volt, hogy Stájerország rendjei 1578-ban átvállalták a vonal egy részének, a Kanizsa és a Mura folyó közti, 13 kilométer hosszú területnek a védelmét, ahol átvették a középkori benedekrendi apátságból kialakított Murakeresztúr várát, és három új erődítményt építettek. Közülük kiemelkedik a stájer vonal fővárának, Bajcsa várának a felépítése. A stratégiai szempontból kitűnő helyen, de nagyon rossz talajadottságú (homokos) területen épült vár teljesen feltárásra került. Az ötszögletű, óolaszbástyás vár védműveinek északi fele téglából, míg a többi oldala palánkfalakból épült meg. Az itt talált leletanyag rendkívül reprezentatív, hiszen a vár falai között stájer, horvát és magyar katonák állomásoztak, ellátásukról, fegyverzetükről a grazi hadiszertárból gondoskodtak.

az itt talált leletanyag rendkívül reprezentatív, hiszen a vár falai között stájer, horvát és magyar katonák állomásoztak, ellátásukról, fegyverzetükről a grazi hadiszertárból gondoskodtak

¶ A bajcsai vár anyaga a legjobban feldolgozott, önálló kötetben is megjelent. Ma a nagykanizsai múzeum állandó kiállításában láthatók a Bajcsáról származó olasz fajanszedények, ausztriai mázas kerámiák és ritka üvegtárgyak. Olyan egyedi darabokat is megcsodálhatunk, mint a zsebnapóra vagy a várírnok

tolltartója. Egy ugyancsak ritka patikaedény is színesíti a gazdag leletanyagot.

¶ 1600-ban Kanizsa török kézre került, és itt jött létre az Oszmán Birodalom legnyugatibb tartománya. Vele szemben, természetes vízfolyásokra támaszkodva hozták létre a Kanizsával szembeni főkapitányság váraiból álló láncot, amely a Zala, a Kerka és a Mura folyók völgyeiben félkör alakban övezte a török erősséget, Kanizsát. A végvidék délen a Dráva–Mura összefolyásánál épült, ami a ma Horvátországhoz tartozó Légrádtól az Ausztria felé vezető utat őrző Lentiig, majd a végvidék központi várán, Egerszegen át a Zala szigetein épült (Zala-)Szentgróton és Zalaváron keresztül Komár (ma Zalakomár) váráig húzódott.

¶ A vonal két előretolt erődítménye a Kanizsa felé vezető utak mellett a benedekrendi monostorból kiépített (Nagy-)Kapornak és az 13. század óta álló Pölöske vára volt.

¶ A jelentősebb várak szinte mindegyikében voltak kisebb-nagyobb feltárások.

¶ A végvárvonal fővárában (Zala-)Egerszegen egy 16. századi belső és egy 17. századi külső várból álló viszonylag nagy méretű palánkerődítmény állott, amely ma beépített területre esik.

a veszprémi püspök udvarházából kiépült vár területén az elmúlt évek építkezései során több feltárás is volt

A veszprémi püspök udvarházából kiépült vár területén az elmúlt évek építkezései során több feltárás is volt. Megtalálták a külső vár két ellentétes pólusú, északkeleti és a délnyugati sarokbástyáját, nemrégiben pedig az épülő Mindszentynum (múzeum és zarándokközpont) alapozásakor a külső vár keleti oldalán egy nagyobb falszakaszt a várárokkal s egy kisebb területet a külső várból a palánk belső oldalán. A Simmer Livia által vezetett ásatáson korszakunkat érintően érdekes, évszámos kályhacsempék kerültek elő, amelyek a Göcseji Múzeum készülő új állandó kiállításán lesznek láthatók.

¶ A végvárvonal legjelentősebb váraiban szinte mindenütt folytak feltárások. A közelmúltban helyreállított Egerváron végzett újabb ásatások legjelentősebb eredményei nem a 16–17. századhoz, hanem az Árpád-kori várhoz és a 15. századi castellumhoz kapcsolódnak.

¶ A Stájerország felé vezető utakat őrző Lenti, amely az alsólendvai Bánffyak vára volt, a Kerka folyó árterének szigetén áll,

Aranyozott bronz lószerszámdísz a botszentgyörgyi várból

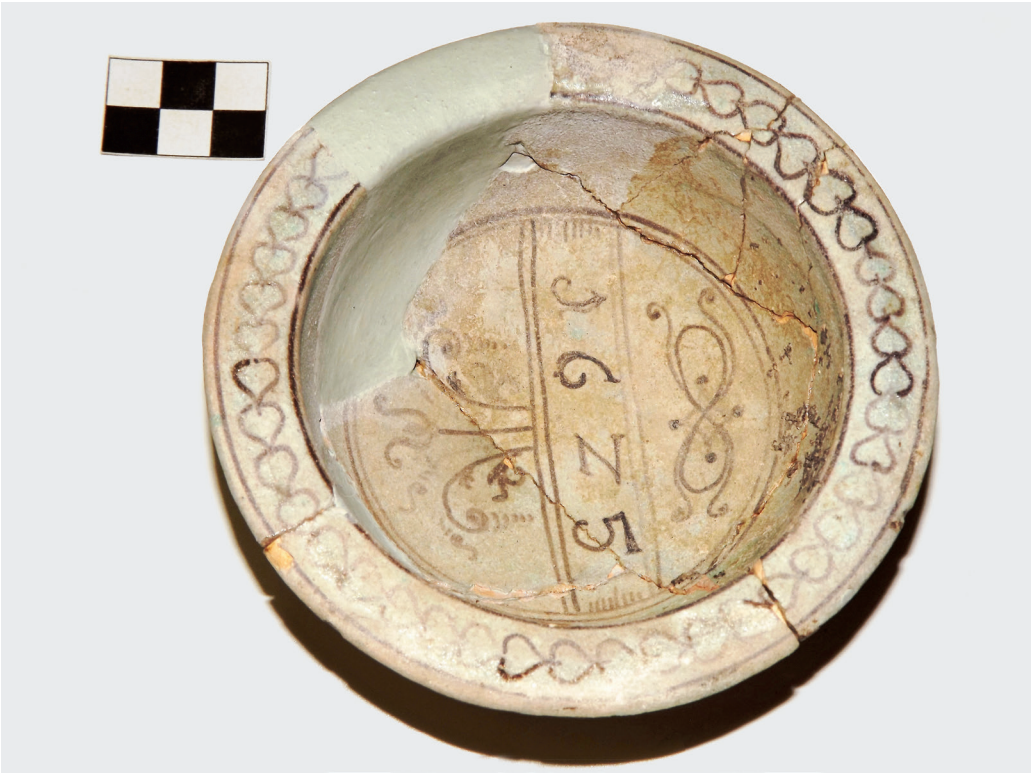

Évszámos tálka a keszthelyi várból

és jelentős maradványai vannak. Ma is látható az északkeleti sarokbástya, az Esterházyak által a 18. században mellé épített magtárépülettel együtt. Ebből a 20. század vége felé szállodát akartak kialakítani, az építkezés azonban sajnos abbamaradt, és az elhagyott épület azóta omladozik. A 20. század elejéig állt a kaputorony is, ekkor – sajnos – lebontották, feltárt alapfalai azonban láthatók. A 17. században külső várral bővült erősséget Kanizsa, Érsekújvár méretű erőddé akarták építeni, de ez csak terv maradt.

¶ Az építkezést előkészítő ásatásból rendkívül gazdag leletanyag került elő, amely a 13–14. század fordulójától egészen a 18. századig terjed, legérdekesebb anyaga a 15–17. századból való nagyszámú kályhacsempe. Ezek párhuzamai az egész Nyugat-Dunántúl mellett az osztrák és szlovén területekről is ismertek. Kiemelkedő darabok és egyedülállók a zalai leletanyagban a habán kerámiák a 17. század végéről.

kiemelkedő darabok és egyedülállók a zalai leletanyagban a habán kerámiák a 17. század végéről

¶ Lenti közelében találunk egy másik alig ismert végvárat, Szécsiszigetet. A vár Lentihez hasonlóan a Kerka folyó szigetén állt. A késő középkori várat Kanizsa török kézre kerülése után kapcsolták a végvárvonalba. A helyén álló barokk kastélyt a Szapáryak emelték a várépület alapjaira. A hozzá csatlakozó északi szárny – magtár szárny – késő középkori épületrészt foglal magába. A kastély körül ma is jól látható a két-háromszoros sánc és árokrendszer, amelybe egykor a Kerka vizét vezették. Sajnos itt nem volt még régészeti kutatás, az épület felújításakor sem tettek erre kísérletet.

a kastély körül ma is jól látható a két-háromszoros sánc és árokrendszer, amelybe egykor a Kerka vizét vezették

¶ A megmaradt, de rejtekező zalai várak legszebb és látványos darabja (Zala-)Szentgrót. A Zala folyó egykori szigetén a 13. században már állt a Türje nemzetség egykori vára, amely a 15. században négyzet alakú épületté alakult, körülötte a 16. századtól palánkerődítés épült. A helyén egy szép arányú, U alakú barokk kastélyt találunk, amelyet a Batthyány család emelt 1787-ben. A homlokzat latin felirata szerint az egykori romokból épült, és akinek nem tetszik, építsen szebbet.

a homlokzat latin felirata szerint az egykori romokból épült, és akinek nem tetszik, építsen szebbet

¶ A Batthyányak után hosszabb ideig a Károlyiak tulajdonába került kastély nyugati homlokzatát ma az ő címerük díszíti. A kastélyban jelenleg gyógypedagógiai intézmény működik, így csak előzetes engedéllyel látogatható.

Ásatás a keszthelyi Fő téren, 2011

¶ A területén végzett két ütemű kutatás érdekes eredményeket hozott. Már az 1970-es években folyt ásatás tisztázta, hogy a kastély jórészt a középkori alapok felhasználásával épült, és hogy az északi szárnyban jelentősebb középkori részek rejtőznek. A keletre jelenleg nyitott, U alak úgy alakult ki, hogy a zárt udvar keleti szárnyát, ahol a vár kapuja is volt, elbontották. Az egykori épület nagyrészt alápincézett maradványait a feltárás után visszatemették. A század vége felé történt az épület jelentős felújítása. Ekkor lehetőség nyílt az északi szárnyban egy komolyabb külső falkutatásra. Az épületrész északi oldalán jelentős, 17. századra datálható homlokzati felületek kerültek elő, a körmendi Batthyány-kastélyból ismert vakolatarchitektúrával. A feltárt falfelület, amely a barokk kastélytól eltérő szintelosztást mutat, bemutatásra került. A feltárások leletanyaga sokáig látható volt a helytörténetet bemutató kiállításban. Csak remélhetjük, hogy egyszer újra meg lehet nyitni a gazdag múltú település történetét bemutató anyagot.

¶ Nemcsak a Kanizsa elleni végvárakban, hanem az akkor Zalához tartozó északi Balaton-parton is – amely a győri főkapitánysághoz tartozott – is folytak feltárások. Keszthely vára a két főkapitányság kapcsolatának letéteményese volt, ma is áll a város közepén a középkori ferences kolostorból kialakított végvára. Itt látható az ország egyik legszebb gótikus szerzetesi temploma, amely eredetileg a Lackffyaké volt, ennek emléke a templomban Lackfi István sírköve. A kolostort a 16. század közepén alakították át erődítménnyé. Már az 1950-es években folytak feltárások a templom déli oldalán, ahol előkerült a templom elődje, a 13. századi Szent Lőrinc-kápolna. Már ekkor kiderült, hogy a terület alatt római épület is rejtőzik, de végleges választ a templom belső feltárásától, a kolostorudvaron végzett ásatástól és leginkább a 2000-es években a keszthelyi Fő tér rekonstrukciója során folytatott nagyszabású ásatástól kaptunk. Itt a legjelentősebb feltárás a keszthelyi vár nyugati oldali erődítésének kutatása volt, ennek során kiderült az is, hogy a gótikus templom építése egy nagy, padlófűtéssel, kerítőfallal övezett római villát pusztított el.

kiderült az is, hogy a gótikus templom építése egy nagy, padlófűtéssel, kerítőfallal övezett római villát pusztított el

¶ A templom és kolostor nyugati oldala előtt feltárásra került a 16. században készült várárok jelentős szakasza, és a középkori falak elé húzott paliszádfal maradványai. Kiderült az is, hogy a 17. században a várárok külső sáncára, az ott húzódó paliszád helyére egy új védőövet kezdtek építeni. A középkori kolostor (vár) kapujával szemben egy kaputorony épült a várba vezető híd védelmére, és elkezdődött a toronyból kiinduló kőfalak építése is, ez azonban nem fejeződött be.

¶ A keszthelyi várba húzódtak a 16. század végén elhagyott rezi és tátikai várak urai, a Gersei Pethő család tagjai és örökösei. A nyugati oldalt emelettel bővítették, és eléje egy falazott toalettet magába foglaló torony került.

¶ A királyi Magyarország peremén állt a zalavári végvár, amelynek területén a Magyar Nemzeti Múzeum ásatásai jelenleg is folynak. Itt az elmúlt évtizedekben elsősorban a 9. századi periódust kutatták. Az 1950-es évek után azonban mostanában került sor arra, hogy a 16. században végvárrá alakított, Szent István által alapított kolostor területét az ásatások újra érintsék. Sajnos a területének nagy részét a 18–19. században olyan mértékben elpusztították, hogy a központi épületekből szinte semmi sem maradt. Ellenben a kolostor körül kiépített végvár palánkfalaiból és az azokkal övezett területből jelentős részek tárhatók fel, amelyek gazdag leletanyaggal járulhatnak hozzá a 16–17. századi végvári élet megismeréséhez.

¶ Ebben az évben fejeződtek be a Göcseji Múzeum ásatásai Türjén, a 13. századi premontrei kolostor területén. A török időkben Türjét ugyancsak várrá alakították, a feltárások ennek maradványait is megtalálták.

¶ A zalai várak további kutatása még számos értékes leletet, sok meglepetést hozhat. Tudjuk, hogy a lenti vár alatt ott rejtőzik egy jelentős maradványokban megmaradt 14. századi favár. Ugyancsak kutatásra vár a IV. Béla nádora, a Hahót–Buzád nembeli Arnold által is birtokolt Pölöske, amely a 13. századtól a 18. századig létezett, és több ostromot is átélt. A példákat még hosszan sorolhatnánk. De abban joggal reménykedhetünk, hogy a közeljövőben talán létrejöhet egy, az itt csak megemlített leletanyagot és az eddigi eredményeket együtt bemutató kiállítás!

tudjuk, hogy a lenti vár alatt ott rejtőzik egy jelentős maradványokban megmaradt 14. századi favár

Regéc, 1938
Fortepan / Gyöngyi

PETŐ ZSUZSA ESZTER–TOMKA GÁBOR

REGÉNYES REGÉC, AVAGY KŐHALOMBÓL ÚJRAÉPÜLŐ VÁR

¶ A Zemplén vadregényes erdejében megbúvó regéci vár már nemcsak a túrázók körében, hanem országszerte ismertté vált az utóbbi évek nagyléptékű turisztikai és műemléki fejlesztéseinek köszönhetően. A munkálatok kezdeteiről, s arról, miképpen fonódik egybe a régész és építész munkája, hogyan válik a restaurátorok kezei alatt a földből kiásott rozoga leletből csodás műtárgy, avagy értelmezhető lelet, eleddig csak részben esett szó.

¶ Minden vár más és más, mondhatnánk, külön egyéniség. S ha már megszemélyesítjük őket, talán a németben kapott nyelvtani nem (mondhatnánk gender, ha nem terhelné e szó túl a közbeszédet), a nőnem illik jobban hozzájuk. Köztük, legalábbis sokunk számára, a regéci vár a királynő. Fenséges elhelyezkedés, tekintélyt parancsoló, hosszú épületsorok, bonyolult építéstörténet, a főúri élet különleges emlékei jellemzik – és még ha valójában királynők nem is, de nagyasszonyok annál inkább formálták sorsát.

fenséges elhelyezkedés, tekintélyt parancsoló, hosszú épületsorok, bonyolult építéstörténet, a főúri élet különleges emlékei jellemzik

¶ Egészen addig, amíg a régészeti kutatások el nem indultak, romantikus kép tárult az alig-alig ismert rom látogatói, főleg a majdnem csak odatévedő túrázók szeme elé. Pont úgy nézett ki, ahogy az ember a várromok bús düledékét elképzeli, s pont úgy, mint aminek műemlékvédő és statikus már csak néhány évet ad, mielőtt végképp összeomlanak a tűszerűre csorbult falmaradványok. Hosszú szerpentinen lehetett a múlt évszázad második felében a romot megközelíteni, turistaösvényen gyalogszerrel, később esetleg traktorral. Teljesen reménytelennek látszott a rom megmentése – noha, mint később kiderült, a jelentős mennyiségű omladék alatt még több méter magasságban állnak az egykor pompás épületek és védművek falai.

teljesen reménytelennek látszott a rom megmentése – noha, mint később kiderült, a jelentős mennyiségű omladék alatt még több méter magasságban állnak az egykor pompás épületek és védművek falai

¶ De a regéci várnak nem az enyészet lett a sorsa. Köszönhető ez elsősorban a többször átalakított, néhai műemlékvédelmi szervezetek (OMF–ÁMRK–KÖH) rettenthetetlen várkutatójának,

Simon Zoltánnak és a regéci önkormányzat vezetőinek, elsősorban Kormos István és Bakos Ferenc polgármestereknek, akik felismerték az egyébként a szomszéd falu területére eső vár turisztikai jelentőségét. A vármentésben oroszlánrészt vállalt a nyári régésztábor, amely húsz esztendőn keresztül szorgosan hordta ki a várból a felhalmozódott törmeléket. Számos helyről érkeztek önkéntesek a várba, és ragadtak csákányt, lapátot azért, hogy egy jó ügy részesei lehessenek, és ezzel a vár fejlesztését megalapozzák – a két évtizedes hagyománnyal a regéci vár egyedülálló a közösségi régészeti tevékenység felkarolásában. Mindennek hála, többször is az utolsó órákban sikerült egyes veszélyeztetett falszakaszokat megmenteni, hiszen a kezdetektől a kiásott falak állagvédelmére is – lehetőségeik szerint – törekedtek forrást, szakembert biztosítani.

¶ Regéc szláv eredetű nevét a nyelvészek a kettős sziklacsúcsban felmeredő, szarvra emlékeztető hegy alakjáról eredeztetik. A széles Hernád-völgyet, amely ősidőktől napjainkig a Kárpátok hágóin át északra vezető út természetes összekötője volt a termékeny alföldi régiók felé, kelet felől komoran szegélyezi a Zempléni-hegység, s ennek kétcsúcsú hegye jellegzetes formájával messziről látható. A vár területén talált kőpengék bizonyítják, hogy a két csúcs közötti keskeny nyerget már az őskorban is használatba vették. Megfigyelhető jelenség hiányában egyelőre nem ismert, hogy megerődített hegyi teleppel, vagy csak alkalomszerűen felkeresett helyszínnel kell-e számolnunk. A tömeges kerámialeletek hiánya talán az utóbbit sugallhatja, s nem volna meglepő, ha a hegycsúcs őskori rítusok helyszínének bizonyulna. Hasonlóképpen egy, a népvándorlás korából származó, az előkelő női viselet ékszereként számon tartott, törött ruhakapcsoló tű is elképzelések sorát indíthatja el arról, hogyan s miért kerülhetett az a hegy tetejére. Biztosabbat azonban egyelőre csak a középkorról és kora újkorról mondhatunk. A vár építéstörténetét Simon Zoltán fejtette meg évek munkájával, s ezt árnyalták Giber Mihály és Hegyi Dóra megfigyelései. A várleltárakról s ezek lehetséges értelmezéseiről Melegh Szabolcs írt kétkötetes művet.

a vár területén talált kőpengék bizonyítják, hogy a két csúcs közötti keskeny nyerget már az őskorban is használatba vették

nem volna meglepő, ha a hegycsúcs őskori rítusok helyszínének bizonyulna

A REGÉCI VÁR URAI ÉS KIÉPÜLÉSE

¶ A regéci vár ma látható képe sok száz év alatt alakult ki, számos bővítés és bontás emlékét tárták fel a régészeti kutatások. A 13. század második felében gomba módra szaporodó kicsiny magánvárak egyike lehetett Regéc, az ősi és nagyhatalmú Aba nemzetség területén. Az északi hegycsúcson egy hasáb alakú masszív lakótorony állt, amelynek bejárata az első emeletről nyílt. Ezt az épületet kissé szabálytalan, ovális fal övezte, így kialakítva egy, a mai Felsővár területének megfelelő udvart. A piciny várnak csupán ennyi kő építménye volt, így a korai magánvárak egy tipikus példánya lehetett. A torony most is a helyén áll, csak éppen eredeti falazatai nagy része helyett megújított falak állnak előttünk, mivel már nem lakótoronyként, hanem védműként szolgálta a vár birtokosait a 16–17. században.

a torony most is a helyén áll, csak éppen eredeti falazatai nagy része helyett megújított falak állnak előttünk, mivel már nem lakótoronyként, hanem védműként szolgálta a vár birtokosait a 16–17. században

¶ Az Abák az Árpádok után színre lépő I. Károly király ellen sikertelenül léptek fel, így bukásukkal Regécnek is új birtokosa lett Petenye fia Péter személyében; ám néhány éven belül ő is a király ellen fordult. Károly király legyőzte őt s szövetségeseit is. Így lett Regéc királyi vár, és került a mindenkori abaúji ispán honor-, azaz hivatali birtokai közé – ezt a tisztséget főleg a Drugeth család tagjai töltötték be az Anjou-korban (1342-ig), akik irataikat s kincseiket is a várban őrizték. Ezt követően Regéc újra királyi kézbe került: maga Nagy Lajos király is többször időzött a várban. Valószínűleg Lajos uralkodásának korai időszakában, a 14. század közepe körül a korai, ovális várfalat teljesen visszabontották, s a helyén épült ki a „Felsővár" a ma látható, ötszögű fal mentén – a lakótoronyhoz keletről és délről még további épületek csatlakoztak.

¶ Zsigmond király 1426-ban adományozta a várat az oszmán függésből időlegesen és részlegesen kiszabadult és a magyar király vazallusává lett Szerbia vezetőjének, Lazarevics István szerb despotának (cserébe kapja az oszmánokkal szembeni védekezés kulcsfontosságú várait, a délvidéki Galambóc és Nándorfehérvár erősségeit). Lazarevicstől unokaöccse, Brankovics György örökölte tovább Regécet számos további nagybirtokkal együtt. A 15. század közepének politikai fordulatai során Brankovics birtoklása többször került veszélybe, ennek

A szerzők jóvoltából

A szerzők jóvoltából

ellenére Regéc egészen a haláláig, 1456-ig a kezén maradt, mígnem ekkor a vár ismét visszakerült a királyi javadalmak közé. Legközelebb arról értesülünk, hogy Hunyadi Mátyás 1464-ben Szapolyai Imrének adományozta, és a család birtoka is maradt egészen Szapolyai János király haláláig.

¶ A 15. század folyamán a várban több változás is történt: a „Felsővár"-ban építkeznek, és legkésőbb a Szapolyaiak idején a várhegyet már teljes hosszában lezárták, így a későbbi inventáriumokban „Középső vár"-nak nevezett terület, a várudvar körbeépítése is elkezdődött: 1500 körül épülhetett fel egy három részből álló épületcsoport az északkeleti részen. A középső helyiségben volt a „Felsővárba" vezető lépcsőfeljárat, déli vége pedig kaputoronyként működött, nyugatra lőrésen át óvták az illetéktelenektől a „Felsővárat" – azt viszont nem tudjuk pontosan, hogy a fallal körbevett „Középső vár" bejárata, azaz a fő várkapu hol lehetett ekkoriban. A másik két épületrész eredeti funkciója ismeretlen; azt tudjuk csak, hogy a nyugati részen a vár több szintet átfogó új kápolnája kapott helyet a 17. század végén, legalsó szintjén egy nagy borospincével.

a nyugati részen a vár több szintet átfogó új kápolnája kapott helyet a 17. század végén, legalsó szintjén egy nagy borospincével

¶ A Szapolyai Jánossal párhuzamosan királlyá koronázott I. Ferdinánd természetesen nem ismerte el Szapolyai birtokjogát, s viszontagságos évek után végül a regéci uradalom 1541 januárjában Serédy Gáspár felső-magyarországi főkapitány és testvére, György tulajdonába került. A Serédy testvérek halála után végül azok leánytestvére, Veronika fia, a György által nevelt és a kor legjobb egyetemein taníttatott Alaghy Jánosnak (és féltestvéreinek, Györgynek és Menyhértnek) a birtoka lett. Alaghy János örököse 1567-ben leánya, Judit lett, helyette azonban nagyhatalmú és gazdag gyámja, Mágochy Gáspár kezében volt a tokaji bor felfutása miatt egyre értékesebb (időközben az egykori tállyai uradalommal összevont) regéci uradalom.

¶ A kettős királyválasztás idejére tehető a „Felsővár" tornyának átépítése: a felső szinteken kifejezetten tűzfegyverek számára alkalmas lőréseket látni. Az eredetileg háromszintes „Kerekded bástya", azaz a mai terminológia szerinti kör alaprajzú (hengeres) ágyútorony is ekkor épült fel: egyetlen fennmaradt, háromágú lőrésének párhuzama több hasonló korú emlék mellett (Pécs, Siklós, Buda) az 1530-as években emelt sárospataki

Vörös-toronyban található. A hadi építkezések sorába tartozik ugyanekkor a „Középső vár" keleti oldalán a csaknem teljesen elpusztult „Kis bástya" is, s feltehetően a délkeleti bástya. Hozzá kell tennünk, hogy a várostromok logikája szerint a többi bástyának is (legalábbis első formájukban) ebben az időszakban kellett kiépülnie. Ezt régészetileg egyelőre csak az északnyugati „Kútbástyához" csatlakozó köpenyfal esetében lehetett igazolni (itt a „Kerekded bástyához" hasonlóan többágú lőrésekkel látták el a megvastagított és megemelt védőfalat). A korai bástyákat azonban később átépítették, amint ezt az északnyugati bástya építési periódusai, illetve a délkeleti bástya dendrokronológiai adata is bizonyítja. Mindezek után világos, hogy a várat a 16. század közepe táján igyekeztek a megújult ostromtechnika kihívásainak megfelelően átalakítani.

a várat a 16. század közepe táján igyekeztek a megújult ostromtechnika kihívásainak megfelelően átalakítani

¶ A következő építési (vélhetően a Serédyekhez köthető) periódusban a keleti palotaszárny északi, egyemeletes (a földszinten három, az emeleten két helyiségből álló) eleme tartozik. A földszinten később, a 17. században két sáfárház, közöttük pedig egy pitvar volt, utóbbiból lehetett kijutni a „Kis bástyába". Ugyanekkor épül ki a nyugati palotaszárny északi végén található konyha (benne jóval későbbi kemence maradványaival) és tőle északra egy ciszterna, korabeli elnevezéssel „csatornás kút".

¶ A 16. század második felében (talán Alaghy Jánoshoz köthetően) a keleti palotaszárny tovább bővült dél felé. A háromosztatú épület két északi eleme alatt egy óriási dongaboltozatos pince található, két déli helyisége sütőház volt. Az emelet reprezentatív tér volt főleg, így az ebédlőterem és a „virágos kék szenelő bolt" megnevezésű helyiség is itt található, amelynek filagóriás ablaka volt. Ettől az egységtől délre lehetett az „Alsóvár"-ba vezető lépcső.

az emelet reprezentatív tér volt főleg, így az ebédlőterem és a „virágos kék szenelő bolt" megnevezésű helyiség is itt található, amelynek filagóriás ablaka volt

¶ A nyugati oldalon talán erre az időre tehető a nyugati palotaszárny északi felének felépítése és az északnyugati „Kútbástya" (a vár jelenlegi bejárata) megépítése is. A „Kútbástyából" indul egy barlang, ami keleti irányban csaknem teljesen átszeli az északi sziklatömböt. E barlang keleti végén egy (mindmáig feltáratlan) kút található, amelyről a bástya a nevét kapta.

¶ Mágochy 1580-ban Alaghy Juditot unokaöccsével, a Wittenbergben tanult Mágochy Andrással házasította össze. Miután

A nagypince
A szerzők jóvoltából

A szerzők jóvoltából

Alaghy Judit megözvegyült, ismét férjhez ment, ezúttal Rákóczi Zsigmondhoz. Ekkor léptek fel a birtok iránti igénnyel az eddig mellőzött Alaghy-ág tagjai (Judit unokatestvérei), akik elérték, hogy 1590-ben Judit kötelezte magát arra, hogy ha gyermekei (Mágochy Ferenc és Rákóczi Erzsébet) utód nélkül halnának meg, a teljes regéci uradalom az Alaghy fivérekre száll. Végül – regénybe illő, fordulatos események után – Alaghy Ferenc és unokaöccse, Menyhért elérték céljukat: 1611-ben, Mágochy Ferenc halálával ők lettek Regéc urai. Néhány hónapon belül viszont a katonai érdemeiért bárói rangot szerző Alaghy Ferenc meghalt. Mágochy Ferenc özvegye, Dersffy Orsolya pedig Esterházy Miklóssal lépett frigyre, aki – ahogy az várható volt – a következő évtizedekben minden követ megmozgatott, hogy a regéci uradalmat megszerezze.

¶ Noha Esterházy Miklós kereste a lehetőséget a regéci birtok megszerzésére, Alaghy Menyhért idejében – egészen az 1631-ben bekövetkezett haláláig – mégis békés fejlődés és építkezések színhelye volt Regéc. Alaghy özvegye, Erdődy Anna a király engedélyével élete végéig (1634) a vár birtokában maradt, ám ekkor már Esterházy Miklós nádor, I. Rákóczi György erdélyi fejedelem, Pálffy István és Pázmány Péter is fellépett a vár birtoklásáért; végül Esterházyé lett az uradalom. De hogy mennyire volt kiélezett a helyzet, azt jól mutatja, hogy Erdődy Anna halála után a felső-magyarországi adminisztrátorok már másnap Regécre küldték a kassai várnagyot, nehogy I. Rákóczi György fejedelem azt elfoglalhassa.

Esterházy Miklós nádor, I. Rákóczi György erdélyi fejedelem, Pálffy István és Pázmány Péter is fellépett a vár birtoklásáért; végül Esterházyé lett az uradalom

¶ Erre később mégis sor került: I. Rákóczi György hadai 1644-ben ostrommal bevették Regécet, amely ezután négy évtizeden át a Rákóczi család birtoka maradt. A Wesselényi-féle felkelésben erősen kompromittálódott Rákóczi Ferenc csak komoly áldozatok árán menekülhetett meg. Váltságának megfizetéséhez pénzre volt szüksége: így kénytelen volt Regécet feleségének, Zrínyi Ilonának elzálogosítani. Mellékrezidencia volt főleg, de Zrínyi Ilona Thököly Imrével kötött házassága (1682) után Regéc a Thököly-felkelés egyik fontos támaszpontjává vált. A császári katonaság 1685-ben foglalta el a várat, melynek „elrontását" (védhetetlenné tételét) 1686. május 2-án kezdték meg.

ostrommal bevették Regécet, amely ezután négy évtizeden át a Rákóczi család birtoka maradt

¶ A korabeli írott forrásokból kitűnik, hogy a nyugati palotaszárny – amelyről vajmi kevés régészeti/építészeti adat maradt fenn – főleg Alaghy Menyhértnek köszönhetően épült meg s szépült tovább, és talán a ma ismert utolsó délnyugati várbejárat is használatban volt. Az „Alsóvárat" nyugat és kelet felől kísérő bástyák kiépítése talán már Esterházy idején megindult, de a délkeleti bástyát a gerendáiból végzett faévgyűrűs vizsgálat szerint a 17. század közepén építették át, már a Rákócziak korában. Biztosan Rákóczi-kori számos apró épület a várudvaron, több helyiség felosztása és az új kápolna kialakítása is.

¶ Alapvetően régészeti forrásokból, a rétegek és az előkerült falak kapcsolódásának vizsgálatából szűrődött le az építéstörténet most leírt vázlata. A magyar örökségvédelem sajátossága, hogy a régésznek a föld, illetve a törmelék alól előkerült rétegekkel, falszövetek értékelésével kell foglalkoznia, míg az olyan romoknál, ahol a falak a földfelszín felett vannak, hivatalosan műemlékes szakemberek végezhetnek munkát. Pedig a kiszedett falak, falalapozások, a föld alá került falak és az ezekhez csatlakozó rétegek, valamint a szabadon maradt falak egymástól elválaszthatatlanul képezik az építéstörténet alapját.

a magyar örökségvédelem sajátossága, hogy a régésznek a föld, illetve a törmelék alól előkerült rétegekkel, falszövetek értékelésével kell foglalkoznia, míg az olyan romoknál, ahol a falak a földfelszín felett vannak, hivatalosan műemlékes szakemberek végezhetnek munkát

¶ Ehhez csatlakozik még az írott források értelmezése. A 17. században számos, különböző mélységű és különböző céllal készült inventárium készült Regécen a vár épületeiről, ingóságairól. A régészeti feltárások eredményeit főleg ezek a források egészítik ki; a legrészletesebben az 1678-ban készült várleltár foglalkozik a vár topográfiájával, amely a rekonstrukciós, „épületrestaurálási" elképzelések elvi és gyakorlati alapjaként is szolgál, és hűen tükrözi a Zrínyi Ilona és Thököly Imre nevével fémjelzett időszakot.

FELÉPÜL A REGÉCI VÁR

¶ A műemlékvédelem örök kérdése a visszaállítás, helyreállítás, kiegészítés, újjáépítés lehetősége, szükségessége és etikája. Szélsőséges véleményekkel is találkozhatunk, például

1 m

Kályha- és kályhacsempe-rekonstrukciók
A szerzők jóvoltából

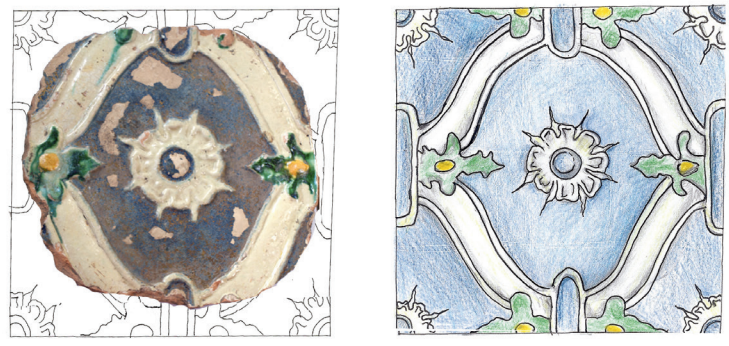

a funkciójukat veszített épületmaradványok szép halálát vizionálókkal, illetve a még alaprajzilag sem tisztázható maradványok visszaépítését követelőkkel egyaránt. Az elmúlt néhány évtized a hasznosíthatóság és nem utolsósorban a fenntarthatóság érdekében az erőteljesebb kiépítések irányában mozdult el. Ízlés kérdése, kinek mi a fontosabb, a hitelesség vagy az átélhetőség, az ész vagy az érzelem – s kérdés az is, vajon mindig választani kell-e ezek közül. Az bizonyos, hogy a nagyközönség kedveli a kiépítéseket, s ha ezek a nem biztosan igazolható, de valószínűsíthető keretek között maradnak, a fanyalgásnak sok helye nincs. Légből várat építeni azonban továbbra sem szerencsés.

az elmúlt néhány évtized a hasznosíthatóság és nem utolsósorban a fenntarthatóság érdekében az erőteljesebb kiépítések irányában mozdult el

¶ A regéci vár romjainak állapota a helyreállítás különféle szintjeit tette lehetővé. Az eddigi érdemi terveket s a vár további kialakításának vízióját a tervező Kosdi Attila alapvetően a vár 17. század végi állapotához igazítja, hiszen az írott források ekkor a legbőségesebbek, s így sok információra lehet következtetni a régészeti adatokból hiányzó emeleti részekre vonatkozólag is. Nyilvánvalóan sok esetben lehetetlen megállapítani a korábbi falmaradványokról, hogy az egykori épületek vajon hogyan nézhettek ki, így alapvetően Regécen a vár romszerűségének megőrzése is cél.

az eddigi érdemi terveket s a vár további kialakításának vízióját a tervező Kosdi Attila alapvetően a vár 17. század végi állapotához igazítja

Regécen a vár romszerűségének megőrzése is cél

¶ A várépület legkorábbi, magasan álló toronymaradványának (és a mellé később csatolt hengeres torony, a Kerekded bástya) kiegészítése az egykori épület egyik fő funkcióját adta vissza: markáns jelként trónol a táj felett, úgy, ahogyan régen hirdette a környéken járóknak (a jelen és a jövő számára egyaránt) a várúr nagyságát is. A torony, noha alapjaiban a legkorábbi lakótornyot is magában foglalja, tömegében és környező épületeivel mégis inkább a 16. század elejétől elsődlegessé váló funkciót, a hadászat-védelem feladatát érzékelteti. Építészei, Fülöp Róbert és Kosdi Attila finom eszközökkel érzékeltették a modern épületrészt: az új falban elszórt téglák csak a figyelmes szemlélő számára árulják el a kiegészítés jelentős mértékét. A visszaállított torony és a részben visszaállított hengeres ágyútorony (Kerekded bástya) ugyanakkor kilátópontként és korlátozott mértékben kiállítótérként is funkcionál. A Felsővár többi, középkor során fokozatosan kiépült helyiségeinek

építése ugyanakkor, a rendelkezésre álló információk csekély mennyisége miatt, csak a romkonzerválásig és a falak értelmező megemeléséig juthatott: csupán a Felsővár késő gótikus kapuját rekonstruálták, amely az alapértelmezés (azaz a vár legkésőbbi állapotát figyelembe vevő restaurálás elve) szerint talán még a 17. század végén is a helyén volt.

¶ Még érdekesebb a keleti palotaszárny rövidesen megnyíló, helyreállított tereinek története. A bevezetőben említett romantikus (valamint életveszélyes) tűszerű falcsonkok kitisztítása emeletes épületmaradványt hozott napvilágra. A sürgetően elvégzett életveszély-elhárító állagvédelmi kiegészítések után felmerült a palotaszárny közel teljes visszaállításának álma is. Később világossá vált, hogy a Felsővár konzerválását is logikusan dél felé a keleti szárnyon lehet folytatni. A fő cél a 17. század végi állapot rekonstruálása volt, az épület jellegének, műszaki szükségleteinek és a róla ismert adatoknak megfelelően.

¶ A beruházás végül a Magyar Kastélyprogram Kft. menedzselésével és a szlovák–magyar interregionális európai uniós pályázati források felhasználásával valósulhatott meg. A kiegészítés feszegeti ugyan a hitelesség határait (az emeleti belmagasság csak csekély boltozatindításból volt becsülhető, a tető csupán hipotetikus), és az ablakok kiosztása is részben csak a logika és a szűkszavú várleltárak utalásai nyomán volt visszaállítható. Mivel a nyíláskereteket egynémely küszöb és pár földszinti szárkőtöredék kivételével távoli elődeink módszeresen kibontották, majd kihordták az udvarra, ezek visszaállítása és másolatokkal történő pótlása sem nevezhető az anastylosis klasszikus példájának. Ugyanakkor a visszaállított épület helyiségei hű képet adnak a látogató számára egy kora újkori vár gazdasági és reprezentációs funkcióinak megismeréséhez.

a kiegészítés feszegeti ugyan a hitelesség határait (az emeleti belmagasság csak csekély boltozatindításból volt becsülhető, a tető csupán hipotetikus), és az ablakok kiosztása is részben csak a logika és a szűkszavú várleltárak utalásai nyomán volt visszaállítható

¶ A falmaradványok további pusztulása is megelőzhető így, a maradványok veszélyeztetése a gépészeti kivitelezés végeztével lezárult; tanúi lehettünk ugyanis annak, hogy a már álló új épületben a kivitelezés utolsó fázisai során a befoglalt eredeti maradványok megóvására már nem fordítottak elegendő figyelmet. Szerencsésebb lett volna talán, ha legalább

a várudvar felé eső homlokzat vakolását is engedélyezték volna: a vakolat nemcsak védené a falakat, hitelesebb képet is nyújtana az egykori épületről, de módot adhatott volna az eredeti és visszaépített részek finom, esztétikailag nem zavaró, de a hitelességet igazoló megkülönböztetésére is.

¶ A palota alatti roskadozó pinceboltozatot nem lehetett hónapokig megerősítés nélkül hagyni, s ez a sokszor megénekelt róka fogta csuka problémát vonta maga után: hiteles helyreállításhoz régészeti kutatás kell, a biztonságos régészeti munkavégzéshez meg helyreállítás. Ideális esetben a romfeltárás–konzerválás/megerősítés–teljes feltárás–kiegészítéses helyreállítás sorrend lenne a célravezető, de ezt a beruházások kötött ütemezése nemigen teszi követhetővé.

¶ A másik visszatérő tapasztalat, hogy a helyreállítás gyökeres beavatkozás nemcsak az épületek, de környezetük régészeti hagyatékába is. Regécen például a várárokba zuhant faltömbök s az inventáriumok alapján ide lokalizálható műhelyek és raktárak láthatták kárát a régészeti megfigyelés és feltárás nélkül kimarkolt, darualapként bebetonozott, illetve tűzivíztároló számára kialakított, a palota helyreállításához szükséges gödröknek. Az is kiderült, hogy a várárok tekintélyes, hét méter közeli mélységének tetemes részét teszik ki az eredeti omladékhalmok, míg a régésztáborok alatt kihordott meddő és a beruházáshoz kapcsolódó planírozások az egy méter vastagságot közelítik csupán. A kivitelezés során a vízelvezetés kérdése is hosszas egyeztetéseket kívánt azért, hogy ne tűnjön el az összes, a palotához vezető rétegsor.

a várárokba zuhant faltömbök s az inventáriumok alapján ide lokalizálható műhelyek és raktárak láthatták kárát a régészeti megfigyelés és feltárás nélkül kimarkolt, darualapként bebetonozott, illetve tűzivíz-tároló számára kialakított, a palota helyreállításához szükséges gödröknek

¶ Mindezen nehézségek ellenére a szép formájú épület teljes bizonyossággal elnyeri a látogatók tetszését, és az új terek bővítik a várban átélhető élményeket. Az ide megálmodott kiállítás (kurátor: Várallyay Réka) néhány helyben talált, igen tanulságos reneszánsz kályharekonstrukción túl (Péter Alpár alkotásai), a vár helyiségeinek funkcionális bemutatására törekszik, másolatok és nyilván jóval későbbi bútorok beállításával a hangulatot próbálja megragadni. Eredeti tárgyak kiállítására csak korlátozott mértékben van mód, hiszen a régi-új épület nem felelhet meg a modern műtárgyvédelem valamennyi feltételének.

eredeti tárgyak kiállítására csak korlátozott mértékben van mód, hiszen a régi-új épület nem felelhet meg a modern műtárgyvédelem valamennyi feltételének

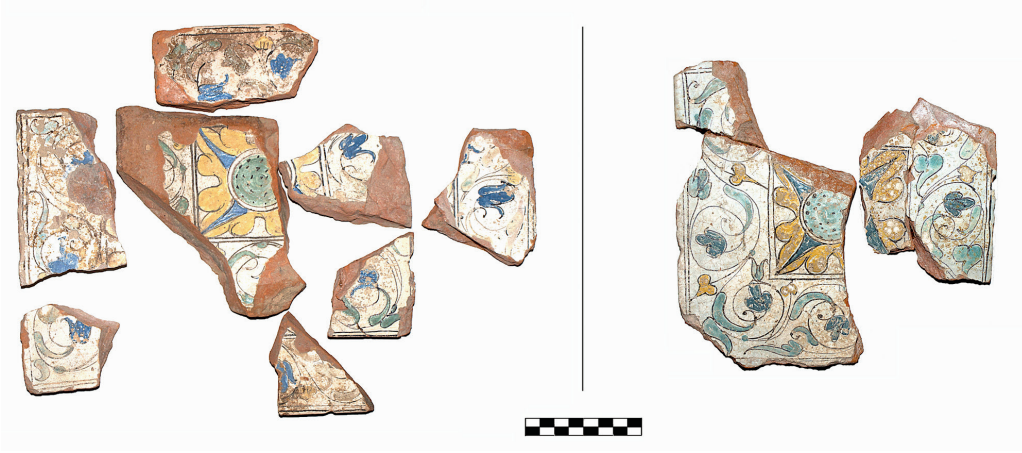

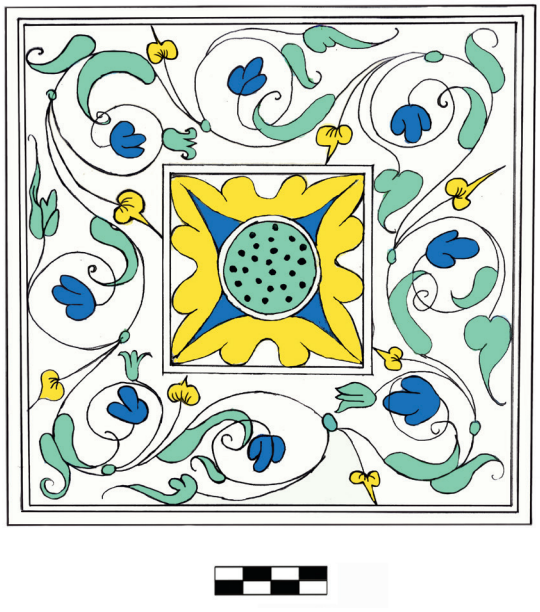

Padlótéglaleletek és -rekonstrukciók
A szerzők jóvoltából

¶ A várprogramok és egyéb helyreállítások nyomán egyre több, romként fennmaradt várunk válik a látogatók számára élményt adó kiállító- vagy inkább bemutatóhellyé. A belföldi és nemritkán a külföldi turisták számára is vonzó a természeti és kulturális attrakciót is magába foglaló vár látogatása. A várak bemutatói egyelőre még elég egyenetlen színvonalúak, bár a korábban kötelező jellegű kínzókamra/panoptikum szerencsére mára kivesződben van, és az új bemutatók kifejezetten ötletesek, interaktívak. A jövőben az egyes várak egyedi, különleges vonásait lesz érdemes a kiállításokon hangsúlyozni, s így újra lélek, élet, szín költözhet a falak közé. Fontos lesz a kiállítások fenntarthatóságának biztosítása: eredeti műtárgyak bemutatása esetén a múzeumi háttér feltétlenül szükséges.

a várak bemutatói egyelőre még elég egyenetlen színvonalúak, bár a korábban kötelező jellegű kínzókamra/panoptikum szerencsére mára kivesződben van, és az új bemutatók kifejezetten ötletesek, interaktívak

¶ A kiállításépítés során azzal a kihívással is szembe kellett nézni, hogy a beruházás logikája szerint a megbízott kurátornak az épület átadójára kiállítást kell produkálnia, holott az ennek hiteles alapját képező leletanyag tudományos feldolgozása még nem haladhatott előre. Ezt ugyanis meg kell előznie az emlékek konzerválásának, restaurálásának, nyilvántartásba vételének és dokumentálásának, s a valódi tudományos feldolgozó munka időigényéről még szót sem ejtettünk. S ezzel el is érkeztünk ahhoz a kérdéshez, hogy miért is volt szükséges a két évtized óta folyó munkába a Magyar Nemzeti Múzeum bekapcsolódása.

miért is volt szükséges a két évtized óta folyó munkába a Magyar Nemzeti Múzeum bekapcsolódása

FELTÁRUL A REGÉCI VÁR

¶ A vár mindig is sok meglepetést tartogatott a régészek számára, a kutatás a vár északi csúcsától, azaz a kora újkori inventáriumokban „Felsővár"-nak nevezett épületromtól indult meg, és haladt tovább egészen a déli „Alsóvár"-ig.

¶ A feltárások évei alatt a fantasztikus mennyiségű és minőségű régészeti leletanyag főként az épület használatának utolsó, legfényesebb századát reprezentálja. Ezek megtisztítására, restaurálásuk megkezdésére a feltáró régészek heroikus erőfeszítéseket tettek, azonban a rendelkezésre álló csekély

Habán tál évszámmal
A szerzők jóvoltából

források még a legszükségesebb konzerválást sem tették minden esetben lehetővé. A régésztáborokban a fiatalok a találás örömét mindig is fontosabbnak gondolják, mint a leletek rendszeres, dokumentált csomagolását és alapos elsődleges megtisztítását. A területileg illetékes megyei múzeum számtalan más projekt és feladat között erre a lelőhelyre nem tudott erőforrásokat biztosítani. Bebizonyosodott, hogy a közösségi régészet a rom megmentésének és az irdatlan mennyiségű törmelék kihordásának talán egyetlen lehetséges módja volt. Sokakat lelkesítő, a régészet céljait, nemzeti kulturális örökségünk megismerését elősegítő program. Önmagában azonban a közösségi régészet bizonytalan alap: az omladék kihordása után szükségessé váló, a vár korábbi történetét feltáró rétegbontások, a korszerű terepi geodézia már nem feltétlenül oldható meg a diákok és öregdiákok lelkes munkájával. Szükségszerű tehát a közösségi régészeti program fenntartása mellett egy szisztematikus, professzionális háttér biztosítása a további kutatásokhoz.

a közösségi régészet a rom megmentésének és az irdatlan mennyiségű törmelék kihordásának talán egyetlen lehetséges módja volt

¶ A Magyar Nemzeti Múzeum által elindított leletfeldolgozás első és legfontosabb célja a leletek és hozzájuk kapcsolható régészeti információk megmentése a keveredéstől, korrózióstól, pusztulástól. Néhány kiemelt fémlelet konzerválása már megtörtént, így például egy épségben megmaradt 17. századi puskacsőé. A többi fémleletnek a restaurálásig legalább a korróziót lassító környezetet biztosítjuk. A sok köbméternyi reneszánsz kályhacsempe-anyag még számos érdekességet tartogat, s a megkezdett restaurálást követő módszeres feldolgozás a most sietve elkészült rekonstrukciók részleteit is módosíthatják. A kora újkori régészet számára e látványos kerámiatöredékek kiemelten fontosak. A domború, sokszor színes csempék a többi lelet korának, sőt a vár építéstörténetének megismeréséhez járulnak hozzá, egykori kereskedelmi kapcsolatokat is feltárnak. Regécen az említett különleges oszmán fajansz falicsempelapok (úgynevezett „bokályok") és a habán mesterek által készített, egyelőre páratlan mázas-mintás padlócsempe-lapok részletes feldolgozása sok újdonságot hozott már eddig is. A régészeti feltárások között szokatlanul gazdag a fegyverekhez köthető

a leletek és hozzájuk kapcsolható régészeti információk megmentése a keveredéstől, korróziótól, pusztulástól

a domború, sokszor színes csempék a többi lelet korának, sőt a vár építéstörténetének megismeréséhez járulnak hozzá, egykori kereskedelmi kapcsolatokat is feltárnak

maradványok, a főúri udvarok különleges tárgyi emlékei, mint például egy fűzőtű vagy egy velencei patika orvosságának feliratos kupakja, a habán edénytöredékek közzététele a valós tárgyak oldaláról is meg tudja világítani az írott forrásokban, képeken is megjelenő színes és változatos életmódot a kora újkori főúri uradalmakban. Ki kell emeljük, hogy a várhegy fémkeresős kutatását, az esetleges ostromokat jelző emlékek felderítését még 2016-ban megkezdtük, amelynek köszönhetően sikerült is lokalizálni a vár stratégiailag támadható oldalát, valamint sok más használati tárgyi emlék mellett egy, a vár talán legkorábbi leletét, egy I. Károly király által az 1300-as évek első évtizedében veretett, ritka ezüstpénzt is találtunk. Fontos szólni arról, hogy a várból eddig ezres nagyságrendű kőfaragvány került elő, amelyek döntő többsége nyíláskeretekhez tartozik, de több más, különleges csoport emlékeit is megtaláljuk benne, például feliratos kandallópárkány köveit vagy épen megmaradt kályhalábakat.

sok más használati tárgyi emlék mellett egy, a vár talán legkorábbi leletét, egy I. Károly király által az 1300-as évek első évtizedében veretett, ritka ezüstpénzt is találtunk

¶ A regéci vár a rövidesen megnyíló, újjáépített keleti palotaszárnnyal és a tervekben már létező nyugati palotaszárny részleges rekonstrukciójával újra az érdeklődés középpontjába kerülhet. Ki kell használnunk ezt a lehetőséget arra, hogy a regéci vár feltárása, feldolgozása és ebből merítkező konzerválása, restaurálása, kiépítése a jelenlegi szakmai ismeretek szerint megtörténjen. Az ide vezető út lépései adottak: a még omladozó épületszakaszok, így a nyugati szárny déli részével és a 17. századi várkapuval egybeépített, rövidesen kőkupaccá omló déli szárny, illetve a látványos épületmaradványokat ígérő, de azonnali konzerválást igénylő, sőt jelen formájában balesetveszélyes Alsóvár feltárása és helyreállítása is alapvető fontosságú. Az önkéntesek munkájára továbbra is számítunk: helyre kell állítani a vár eredeti megközelítési útvonalát a déli oldalon; a leomlott Alsóvár tömbjei alatt egy további bástya, kisebb védművek, a bozótosban pedig többszörös, farkasvermekkel tagolt kapurendszer rejtőzik. A terepi munkákkal párhuzamosan pedig fel kell gyorsítani a múzeumba mentett leletanyag feldolgozását, hogy a regéci vár minél több titkára fény derüljön.

helyre kell állítani a vár eredeti megközelítési útvonalát a déli oldalon; a leomlott Alsóvár tömbjei alatt egy további bástya, kisebb védművek, a bozótosban pedig többszörös, farkasvermekkel tagolt kapurendszer rejtőzik

Nyitókép: Maszkowice Zyndram's Hill „füzesabonyi" periódusának falai
Jędrysik–Przybyła 2019, Fig. 5.

PUSZTAINÉ FISCHL KLÁRA

ŐSKORI VÁRAK, ERŐDÍTÉSEK

A vár szó hallatán kőbe épült középkori erősségeink jutnak mindenkinek először az eszébe. Így aztán joggal merülhet fel az olvasóban a kérdés, hogyan kerül egy őskori témájú cikk egy várakról szóló tematikus számba. Nemrég elhunyt kedves professzorom, Fodor István kérdezte meg az államvizsgámon, mikor épültek az első földvárak a Kárpát-medencében. Szakterületéből kiindulva a helyes válasz Árpád-kori földváraink lettek volna, én azonban már akkor is öntudatos őskoros voltam, így hát rögtön rávágtam – a bizottság többi tagjának derülésére –, hogy a Vatya-kultúra időszakából. A Vatya-kultúra erődített településeinek interpretációjaként Mozsolics Amália egy végvárszerű funkciót feltételezett (Mozsolics 1957). Szerinte ezeket az erődítéseket a betörő halomsíros népesség ellen emelte a Vatya-kultúra közössége. Vagyis a vár, földvár védelmi funkciójú építményként használatos elnevezésként került át az őskori régészetbe is. Olyannyira, hogy a Nováki Gyula nevével fémjelzett, de számos kutatót egyesítő megyei vármonográfiák (Nováki et al. 1979; 2007; 2009; 2017; Terei et al. 2011) minden esetben tárgyalják az őskori földvárakat, sőt ahol ez földrajzilag adott, a tell településeket is az erődítések között. Azóta a várként, erődítésként megnevezett objektumok számos más megközelítése is napvilágot látott. Az őskori erődítések témája sohasem került le a kutatások napirendjéről, álljon itt most a kutatás történetéből pár mérföldkőnek számító alapirodalom (Chropovsky–Hermann 1982; Matúz–Nováki 2002; Czebreszuk et al. 2008, Jaeger et al. 2012; Hansen 2019; Hansen–Krause 2019). Ilyen értelemben a fent említett Vatya-kultúra középső bronzkori időszakát mai ismereteim alapján már egészen a neolitikum időszakáig kitolnám, hiszen olyan építmények, objektumok – negatívak és pozitívak egyaránt –, amelyek körbevesznek egy emberi közösség által használt teret, már egészen korántól léteznek.

a vár, földvár védelmi funkciójú építményként használatos elnevezésként került át az őskori régészetbe is

olyan építmények, objektumok – negatívak és pozitívak egyaránt –, amelyek körbevesznek egy emberi közösség által használt teret, már egészen korántól léteznek

A vár, erődítés szó használata azonban rögtön magával vonja a védekezés, veszély, háború kifejezéseket is. Az angol defensive structures vagy hillfort szakkifejezés is az így összefoglalt objektumok védelmi funkciójára utal. A német befestigte Siedlung már kevésbé feltételezi az emberi erőszak egyfajta megnyilvánulását, csupán azt jelzi, hogy az adott lelőhely megerősítésre került. Az erődítés alapanyaga és módja koronként és földrajzi egységenként eltérő, abban azonban egyetért a kutatók többsége, hogy az árokkal, sánccal, palisszáddal vagy ezen elemek egyikével körbevett teret erődített településnek nevezzük. E szó hallatán leginkább egy fa-föld-kő elemekből épített sánc és egy hozzá csatlakozó árok képe jelenik meg az olvasó előtt, amit gyakran hegy tetejére állítunk gondolatban.

¶ Ez az úgynevezett magaslati erődített település ideális képe. Ilyen települések ismertek a késő neolitikus lengyeli kultúra területéről (Lengyel–Töröksánc, Wosinsky 1888; további területek: Pavuk 1991; Lenneis 2017) a badeni időszakból (Piliny–Várhegy, Stránska/Oldalfala–Mogyorós (SK), Patay 1999), a Vatya-kultúra területéről (összefoglalóan: Szeverényi–Kulcsár 2012), de a legnagyobb számban a késő bronzkori Kyjatice (Matúz–Nováki 2002; V. Szabó 2019) és Urnamezős kultúrák területéről (Kőszegi 1988), a dunántúli Hallstatt időszakból (Đurkovic et al. 2018) és a késő kelta oppidumok (Szabó–Borhy 2015, 62–70) időszakából kerültek elő. Funkciójukat azonban nem feltétlenül ismerjük. A vaskori erődítések egy részét a protourban fejlődés, a városiasodás kialakulásával kapcsolják részben össze, feltételezve, hogy a kézműves és vezetőréteg lakóhelyéül szolgáltak, kereskedelmi központok voltak. Egyes késő bronzkori erődítések méretük miatt nem funkcionálhattak lakóhelyként, a területükről előkerült úgynevezett kincsleletek alapján szakrális térhasználatot feltételez esetükben a kutatás (pl.: Parád–Várhegy:

Vagyis az őskori vár, erődítés fogalmi körbe tartozó objektumok nemcsak fizikai kialakításukban, hanem funkciójukban, a közösségen belül betöltött szerepükben is nagyon változatosak voltak.

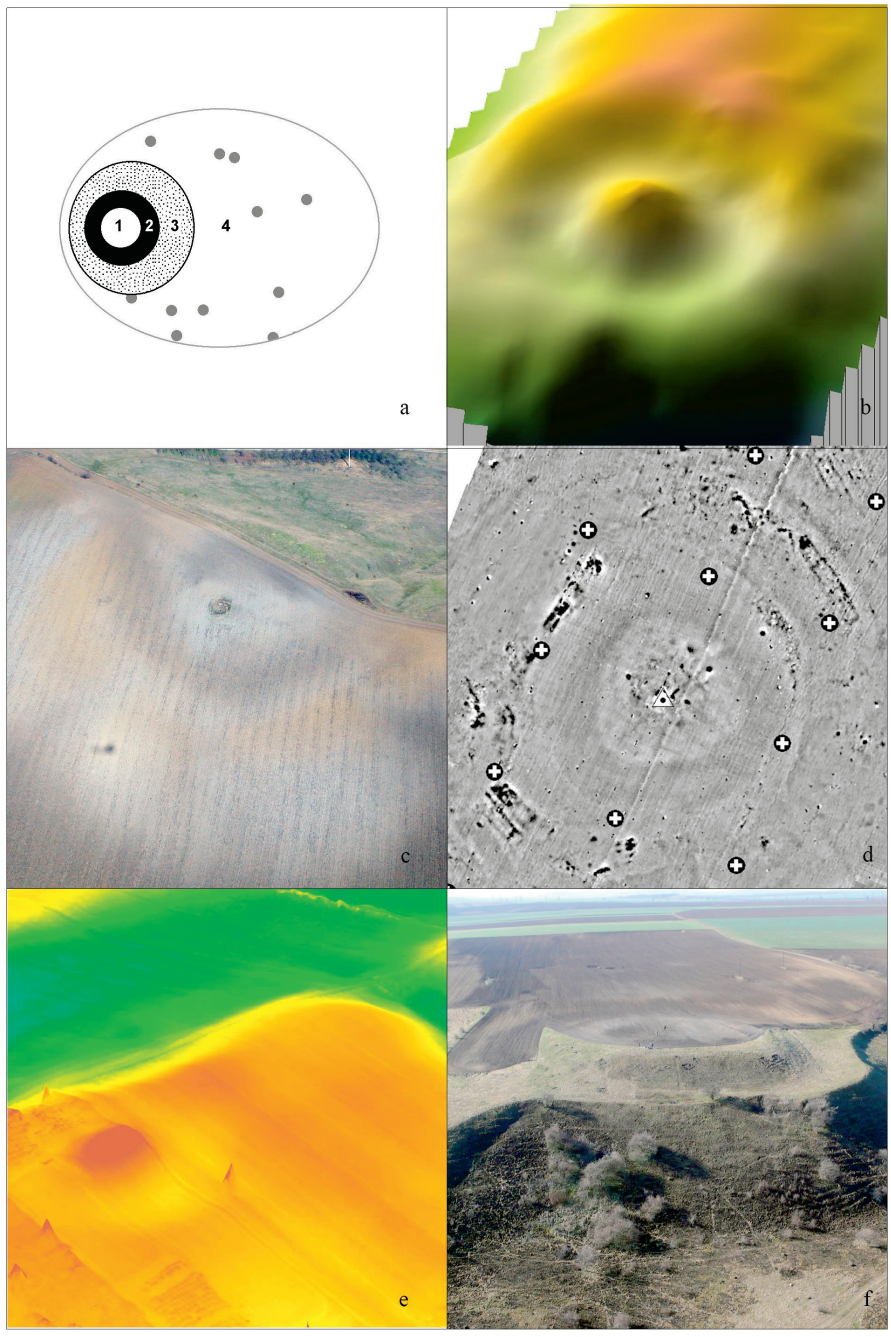

1. kép: A dél-borsodi középső bronzkori települések belső struktúrája példákkal. a1: tellmag, a2: árok, a3: külső, intenzív települési zóna, a4: gödrös zóna
Fischl 2018, Fig. 3.

V. Szabó 2019, 162–169). Másokon sűrű megtelepedés nyomait sikerült kimutatni (Bükkzsérc–Hódos tető: V. Szabó 2019, 147–155). Megint mások óriási méretük miatt biztosan nem voltak teljes hosszukban védhetők (Csanádpalota–Földvár: Czukor et al. 2017, Dédestapolcsány–Verebce-bérc: V. Szabó et al. 2014). Ugyanakkor a nagyméretű erődöket refúgiumként is szokás jellemezni, vagyis a közelükben élő közösségek időszakos menedékeként szolgálhattak. Az „erődítések" egy további csoportjánál pedig nem ismerünk sáncokat, falakat. Ez esetben kérdéses, hogy a települést övező egyszeres vagy többszörös árokrendszerek védelmi funkciót láttak-e el, vagy más okból alakították ki őket így. Meglehetősen kevés azon őskori „váraink" száma, ahol egy kimondottan háborús, hadászati esemény maradványait találjuk meg. Ilyen például a dédestapolcsányi Verebce-bérc vaskori erődítése (V. Szabó et al. 2014), ahol a kapu melletti ostrom maradványai kerültek elő. Az erődített településeknek lehetett hatalmat jelző, reprezentáló szerepük, akárcsak a középkor folyamán, de ha a tágabb földrajzi példákat nézzük, egy reprezentatív falszakasz, amely nem feltétlenül védi a teljes lelőhely területét, demonstrálhat olyan erőt, hogy még csak fel se merüljön senki emberfiában annak megtámadása. Vagyis az őskori vár, erődítés fogalmi körbe tartozó objektumok nemcsak fizikai kialakításukban, hanem funkciójukban, a közösségen belül betöltött szerepükben is nagyon változatosak voltak. Már a középső bronzkori erődítések esetében is felmerült e megerődített helyek központi szerepe a gazdasági életben, a kereskedelemben és a társadalmi struktúrában betöltött vezető, centrális szerepük, azonban ez a megközelítés is csak egy szeletet adhat az erődítések létrejöttének magyarázatakor.

a nagyméretű erődöket refúgiumként is szokás jellemezni, vagyis a közelükben élő közösségek időszakos menedékeként szolgálhattak

egy reprezentatív falszakasz, amely nem feltétlenül védi a teljes lelőhely területét, demonstrálhat olyan erőt, hogy még csak fel se merüljön senki emberfiában annak megtámadása

¶ Az őskori társadalmak belső strukturáltsága a Kárpát-medence területén nem érte el az államiság szintjét. A főnökségi társadalmak közösségeinek létszáma csak a középső bronzkor végére – késő bronzkor elejére nő akkorára, hogy a társadalmon belüli munkamegosztás eredményeként leválhasson egy katonáskodó réteg, amelynek már nem kell részt vennie a közösségek létfenntartásában. E réteg kialakulását jelzik a középső bronzkori presztízstárgyak, az első (hajdúsámsoni horizont),

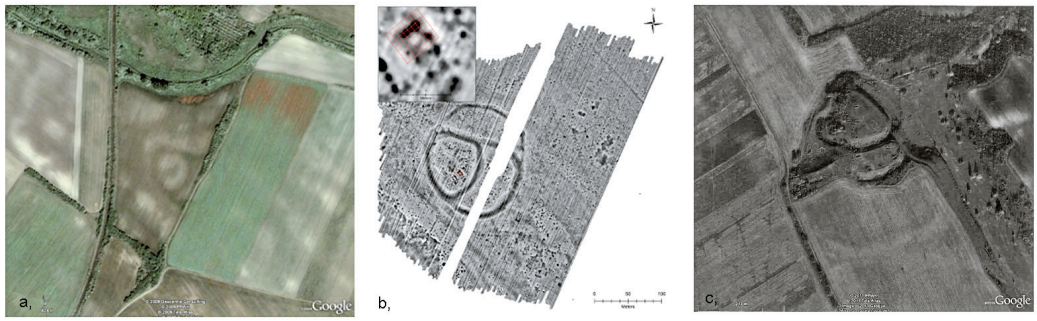

2. kép: Válogatás a Vatya-kultúra különböző típusú településeiből. a–b: Kakucs–Turján mögött, c: Sárbogárd–Cifrabolondvár
Kulcsár et al. 2014, 6–7. kép; Szeverényi–Kulcsár 2012, Fig. 22.

majd a széles körben elterjedő kardok (úgynevezett halomsíros időszak) és a késő bronzkor végére a fegyveres réteg egyértelmű meglétét bizonyító védekező fegyverek (páncélok, vértek, sisakok, pajzsok) és a beautiful warrior képhez tartozó egyéb tárgyak, mint borotvák, fibulák, tükrök.[1] Vagyis a 21. századi gondolkodás szerinti háborúskodás kezdete, amelynek elengedhetetlen eleme a védelmi struktúrák építése, a késő bronzkor második felére tehető. Korábban a közösségek közti nézeteltérések, területi harcok, rituális harcok más dimenzióban, kisebb, nem feltétlenül képzett csoportok részvételével zajlottak. Az ilyen típusú háborúskodás egészen más jellegű védelmi rendszereket is jelentett.

a 21. századi gondolkodás szerinti háborúskodás kezdete, amelynek elengedhetetlen eleme a védelmi struktúrák építése, a késő bronzkor második felére tehető

[1] V. Szabó G.–Tarbay J. G.: *Kincsek és héroszok a késő bronzkori Európában.* https://www.youtube.com/watch?v=ErpepG9ULBg&t=4241s.

¶ A hazai őskorkutatás azonban nem különbözteti meg ennyire finom kategóriák szerint az őskor árokkal és sánccal körbevett régészeti lelőhelyeit, azokat általában a földvár (ide tartoznak azok a sáncok is, ahol a fa és a föld mellett kő is szerepel az építőanyagok között), erődített település fogalmi körökbe sorolja.

¶ Az a véleményünk, hogy nem minden árokkal és/vagy sánccal ellátott település erődítés. Illetve másfelől megközelítve ezt a problémát, az ezeken a lelőhelyeken élő közösségek nem feltétlenül védelmi struktúraként építették árkaikat és sáncaikat.

¶ Az egyszerű vagy összetett árokrendszerek a vonaldíszes kultúrkör időszakától kezdve övezik a településeket (Raczky–Anders 2012). A két, telleket használó időszakban – a késő neolitikumban (Kr. e. 5000/4900–4600/4500) és a korai, illetve középső bronzkorban (Kr. e. 2300–1450) – pedig a többszörös körárokrendszerek meglétéhez mindenképp többféle funkciót lehet társítani. A dunántúli rondelláknak megfelelően egyes árok-paliszádrendszerek „csak" térhatároló funkcióval rendelkeztek. Elválasztottak egymástól eltérő használatú, funkciójú, értelmezésű térrészeket. A neolitikus rondellák (P. Barna 2018, Bertók–Gáti 2014, Bertemes–Meller 2012) és a polgár-csőszhalmi késő neolitikus település részletes és meggyőző elemzésén túl (Mesterházy et al.) a középső bronzkori árokkal tagolt „erődítések" esete is álljon itt példaként (Dani et al. 2019; Kienlin et al. 2018). A dél-borsodi síkság középső

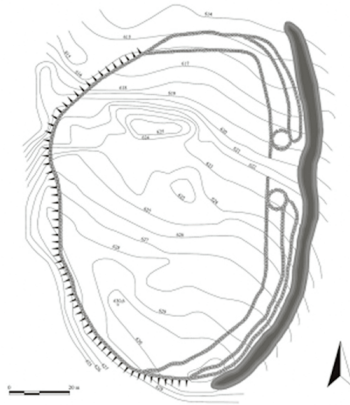

3. kép: Spišský Štvrtok kőfalának egy részlete és alaprajza
Jaeger 2014 after Vladár 1973

Az árkokat kísérő egykori sáncok vagy paliszádfalak nyomai kevésbé időtállók, illetve nyomaik alapján nem feltétlenül tudunk olyan monumentális erődítéseket rekonstruálni, amik mindenképp védelmi funkciót feltételeznének.

bronzkori településeinek magját övező árokból – ami esetenként négy-hat méter mély és húsz méter széles is lehetett – a földet az árkon kívülre halmozták (1. kép).

¶ Az így létrehozott dombon – amelynek a tengerszint feletti magassága több esetben a tell vagy tellszerű mag fölé emelkedik – pedig házakat építettek. E külső részt nem feltétlenül védte újabb árokvonal, vagyis egy támadás esetén a külső gyűrűben álló házak magas térszintjéről az árkon belüli területet egyszerűen tűz (parittya, nyílzápor stb.) alá lehetett venni. Az önmagában akár védelmi szerepet is betölthető, több méteres árok által közrezárt terület ezáltal nem rendelkezett védelmi funkcióval. Akkor hát mi más volt? Mi volt olyan értékes az egykori lakók számára, hogy ekkora földmunkát végezzenek? A válaszok erre a kérdésre még nem ismertek, mivel ezeknek a településeknek az árkon belüli és kívüli területei még nem kerültek összehasonlításra. A dél-borsodi példánál azonban sokkal összetettebb probléma, ha a Vatya-kultúra erődítéseit vagy a füzesabonyi kultúra szlovákiai „várait" nézzük.

állandó elem a településeket körbevevő és a többszörös, gyakran burjánzó sejtosztódáshoz hasonlító árokrendszer

¶ A Vatya-kultúra számos új települési struktúrája került elő az elmúlt tíz év elsősorban légi régészeti és geofizikai kutatásai során (Szeverényi–Kulcsár 2012). Állandó elem a településeket körbevevő és a többszörös, gyakran burjánzó sejtosztódáshoz hasonlító árokrendszer (Kakucs–Turján mögött: 2. kép a-b). Az ismert települések egy része ezt síkban oldja meg, más esetekben azonban a település területe magassági felszínek szerint is osztott (Sárbogárd–Cifrabolondvár: 2. kép c), egyes részeit sáncok és árkok, míg másokat csak árkok övezik. Az így kialakult struktúrák valóban emlékeztetnek a középkori várak többszintű védelmi vonalaihoz.

¶ Nagyon erős védelmi funkciót sugallnak az Otomani–Füzesabony-kultúra hegyvidéki erődített települései. A jól ismert Spišský Štvrtok/Szepescsütörtök (SK) (Vladár 1973;

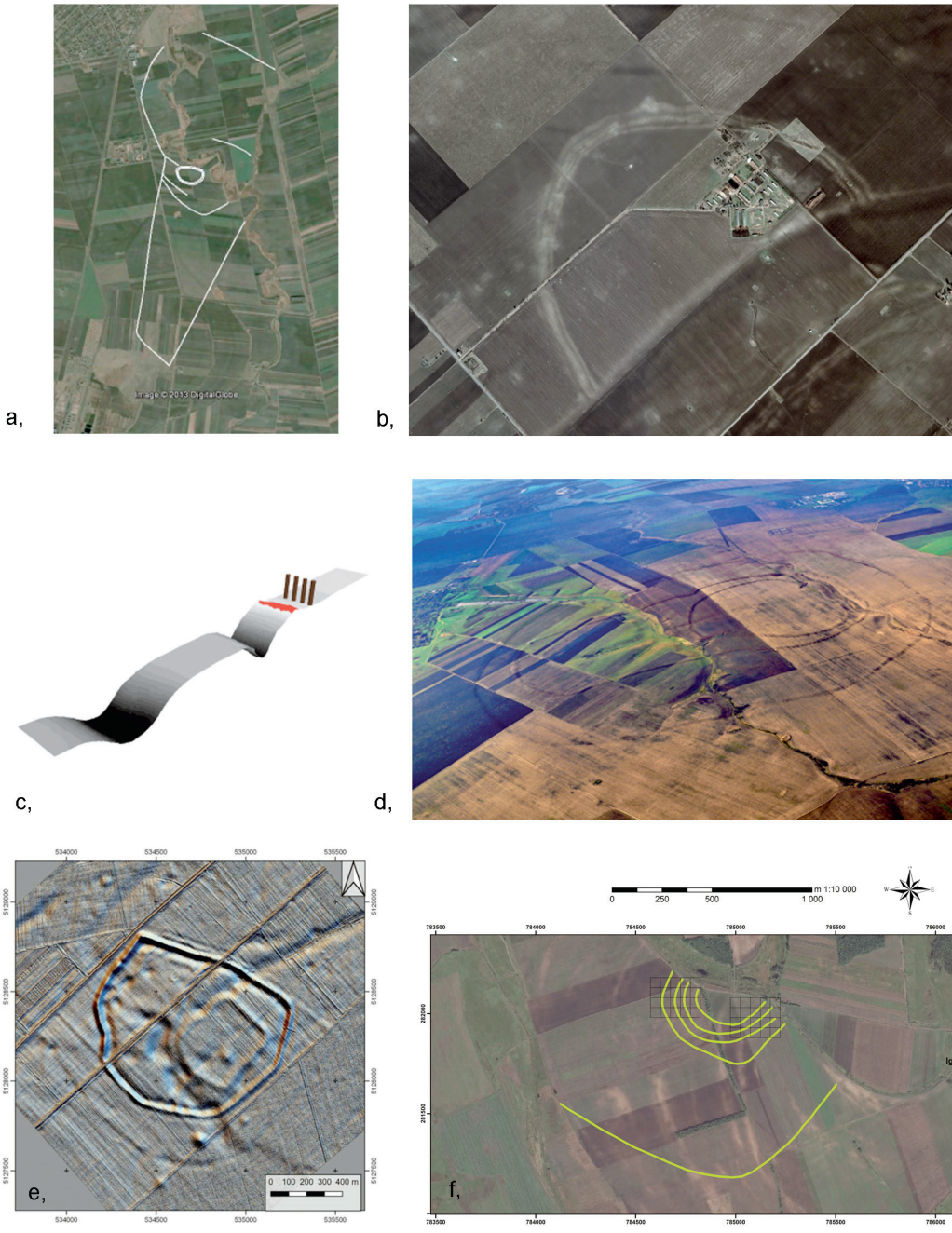

4. kép: Késő bronzkor közepi (RBD–HaA) erődítések az Alföld területén: a–c) Csanádpalota–Földvár – Priskin et al. 2013);
b) Orosháza–Nagytatársánc – Googleearth 2017; d) Cornesti-Iarcuri – Szentmiklósi et al. 2011, Fig. 2.;
e) Sântana–Cetatea Veche – Gogâltan et al. 2019, Fig. 11.; f) Igrici–Szőkehát – Király–Tóth–Fischl unpubl.

Az eddigi kutatások a korai időszakban sáncaik belső struktúrájára, később topográfiai helyzetükre, geofizikai alaprajzuk megismerésére vagy éppen a területükről előkerült kincsleletekre fókuszáltak.

Gašaj 2002) települést övező falak és a bejárat melletti bástyák (3. kép) már korán a mükénei megalitikus építészettel kapcsolták össze a lelőhely nevét. A legújabban feltárt maszkowiczei (PL) falak monumentalitása (nyitókép) (Jędrysik–Przybyła 2019) is a védelmi funkciót feltételezi. E területeken azonban rendelkezésre áll a kő mint építőanyag, ennek a nyersanyagnak a használata már önmagában is erőt sugall, és növeli a középkori építészettel fennálló kapcsolatot.

¶ Az Alföld területén nem is számíthatunk ilyen robusztus építészeti alkotásokra. Itt a fa és a föld az építőanyag, ezek a talajerózió, a mezőgazdasági művelés hatására szinte felismerhetetlenül elpusztulnak. Csak az árkok feltöltődött sávjai maradnak meg a kutatás számára jól dektektálhatón. Az árkokat kísérő egykori sáncok vagy paliszádfalak nyomai már kevésbé időtállók, illetve nyomaik alapján nem feltétlenül tudunk olyan monumentális erődítéseket rekonstruálni, amik mindenképp védelmi funkciót feltételeznének.

¶ Milyen szerepük lehetett akkor ezeknek az árkoknak illetve a hozzájuk kapcsolódó paliszádfalaknak? Védhettek ezek is, de nem feltétlenül az ellenség nagy erejű támadásától, hanem az ismeretlen, vad külvilág „támadásai" ellen. Védhették az állatállományt az elkóborlástól. Jelezhették a település határát a kint–bent, helyi–idegen ellentétpárok értelmében. És jelezhették a településen belül egyes területek eltérő funkcióját, például szakrális–profán értelemben (lásd: Polgár–Csőszhalom). A jelenleg előkerülő neolitikus telleket övező árokrendszerek olyan sokszínűek (Füzesi–Raczky 2018, Gyucha et al. 2015, Mesterházy et al. 2019, Raczky–Anders 2009, Raczky et al. 2021), hogy egy egységes magyarázat, modell nem is biztos, hogy le tudja írni a funkciójukat. Ugyanez a helyzet a már említett Vatya- vagy Otomani–Füzesabony-kultúrák településeit övező árokrendszerek esetében.

5. kép: Cserépfalu–Mésztető késő bronzkori erődítésének sáncszerkezete kívülről és belülről
A szerző fotói

Még összetettebb a kérdés a csak rövid ideig, a késő bronzkor közepén (RBD–HaA időszakban) létező nagyméretű, többszörös árokrendszerek esetében (Czukor et al. 2017) (4. kép). Méreteik alapján nem egy kisebb faluközösség alakította ki őket. Árkaik és sáncaik gyakran olyan területet fognak közre, amelyet patakmeder tagol, ezáltal megszakítva a „védelmi" struktúrát, méreteik alapján pedig egy egyidejűleg védhetetlen szakaszt határolnak.

¶ Sokszínű őskori földváraink tehát nem szoríthatók egy kategóriába sem építészeti megoldásaik, sem értelmezésük, a társadalomban betöltött egykori szerepük alapján. Az eddigi kutatások a korai időszakban sáncaik belső struktúrájára, később topográfiai helyzetükre, geofizikai alaprajzuk megismerésére vagy éppen a területükről előkerült kincsleletekre fókuszáltak. Egységes értelmezésük éppen ezért nem lehetséges.

¶ A középkori várakhoz kinézetben és funkcióban legközelebb talán a késő bronzkori és vaskori erősségek állnak (5. kép). Ezek megjelenése és gyors elterjedése a korszakban azonban mai ismereteink szerint szintén nem feltétlenül köthető összse háborús cselekmények kifejezett sorozatával. Kialakításukban fontos szerepük volt a kommunikációs hálózatoknak, az utaknak, a nyersanyagok jelenlétének, a szociális reprezentációnak, a területi és kulturális határok jelölésének, a láthatóságnak és az identitás kifejezésének. Birtokosaik erejét reprezentálták, társadalmukban kiemelt szerepet töltöttek be, esetenként eltérő módon. Építészeti megoldásaik az erősségek, várak közé sorolják őket, de ez nem minden esetben jelenti azt, hogy háborús konfliktusok miatt építették őket.

építészeti megoldásaik az erősségek, várak közé sorolják őket, de ez nem minden esetben jelenti azt, hogy háborús konfliktusok miatt építették őket

Irodalom

P. Barna J.: Tények és talányok: a neolitikus körárkok. In.: Heinrich-Tamáska O.–Winger D. (szerk.): *7000 év története: Fejezetek Magyarország régészetéből*. Remshalden 2018, 51–60.

F. Bertemes–H. Meller (eds.): *Neolithische Kreisgrabenanlagen in Europa*. Tagungen des Landesmuseums für Vorgeschichte Halle Band 8, Halle (Saale) 2012

Bertók G.–Gáti Cs.: *Régi idők – új módszerek*. Archaeolingua 2014

B. Chropovský–J. Herrmann (Hrsg.): *Beiträge zum bronzezeitliche Burgenbau in Mitteleuropa*. Berlin–Nitra 1982

J. Czebreszuk–S. Kadrow–J. Müller (eds.): *Defensive Structures from Central Europe to the Aegean in the 3rd and 2nd millennia BC*. SAO/SPEŚ 5, Poznań–Bonn 2008

Czukor P.–Priskin A.–Szalontai Cs.–Szeverényi V.: Késő bronzkori földvárak a Dél-Alföldön. In.: V. Szabó G.–Bálint M.–Váczi G. (szerk.): *A második hajdúböszörményi szitula és kapcsolatrendszere*. Studia Oppidorum Haidonicalium XIII. Budapest–Hajdúböszörmény 2017, 211–230.

J. Dani–S. Puszta–G. Márkus–M. Bálint–I. Bacskai: Middle Bronze Age Settlement Network in the Polgár Microregion. In.: K. P. Fischl–T. L. Kienlin (eds.): *Beyond Divides – The Otomani–Füzesabony Phenomenon. Current Approaches to Settlement and Burial in the North-eastern Carpathian Basin and Adjacent Areas*. Universitätsforschungenzur prähistorischen Archäologie Band 345, Bonn 2019, 165–1945.

Ďurkovic É.–Jerem E.–Molnár A.–Tankó K.: A Kárpát-medence a vaskorban: interdiszciplináris kutatások legújabb eredményei. In: Heinrich-Tamáska O.–Winger D. (szerk.): *7000 év története: Fejezetek Magyarország régészetéből*. Remshalden 2018, 91–116.

Timothy Earle and Kristian Kristiansen: Organising Bronze Age Societies: Concluding Thoughts. In.: Timothy Earle–Kristian Kristiansen (eds.): *Organizing Bronze Age Societies. The Mediterranean, Central Europe and Scandinavia compared*. Cambridge University Press, 2010, 218–256.

K. P. Fischl: Settlement Structure as a Part of a Group's Identity Markers. In.: B. Rezi–R. E. Németh (eds.): *Bronze Age Connectivity in the Carpathian Basin*. Bibliotheca Musei Marisiensis Series Archaeologica XV. 2018, 41–54.

D. Gašaj: Fortified settlements and their economic life. In: J. Gancarski (ed.): *Między Mykenami a Bałtykiem. Kultura Otomani–Füzesabony – Between Mycenae and the Baltic Sea. The Otomani–Füzesabony Culture*. Krosno–Warszawa 2002, 21–49.

F. Gogâltan–V. Sava–R. Krause: Sântana–Cetatea Veche. A Late Bronze Age Mega-fort in the Lower Mureș Basin in Southwestern Romania. In.: S. Hansen–R. Krause (eds.): *Materialisierung von Konflikten*.

Universitätsforschungen zur prähistorischen Archäologie Band 346. Bonn 2019, 191–222.

Gyucha, A.–Yerkes, R. W.–Parkinson, W. A.–Sarris, A.–Papadopoulos, N.–Duffy, R. P.–Salisbury, B. R.: Settlement Nucleation in the Neolithic. A Preliminary Report of the Körös Regional Archaeological Project's Investigations at Szeghalom–Kovácshalom and Vésztő–Mágor. In: S. Hansen–P. Raczky–A. Anders–A. Reingruber (eds.): *Neolithic and Copper Age between the Carpathians and the Aegean Sea*. Chronologies and technologies from the 6th to the 4th millennium BCE. Archäologie in Eurasien 31. Bonn 2015, 129–142.

S. Hansen (ed.): *Bronze Age Fortresses in Europe*. Universitätsforschungen zur prähistorischen Archäologie Band 335. Bonn 2019

S. Hansen–R. Krause (eds.): *Materialisierung von Konflikten*. Universitätsforschungen zur prähistorischen Archäologie Band 346. Habelt, Bonn 2019

M. Jaeger: *The stone fortifications of the settlement at Spišský Štvrtok. A contribution to the discussion on the long-distance contacts of the Otomani–Füzesabony culture*. Praehistorische Zeitschrift 89. 2014, 291–304.

M. Jaeger–J. Czebreszuk–K. P: Fischl (eds.): *Enclosed Space – Open Society. Contact and Exchange in the Context of Bronze Age Fortified Settlements in Central Europe*. SAO/SPEŚ 9, Bonn 2012

J. Jędrysik–M. S. Przybyła: Bronze Age Fortified Settlement on Zyndram's Hill at Maszkowice (Polish Carpathians). In.: K. P. Fischl–T. L. Kienlin (eds.): *Beyond Divides – The Otomani–Füzesabony Phenomenon Current Approaches to Settlement and Burial in the North-eastern Carpathian Basin and Adjacent Areas*. Universitätsforschungen zur Prähistorischen Archäologie, 345. 2019 Bonn, 13–32.

Kőszegi F.: *A Dunántúl története a későbronzkorban. – The history of Transdanubia during the late bronze age*. BTM Műhely 1, Budapest 1988

Kulcsár G.–M. JaeGer–Kiss V.– MárKus G.–J. Müller– Pető Á.–Serlegi G.–Szeverényi V.–N. Taylor: Egy új kutatási program kezdetei: Kakucs Archaeological Expedition – Kex 1. *Magyar Régészet online*, 2014. tél

Kienlin T. L.–P. Fischl K.–Pusztai T.: *Borsod Region Bronze Age Settlements (BORBAS) Catalogue of the Early to Middle Bronze Age Tell Sites Covered by Magnetometry and Surface Survey*. Universitätsforschungen zur

Prähistorischen Archäologie, 317.
Bonn 2018

R. Krause: Fortresses and Fortifications. On Fortified Hilltop Settlements of the Bronze Age. In: S. Hansen (ed.): *Bronze Age Fortresses in Europe*. Universitätsforschungen zur prähistorischen Archäologie Band 335. Bonn 2019, 1–16.

Lenneis E.: Erdwerke als Schutz der Siedlunge. In: Lenneis, Eva (Hrsg.): *Erste Bauerndörfer – älteste Kultbauten: Die frühe und mittlere Jungsteinzeit in Niederösterreich*. Vienna 2017, 309–313.

D. Matúz E.–Nováki Gy.: *Spätbronzezeitliche, früheisenzeitliche Erdwälle in Nordungarn*. IPH X, 2002.

Mesterházy G.–Serlegi G.–Vágvölgyi B.–Füzesi A.–Raczky P.: *A szociális folyamatok színterei Polgár–Csőszhalom késő neolitikus településének összefüggéseiben*. Archaeologiai Értesítő 144.
2018, 1–32.

Mozsolics Amália: *Archäologische Beiträge zur Geschichte der Großen Wanderung*. Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae 8, 1957, 113–156.

Nováki Gy.–Sándorfi Gy.–Miklós Zs.: *A Börzsöny hegység őskori és középkori várai*. Budapest 1979.

Gy. Nováki–S. Sárközy–I. Feld: *Borsod-Abaúj-Zemplén megye várai az őskortól a kuruc korig. Magyarország várainak topográfiája 1. Borsod-Abaúj-Zemplén Megye Régészeti Emlékei 5.*
Castrum Bene Egyesület–Herman Ottó Múzeum,
Budapest–Miskolc 2007.

Gy. Nováki–Cs. Baráz–J. Dénes–I. Feld–S. Sárközy: *Heves megye várai az őskortól a kuruc korig. Magyarország várainak topográfiája 2*.
Castrum Bene Egyesület–Bükki Nemzeti Park Igazgatóság,
Budapest–Eger 2009.

Terei Gy.–Nováki Gy.–Mráv Zs.–Feld I.–Sárközy S.: *Fejér megye várai az őskortól a kuruc korig. Magyarország várainak topográfiája 3*.
Budapest 2011.

Nováki Gy.–Feld I.–Guba Sz.– Mordovin M.–Sárközy S.: *Nógrád megye várai az őskortól a kuruc korig. Magyarország várainak topográfiája 4*. Castrum Bene Egyesület–Civertán Bt., Budapest 2017

Patay P.: *A badeni kultúra ózd–pilinyi csoportjának magaslati telepei.* Höhensiedlungen der spätbadener Ózd–Piliny-Gruppe. HOMÉ 37, 1999, 45–57.

Pavúk, J.: *Lengyel culture fortified settlements in Slovakia*. Antiquity 65. 1991, 348–357

Priskin A.–Czukor P.–Szalontai Cs.–Szeverényi V.: Késő bronzkori településszerkezeti kutatások a Dél-Alföldön: „Zárt terek – nyitott határok" projekt. *Magyar Régészet*, 2013. ősz

Raczky P.–Anders A.: *Régészeti kutatások egy késő neolitikus településen. Polgár–Bosnyákdomb. Előzetes jelentés*. Archaeologiai Értesítő 134. 2009, 5–21.

Raczky P.–Anders A.: Neolithic enclosures in Eastern Hungary and their survival into the Copper Age. In: Bertemes, F.–Meller, H. (Hrsg.): *Neolithische Kreisgrabenanlagen in Europa / Neolithic Circular Enclosures in Europe*. Tagungen des Landesmuseums für Vorgeschichte Halle 8., Halle (Saale) 2012, 271–309.

A. Füzesi–P. Raczky: Öcsöd–Kováshalom. Potscape of a Late Neolithic site in the Tisza region. *Dissertationes Archaeologicae*. Ser. 3. No. 6. 2018, 43–146.

Raczky P.–Füzesi A.–K. Rassmann–Bánffy E.: Újkőkori települési halmok Hódmezővásárhely környékén. In.: *Korok, kultúrák, lelőhelyek*. Tornyai János Múzeum, 2021, 7–26.

Szabó M.–Borhy L.: *Magyarország története az ókorban: Kelták és rómaiak*. Bibliotheca Arch. 4. Budapest 2015

V. Szabó G.: *Bronzkori kincsek Magyarországon. Földbe rejtett fegyverek, eszközök, ékszerek nyomában*. Archaeolingua, Budapest 2019

V. Szabó G.–Czajlik Z.– Reményi L. Egy vaskori fegyveres konfliktus nyomai. Új topográfiai eredmények a dédestapolcsányi Verebce-tető kutatásában I. *Magyar Régészet online*, 2014 tavasz

A. Szentmiklosi–B. S. Heeb–J. Heeb–A. Harding–R. Krause–H. Becker: *Corneşti-Iarcuri – a Bronze Age town in the Romanian Banat?* Antiquity 85. 2011, 819–838.

Szeverényi V.–Kulcsár G.: Middle bronze Age Settlement and Society in Central Hungary. In.: M. Jaeger–J. Czebreszuk– K. P. Fischl (eds.): *Enclosed Space – Open Society. Contact and Exchange in the Context of Bronze Age Fortified Settlements in Central Europe*. SAO/SPEŚ 9, Bonn 2012, 287–351.

J. Vladár: *Osteuropäische und mediterrane Einflüsse im Gebiet der Slowakei während der Bronzezeit*. Slovenská Archaeologica 21. 1973, 253–357.

Wosinsky M.: *Das prähistorische Schanzwerk von Lengyel*. Budapest 1888

Miniszterelnök házikabátban,
festőnők Párizsban, preraffaeliták Budapesten,
Wolfgang Tillmans a Trafóban,
Kádár Béla Amerikában

Az Artmagazin a MOL
töltőállomásokon is megvásárolható!

elofizetes@artmagazin.hu

Végvári Vigasságok (Dobó István Vármúzeum)
Szinok Gábor felvétele

ZAY ORSOLYA

TÖRTÉNETI FESZTIVÁLOK MAGYARORSZÁGON

¶ Határozottan kijelenthetjük, hogy a történeti fesztivál egy igen kedvelt műfaj Magyarországon. Jelen sorok írója húsz éve járja a hazai és európai rendezvényeket. Résztvevőként, de több helyen szervezőként is sikerült megtapasztalnom, hogyan épülnek fel az ilyen események. A bennem is megfogalmazódó kérdések mentén próbálok áttekintést adni: mi a „recept" egy történeti fesztiválhoz, a tartalmon és a közvetíteni kívánt elemeken keresztül milyen irányok, tendenciák jelentek meg az elmúlt húsz-huszonöt évben hazánk területén? Így az alábbiakban a személyes tapasztalataim alapján mutatom be ezt a rendkívül összetett világot „múzeumi szemüvegen" keresztül.

¶ A szakmán túli közgondolkodás felől közelítve általában olyan eseményre gondolunk, amely egy hosszabb hétvégén, lehetőleg történeti helyszínen, az adott hely tematikájának megfelelően kiválasztott programokkal és persze történeti ruhába öltözött szereplőkkel zajlik. Tehát visszaröpít minket térben és időben egy másik világba, amely mégis „modern" abból a szempontból, hogy lehetőleg minden látogatói célcsoport megtalálja a neki kedves programot a felkínált lehetőségek között. Egyfajta fesztiválról beszélünk, amelynek a célközönsége speciális: azok, akiket érdekel a történelem. A szereplők pedig történeti figurák (Dobó István, I. Károly király stb.) vagy csoportok (hajdúk, törökök, egri nők, hős várvédők) a helyszínnek megfelelően. Szükséges hozzávaló a látványos csata, de legalább párviadal, találkozási lehetőség történeti személyekkel, katonákkal, akár korabeli civilekkel autentikus felszerelésben és rekonstruált helyszíneken: katonai táborok, kastélyok, várak terei. Elmaradhatatlan kellék a vásár, „történeti" és „kézműves" termékekkel. Itt kapcsolódik hozzá a vásári komédia: csepűrágók, mesemondók és zenészek, így a kisebbek is élvezhetik a forgatagot. Gyakran felkínált lehetőség

a célközönsége speciális: azok, akiket érdekel a történelem

a látványos csata, de legalább párviadal, találkozási lehetőség történeti személyekkel, katonákkal, akár korabeli civilekkel autentikus felszerelésben és rekonstruált helyszíneken

a szereplőkkel való fotózkodás a helyszínen, a beöltözés korabeli viseletekbe. De valóban ennyiből áll egy történeti fesztivál, illetve erre van igény? Ez utóbbi kérdéssel nagyon sok, a múzeumi dolgozók közötti magánbeszélgetésben, konferencián is gyakran találkozunk. Egyáltalán, ki alakítja ki az „igényt", és lehet-e azt célzottan, meghatározott kritériumok mentén irányítani, formálni?

HOL KEZDŐDÖTT?

¶ A történeti fesztivál mint műfaj az 1990-es években indult Magyarországon, nem köthető egyetlen helyszínhez. A rendezvények nagyjából egy időben jöttek létre a kapcsolódó civil hagyományőrző csapatokkal – ezeket hívtuk egy ideig katonai hagyományőrzőknek, ma inkább történeti újrajátszóknak, a „historical reenactor" kifejezés átfordításaként. Ennek oka, hogy egyértelműen áthelyeződött a hangsúly a csaták „lejátszásáról" az életmód-rekonstrukciók felé. Tehát ahol nekikezdett egy múzeum vagy egy önkormányzat ilyen eseményt szervezni, ott megjelentek – az akkor főleg helyiekből alakult – hagyományőrző egyesületek. Az igény és az újdonság ereje miatt ebben az időszakban robbanásszerűen megnőtt a számuk. Ami életre hívta, az egyértelműen a lokálpatriotizmus és a hozzá igen gyakran kapcsolódó hőskultusz. A máig rendkívül népszerű Visegrádi Palotajátékokat az egyik „ősrendezvényként" tartják számon, mellette több „várfesztivál" is a legismertebbek közé tartozik, amelyek főként a török korhoz köthető helyszíneken jöttek létre: Eger, Tata, Kőszeg, Sárvár, Gyula, Fülek és még sorolhatnánk. A diósgyőri Várjátékok, Visegrádhoz hasonlóan, szintén a középkor, a Magyar Királyság dicsőséges időszakához kapcsolódik. Érdekes színfolt a Savaria Történelmi Karnevál is, ahol több korszak jelenik meg a város sok száz éves történetéből, tehát ott a helyi közösség múltját igyekeznek bemutatni, nem egy adott eseményre vagy korszakra koncentrálnak. Külföldön ez elég gyakori és igen régi hagyományok alapján működik, hazánkban ez a ritkább verzió.

egyértelműen áthelyeződött a hangsúly a csaták „lejátszásáról" az életmód-rekonstrukciók felé

ami életre hívta, az egyértelműen a lokálpatriotizmus és a hozzá igen gyakran kapcsolódó hőskultusz

Végvári Vigasságok (Dobó István Vármúzeum)
Szinok Gábor felvétele

Igazából nem a cél változott, hanem az egésznek a mélysége: a történelem-, a kultúra- és a hazaszeretet változatlan, ám a szakmai elvárások jelentősen változtak az évek alatt.

¶ A közösséghez kapcsolódás tehát az egyik fő elem, amiért a látogatók felkeresik a rendezvényeket. A történelmi tudás, a közösségi összetartozás és a kultúra közvetítése pedig közművelődési feladat, amelyet legtöbbször automatikusan a múzeumi világhoz kapcsolunk. A kultúra megőrzése és közvetítése a múzeumok egyik legfontosabb feladata, ezért is vállalják fel gyakran múzeumok a történeti fesztiválok megrendezésének nehézségeit. Mert valljuk be, egy ilyen idényrendezvény organizációja bizony többletterhet ró a múzeumokra.

¶ A fenti modellen kívül további három lehetséges: egy civil szervezet közreműködése, önkormányzati szervezés, illetve egy vállalkozás bekapcsolódása. Mindre van példa külön-külön és együttesen is, vagyis a civil szervezet dolgozhat együtt az önkormányzattal vagy a múzeummal, vagy akár az önkormányzat kérhet meg céget a szervezéshez, mindig a helyi lehetőségekhez igazodik egy-egy fesztivál háttere, ami az évek tapasztalatával, a helyi viszonyok alakulásával időről időre megváltozhat.

¶ Amikor az 1990-es években megszületett az igény a történeti fesztiválokra, a korábban már említett kultúra- és hazaszeretet, a szórakoztató kulturális élmény újdonsága miatt kezdték el ezek szervezését. Külföldi jó gyakorlatok alapján, de hazai példák és tapasztalatok nélkül. A leggyakoribb hiba, amiből okulhattak a szervezők, hogy az előképeket, a mintákat nem lehet egy az egyben átvenni, az évek, évtizedek tanulságait levonva, az időközben megváltozott igényekhez igazodva lehetett változtatni a szervezés, lebonyolítás részletein. A meglepő számunkra, múzeumi szakemberek számára is, hogy igazából nem a cél változott, hanem az egésznek a mélysége: a történelem-, a kultúra- és a hazaszeretet változatlan, ám a szakmai elvárások jelentősen változtak az évek alatt.

a meglepő számunkra, múzeumi szakemberek számára is, hogy igazából nem a cél változott, hanem az egésznek a mélysége: a történelem-, a kultúra- és a hazaszeretet változatlan, ám a szakmai elvárások jelentősen változtak az évek alatt

MENNYISÉG VAGY MINŐSÉG?

¶ Elég határozottan megfogalmazódott az elmúlt tíz évben mind a múzeumi szakma, mind a történeti újrajátszó közösség részéről, hogy különbség van a vurstli és a szakmailag korrekt, de szórakoztató tudásátadás között. Nemcsak a múzeumi rendszeren belül változtak az elvárások, hanem minden, magát hitelesnek és autentikusnak tekintő fesztivál esetében feltétel lett, hogy a történelem, a kultúra és a hazaszeretet közvetítése ne félinformációkra, netán sztereotípiákra vagy hazugságokra építve szórakoztasson. Egy vállalkozás vagy önkormányzat részéről sem lenne tisztességes a félretájékoztatás, egy múzeum részéről pedig teljesen elfogadhatatlan. Egy kifogás gyakran megjelenik: a korhűség sokkal drágább. Nos ez az, amit mind a múzeumok, mind a történeti újrajátszó közösségek meg tudnak cáfolni, a szakmai korrektség nem jár többletkiadással. Hovatovább a szakmailag korrekt civil közösségek rutinjuk révén gyorsabban és problémamentesen, gyakorlottan tudnak együttműködni a megrendelő cégekkel, múzeumokkal, önkormányzatokkal.

a szakmailag korrekt civil közösségek rutinjuk révén gyorsabban és problémamentesen, gyakorlottan tudnak együttműködni a megrendelő cégekkel, múzeumokkal, önkormányzatokkal

MIÉRT ÉRDEMES A SZERVEZŐNEK TÖRTÉNETI ÚJRAJÁTSZÓKKAL DOLGOZNIA?

¶ A múzeum és történeti hagyományőrzés (historical reenacting) jó ideje együtt fejlődik, alakul. Ez a két dolog együtt pedig nemcsak a történeti fesztivál fogalmát határozza meg alapvetően, hanem egymást is formálják, alakítják. Látjuk ezt egyértelműen abban is, ahogy az elmúlt években a múzeumok elkezdtek rövid és hosszú távú együttműködéseket kötni a történeti újrajátszó vagy katonai hagyományőrző közösségekkel. A 21. századi történeti múzeum fogalmától nehezen lehetne a civil, önkéntes alapra épülő lokálpatrióta vagy egy-egy történeti csoport, időszak bemutatását vállaló újrajátszó közösségeket elválasztani. Az együttműködések, közös programok mellett ezek a közösségek konferenciákon, szakmai műhelyekben is próbálják újraértelmezni

az elmúlt években a múzeumok elkezdtek rövid és hosszú távú együttműködéseket kötni a történeti újrajátszó vagy katonai hagyományőrző közösségekkel

Végvári Vigasságok (Dobó István Vármúzeum)
Szinok Gábor felvétele

céljaikat, működésük lényegét. Hogyan tudnának jó minőségű, hiteles, szórakoztató tudásközvetítő jellegű programokat készíteni. Folyik a párbeszéd a múzeumok és civil közösségek között. Mindenesetre a fejlődés és a tendencia látszik: a múzeumok és a történeti újrajátszó közösségek alapvetően meghatározták eddig is egy történeti fesztivál hangulatát, de a változó igények és változó lehetőségek mellett a két szereplő akarata igenis tud formálni a fesztivál arculatán. A közönség számára ez a háttérmunka nem feltétlen lesz nyilvánvaló, de a szakma számára egyértelműen érzékelhető ez a tendencia.

¶ Magyarország kis piac, a korlátozott számú múzeum kevés történeti újrajátszó közösséggel tud együttműködni, mindenki ismer mindenkit, legalábbis hallott a másikról. A bevált jó partnerségek, jó gyakorlatok gyorsan kialakítják a további együttműködéseket. Átfedés van a múzeumi programok bővülése (historical live interpretation vagy élő történelem módszere) és a történeti újrajátszó közösségek új irányai között: többféle bemutatási módszer, nem csak jól bevált csatarekonstrukciók, hanem életmód-rekonstrukciókon keresztül is. (Az élő történelem módszeréről bővebben: Faár Tamara: *Ott lehetsz, ahol akarod! – Élő történelem a múzeumban,* https://mokk.skanzen.hu/20200218faar-tamara-ott-lehetsz,-ahol-akarod-elo-tortenelem-a-muzeumban, illetve Zay Orsolya: *Kifordítom, befordítom, mégis bunda a bunda,* https://ujkor.hu/content/elo-tortenelem-muzeumokban.)

¶ Az új generációban, a mai huszonöt–harmincöt éves, fiatal felnőtt korosztályban számosan vannak, akik részt vesznek a historical reenacting programokban, de a tudományos szakmában szerezték a diplomájukat, és aktívan dolgoznak múzeumban. Úgy látom, ennek is jelentős a szerepe abban, hogy elsődlegessé vált az igény a társadalmi hasznosságra,

A 21. századi történeti múzeum fogalmától nehezen lehetne a civil, önkéntes alapra épülő lokálpatrióta vagy egy-egy történeti csoport, időszak bemutatását vállaló újrajátszó közösségeket elválasztani.

a hasznos tudás átadására, a részvételre a nonformális és informális oktatásban. Fontos szempont lett a szórakoztató tudásátadás és az élethosszig tartó tanulás: a múzeum a tudás helyszíne, a múzeumpedagógia a közoktatásban pedig már nem innováció, mint húsz éve, hanem rögzült, általánosan elfogadott fejlesztés. Az iskolából kihelyezett oktatási helyszínként szerepel a múzeum. Ennek megfelelően váltak alkalmassá a történeti fesztiválok – a családi szórakoztatáson felül – a tanításra, a tudomány szempontjából korrekt tartalom átadására. A múzeum felelőssége, hogy felügyelje a szakmai interpretációt. Emiatt egy történeti fesztivál szervezésekor, ha nem egy múzeum a fő szervező, akkor is érdemes bevonni szakmai együttműködő partnerként.

¶ A történeti újrajátszókkal való együttműködés hátránya, hogy bármikor nem állnak rendelkezésre, a civilek, önkéntesek motivációja nem a honorárium, hanem a program „élvezeti értéke". A múzeum érdeke, hogy hosszú távú munkakapcsolatot alakítson ki egy-egy civil szervezettel. Több múzeumi intézmény választotta ezt az utat, például a többféle feladatra (tánc, színház, harci játék, mutatványok) is felkészült Mare Temporis Történelmi Hagyományokért Alapítvánnyal, múzeumi programok, órák kapcsán, visszatérő közreműködőkkel találkozhatunk a Magyar Nemzeti Múzeum, a Magyar Kereskedelmi és Vendéglátóipari Múzeum, a visegrádi Mátyás király Múzeum, a sárospataki Rákóczi Múzeum vagy a Dobó István Vármúzeum eseményein és fesztiváljain, legyen szó múzeumpedagógiai, múzeumandragógiai foglalkozásokról. A történettudomány, régészet (főként a kísérleti régészet), néprajz területén is rengeteg lehetőség adódik a civil közösségi partnerségek kialakítására.

a történettudomány, régészet (főként a kísérleti régészet), néprajz területén is rengeteg lehetőség adódik a civil közösségi partnerségek kialakítására

¶ Tapasztalataim alapján mára másféle „történelmi fesztiválra" lett igény, amire a múzeumi szakmának érdemben kell reflektálnia. A kérdés csupán az, hogy az intézmények hajlandók-e a szakmai kihívásoknak megfelelni a gazdasági nyomás ellenére. Én őszintén hiszek abban, hogy megtaláljuk az egyensúlyt a financiális érdekek és a szakmailag is korrekt tudásátadás között, mert – az elmúlt évek példái alapján – ez igenis lehetséges.

disputa

Csongrád–Ellésmonostor 1100 körüli templomának metszeti rekonstrukciója
Buzás Gergely, 2004

BERÉNYI MARIANNA

VIRTUÁLIS VÁRÉPÍTŐK VALÓSÁGA

A 3D DIGITÁLIS VÁRREKONSTRUKCIÓK ÉS A TUDOMÁNY

A digitális korban a múlt és a múlttal foglalkozó tudományágak kommunikációja sem maradhat változatlan. A várak, a különböző épületegyüttesek történeti, régészeti, művészettörténeti kutatói mindig is szívesen fordultak grafikai műfajokhoz vagy térbeli makettekhez, hogy összegezzék, bemutassák, látványossá tegyék az eredményeiket. A 21. század egyre többek számára elérhető informatikai eszközei és programjai forradalmasították ezt a törekvést. Az érdeklődők ma már mind több vár, várrom, romos, lerombolt, újraépített, átalakított épület történetéről kaphatnak sűrített vizuális információt interneten vagy a kiállítások digitális kijelzőin a 3D-rekonstrukcióknak köszönhetően. A 3D-technológiák segítségével a látogatók könnyedén, bonyolult szövegek értelmezése, ismeretlen szakkifejezések elsajátítása nélkül tájékozódhatnak arról, miként formálódott egy-egy épület az évszázadok alatt. A két évtizedes múltra visszatekintő műfaj egyik újdonsága például a szigligeti vár júniusban nyílt kiállításában látható elméleti rekonstrukció, amelyet a Pazirik Informatikai Kft. készített a *Szigligeti vár – A Balaton-felvidék őre* címmel. Hasonlóan friss hír, hogy a Magyar Nemzeti Múzeum Mátyás Király Múzeuma a 4iG Nyrt. Mensor 3D üzletágával együttműködve elkészítette a jelenkori visegrádi királyi palotának virtuálisan bejárható digitális mását, amelybe az egyes épületrészeknek a Pazirik Kft. által készített, különböző korszakokba mutató digitális rekonstrukcióit is beágyazták, virtuális átjárást biztosítva a jelen és a múlt között. A siker szinte minden rekonstrukció esetében bámulatos, a simontornyai vár jelenkori és több korszakának digitális rekonstrukcióját ötvöző videót például több mint 120 ezren tekintették meg eddig a YouTube-on. A látványos műfaj ugyanakkor nem csupán informatikai eredmény, egy-egy digitális rekonstrukció fotórealisztikus megvalósítása elmélyült tudományos munkára épül. A beszélgetésünkben részt vevő Buzás Gergely régész-művészettörténész, Rácz Miklós építész, régész, műemlékes kutató, Szőke Balázs történész, művészettörténész és Nagy Gábor építész ezúttal nemcsak a műfaj történetéről beszél, hanem előre mutató gondolatokat fogalmaz meg a jelenéről és a jövőjéről is.

MC: *Szinte mindannyian más területről érkeztetek. Hogyan kerültetek kapcsolatba a 3D digitális modellezéssel?*

Buzás Gergely: Régész-művészettörténész vagyok, a visegrádi Mátyás Király Múzeumot vezetem. Az első ilyen munkám azonban nem a visegrádi romokhoz, hanem a Csongrád melletti, 11–12. századi Ellésmonostor rekonstrukciójához kapcsolódott 2004-ben, amikor még gyerekcipőben járt ez a technológia. Egyetemista korom óta foglalkozom építészeti rekonstrukciókkal, ahogyan a nyolcvanas években mindenki, természetesen én is manuálisan kezdtem. Digitális rekonstrukcióra először a kilencvenes évek elején Clunyben csodálkozhattam rá, amikor a burgundiai Mont-Beuvray ásatásaira jártam az ELTE régészeti tanszékével. Akkoriban futott az IBM és a Cluny Városi Múzeum közös projektje, hogy Kenneth John Conant 1920–30-as években készült rekonstrukciós rajzai alapján digitálisan újraépítsék Cluny harmadik periódusának hatalmas bazilikáját. Akkoriban ez rendkívül látványosnak számított. Közvetlen kapcsolatba viszont csak 2000-ben kerültem a területtel, a visegrádi palota műemléki helyreállításai során. Az egyik, a helyreállításban részt vevő építészstúdiót kértem meg, hogy csináljunk virtuális rekonstrukciót a palota azon tereiről, ahol nem volt lehetőség építészeti helyreállításra. Az akkor szerzett tapasztalatok ösztönöztek arra, hogy a manuális mellett digitális rekonstrukciókat is készítsek egy építészeti program, az Archline XP segítségével. Az első próbálkozásom a már említett csongrádi monostor volt, amelyet azóta számos más rekonstrukció követett.

Szőke Balázs: Először magasépítő üzemmérnöknek tanultam, de pályát módosítottam és történelem szakot végeztem a Pécsi Egyetemen, ahol régészetet is hallgattam, majd az ELTE Művészettörténeti Doktori Iskolájában művészettörténetből abszolváltam. A szakdolgozatom a szeged-alsóvárosi ferences templom hajóboltozata volt, akkor kezdtem el a területtel foglalkozni. Magával a digitális modellezéssel akkor ismerkedtem meg, amikor a Műemlékvédelmi Hivatal tervtárában töltöttem a kötelező katonai szolgálatomat. Az egyik polgári szolgálatos kollégám, aki nem mellesleg építőmérnök is volt, mutatta meg a számítógépes modellezést először egy gépész tervező szoftverrel. A mai napig ezt használom. A kutatási területem a késő gótikus épületek boltozata, ezek megértéséhez nagyban hozzájárult ez a módszer. Én is körülbelül 2000-ben készítettem el az első számítógépes boltozat-rekonstrukciómat.

Nagy Gábor: Én teljesen más irányból érkeztem. Építészmérnök végzettségű vagyok, és meg is maradtam építésznek. Jelenleg is egy ilyen építészirodában dolgozom.

A várrekonstrukciókat hobbiból kezdtem el; gyerekkori érdeklődésből fakadt, hogy térben elképzeljem azokat a várakat, amelyekről olvastam, vagy amelyeket rajzon láttam. Egyszer csak úgy gondoltam, hogy ArchiCad felhasználói gyakorlattal, digitálisan is elkezdem felépíteni térben azokat a várakat, amelyeket szeretek, amelyekkel foglalkozom. Az első ilyen kezdeményezés Vitányvár volt, ami párhuzamosan folyt Szőke Balázs modellezésével. Később kisebb várak feldolgozása következett (Nagyvázsony, Várgesztes, Botszentgyörgy), de foglalkoztam a szerencsi vár egy bizonyos korszakával vagy a nógrádi várral is. Most a főállásom mellett dolgozom várak rekonstrukcióján, folyamatosan képzem magam, tágítom a művészettörténeti ismereteimet.

MC: *Miklós, a te neved nem csak az elkészült digitális modellek révén ismerős a múzeumi szakma számára. A Szabadtéri Néprajzi Múzeum Múzeumi irányú sorozatának 12.,* Digitális Múzeum *című kötetében te foglaltad össze a számítógépes épületrekonstrukciókkal kapcsolatos tudnivalókat.*

Rácz Miklós: Jelenleg a műemlékvédelemben önállóan dolgozó épületkutató vagyok, a pályámat az Állami Műemlék-helyreállítási és Restaurálási Központban kezdtem, előtte az Ybl Miklós Főiskolára jártam, és mellette a régészetet is elvégeztem. A 3D-dokumentálással akkor ismerkedtem meg, amikor a műemlékvédelemben elkezdtem dolgozni. Az egyik első 3D-modell, amelyre emlékszem, a visegrádi ferences kolostor kerengőjéről készült, drótváz megjelenítésű modell volt, amit Laszlovszky József szakdolgozati témavezetőmnél láttam, a CEU Középkortudományi Tanszékén. Ő magyarázta el, mi ez. AutoCad szoftverrel készült, ami a munkahelyemen is volt, azóta azzal dolgozom. Amikor részt vettem az első digitális dokumentálásokban, elkezdtem én is modellezni. Eljutottam odáig, hogy elkészítettem a meglévő állapot modelljét, szerkesztett formában, hogy utána a rekonstrukciós következtetéseket erre a meglévő modellre építsem rá. Az egyik ilyen próbálkozásom a cseszneki vár modellezése volt, amelyhez impulzust adott, hogy egy szakmai tanulmányúton megismerkedtem a németországi középkoros régészek egyik konferenciakötetével, amely 2009–2010-ben jelent meg és a lelet és rekonstrukció témájával foglalkozott. Találtam benne olyan publikációkat és hivatkozásokat, ami alapján eldöntöttem, hogy ez lesz a disszertációm súlypontja. 2016-ban védtem meg, és azóta meg is jelent. (*A cseszneki vár építéstörténete – Épületrégészet és számítógépes modellezés*. Bp. 2017 – A szerk.)

MC: *Jól látom, hogy alapvetően mind autodidakták vagytok? Kaptatok valaha valamilyen 3D-képesítést?*

Szőke Balázs: Ezt nem lehetett másként. Most már oktatnak ilyen programokat, de amikor elkezdtük, mindenki csak magától próbálta elsajátítani a használatukat.

Rácz Miklós: Az építészképzésben van egy komoly ábrázológeometria-oktatás, ami sokat segít az elindulásban.

MC: *Milyen volt, amikor először professzionális cégekkel találkoztatok? Hogyan simul össze egy-egy mára csak romok, régészeti ásatások nyomán ismert épület digitális rekonstrukciója érdekében ez a két világ, milyen hozadéka van az együttműködéseknek?*

Buzás Gergely: A professzionális cégek közül az építészirodák foglalkoznak 3D-modellezéssel, de nem rekonstrukciós céllal, hanem a terveik megjelenítése céljából. Már rendeltem ilyen cégnél rekonstrukciót, amit aztán velük együtt készítettem el. Ez gyakorlatilag úgy történt, hogy én készítettem el a manuális rajzokat, amelyeket aztán ők feldolgoztak, és ennek az eredménye lett egy digitális rekonstrukció. Később a múzeumi világban is ismert Narmer Építészeti Stúdióhoz kapcsolódott ez a tevékenységem, akik akkoriban főleg kiállításrendezéssel foglalkoztak, és ők is készítettek ennek kapcsán rekonstrukciókat. A 2008-as reneszánsz év alkalmából rendeztük meg a Magyar Nemzeti Múzeum Virtuális látványtár című kiállítását, amelyet Vasáros Zsolttal közösen készítettünk, Zsolt ötlete nyomán. Ekkorra már részben én készítettem a digitális modelleket. A Narmer megkapta tőlem a szakmai modellt, majd elkészítette ezek egységes grafikai megjelenítését. Később kerültem kapcsolatba a Pazirik Informatikai Kft.-vel, akikkel hasonló munkamenetet alakítottunk ki. Tőlem építészeti programmal készült szakmai modelleket kapnak, amelyeket feldolgoznak 3D grafikai programmal. Ebből keletkeznek aztán a kiállításokon, könyvekben, interneten megjeleníthető anyagok. Tehát élesen elhatárolható szereposztás alakul ki, amikor cégekkel dolgozunk. Egymásra épülnek a különböző szakterületek, miközben folyamatos kommunikáció mellett minden egyes lépésnél egyeztetünk. Ha ez nem történik meg, az rengeteg problémát szül, hiszen az esetleges hibákat később nehezebb javítani. Ez azonban nemcsak a cégek esetében fontos, hanem akkor is, amikor a jelenlévőkkel működünk együtt. Balázszsal például sokszor alkottunk úgy, hogy az épületmodellt én, a boltozatmodellt ő készítette el, majd ezt az egészet egy 3D grafikai cég véglegesítette. Gáborral úgy dolgozunk együtt, hogy ő modellez, én meg a szakmai anyagot szállítom hozzá, adott esetben készítek egy kidolgozatlan tömegmodellt, és megbeszélés alapján rakja rá az olyan részletformákat, mint az ajtók, ablakkeretek. A legnagyobb együttműködésen alapuló munkám eddig a SziMe3D projekt volt

Bátmonostor, a lakótorony boltozatos termének bordacsomópontja
Fotó: Szőke Balázs, 2020

Bátmonostor, a késő középkori udvarház és lakótorony elméleti rekonstrukciója. Biczó Piroska ásatási dokumentációja és szakmai tanácsadása alapján. Készült a bajai Türr István Múzeum állandó kiállítása számára
Szőke Balázs, 2020

Bátmonostor, a lakótorony boltozatos termének elméleti rekonstrukciója a lovagalakos kályhával. Készült a bajai Türr István Múzeum állandó kiállítása számára
Szőke Balázs, 2020

Bátmonostor, a lakótorony boltozatos termének középső boltválla az eredeti festés nyomaival.
Fotó: Szőke Balázs, 2020

2013-ban, amelyben két cég (a mai 4iG elődje, a HumanSoft és a Pazirik), több kutató – a jelenlévők közül Balázs – és számos múzeum is részt vett. Az Európai Unió által támogatott digitalizációs pályázat célja az volt, hogy a kulturális örökséggel kapcsolatos digitális eljárásokat kísérletezzünk ki. Számos épületrekonstrukciót csináltunk, de tárgyak szkennelése és rekonstrukciója is folyt.

MC: *Gábor, hogy tudsz egy ilyen sokszereplős, közös alkotásba bekapcsolódni a főállásod mellett?*

Nagy Gábor: Alapvetően önállóan dolgozom, különböző cégek felkérésére végzek el feladatokat. Gergelyhez hasonlóan például szakmai modelleket készítek a Pazirik számára. Van, hogy a teljes szakmai modellt én készítem, van, hogy szakértő bevonásával alkotok: az együttműködés eredménye adja azt a térbeli modellt, amit adott esetben egy kiállításon vagy egy kötetben viszont lehet látni. Általában Gergelyel dolgozom együtt, de a legfrissebb élményem a sátoraljaújhelyi várral kapcsolatos, ahol Ringer István régésszel és az általa vezetett Kazinczy Ferenc Múzeummal fogtunk össze. A jelenleg is tartó régészeti kutatások során előkerült falak és a geodézia felmérés eredményei alapján készítettem el egy olyan ásatási modellt, amely bemutatta, hogy a feltárt romok milyenek lehettek. Ez alapján kellett azon elgondolkodni, hogy miként is nézhetett ki a vár. Ezen Ringer Istvánnal ötleteltünk, kerestük a megoldásokat. Mindemellett építész vonatkozása is van a dolognak, hiszen készül a kilátó. A tervezők viszont nem 3D-ben dolgoznak, hanem 2D-s rajzokat készítenek felmérési rajzok alapján. Nekem az volt a feladatom, hogy ezeket a 2D-s rajzokat 3D-be átmodellezzem. Egyszerre folyt a vár modelljeinek a készítése, miközben az építész elképzeléseit is vizualizálni kellett. Az ebből fakadó összefonódás nagyon izgalmas munkafolyamatot eredményezett. Egy időben kellett a múltat kutató múzeum és a jövő épületét tervező építészek felé adatokat szolgáltatni.

MC: *Miklós, te milyen együttműködésekben vettél részt?*

Rácz Miklós: A cseszneki vár modellezése mellett a sárospataki ágyúöntőműhely rekonstrukciója a másik legnagyobb munkám, amelyen több partnerrel dolgoztam együtt. A projektben a régészeti és történeti kutatás koordinálása Ringer István feladata volt, aki akkor még Sárospatakon, a Magyar Nemzeti Múzeum Rákóczi Múzeumában dolgozott, én a feltárás digitális dokumentálásával, majd 3D-modellezésével foglalkozó kutatóként kapcsolódtam be, a Pazirik Kft. pedig a vizualizációt készítette. Nagyon eredményes együttműködés volt. A Pazirik

ötperces kisfilmje, amely a kiállításon most is megtekinthető, 2017-ben a Csehországban rendezett AVICOM múzeumi szakmai kiállításon díjat is nyert. Egy alapos, tudományosan feldolgozott modell volt a kiindulópont, amelyhez a feltárt állapotból kiinduló, gondolati lépésenként felépített textúrázatlan modellt készítettem, amit a Pazirik animációban mutatott be, és utána tájékoztató jelleggel textúrázott, azaz felületi mintát és színt adott a számítógép által létrehozott modellhez.

MC: Műhelymunkáról, a különböző szakterületek összekapcsolódásáról beszéltek. A saját szakmátok szempontjából miért tartjátok fontosnak a digitális modellezést? Milyen szerepe van ennek a munkának a kutatásban, a tudományos munkában? Milyen érveket fogalmaznak meg azok, akik kritikusan szemlélik ezt a területet?

Buzás Gergely: A műemléki rekonstrukciókkal szemben ez egy sokkal kevésbé vitatott terület, sokakat megnyugtat, hogy a 3D-rekonstrukciókat senki sem akarja a fizikai valóságban megépíteni. Az ellenzők pedig inkább azok köréből kerülnek ki, akik nem ismerik, sőt meg sem akarják ismerni ezt a módszert. Pedig a 3D-rekonstrukció létrehozása pontosan olyan kutatómunka, mint amikor szövegesen írom le a rekonstrukciót. A régészet, a művészettörténet, a történelemkutatás legfontosabb eszköze mindig is ez volt, hiszen e tudományok célja egy elpusztult, elmúlt kor megismerése, magyarul rekonstruálása, visszaépítése. Nincs lényegi különbség, hogy ez milyen eszközökkel történik, tollal írom le vagy digitális felületre rajzolom. A munkamódszer tér el, de a többi műfajhoz hasonló alapelvek szerint kell, hogy folyjon. A 3D-rekonstrukciós módszer ráadásul csak sokéves gyakorlattal sajátítható el. Aki ebbe nem lát bele, nyilván gyanakodva fogadja mindezt. Aki viszont csinálja, tudja, hogy egy 3D-modell elkészítése tudományos szempontból minden más módszernél jobb, hiszen sokkal több összefüggésre kell odafigyelni. Mivel háromdimenziós térben gondolkodunk, számos problémát ki tudunk szűrni. Ami egy 2D-s rajz vagy különösen a verbális közlés esetében hihetőnek tűnik, 3D-ben felépítve nem mindig passzol. Ezáltal a kutató jobban visszaellenőrizheti saját munkáját, következtetéseit. Én konkrétan ezért csinálom.

Szőke Balázs: A digitális felmérés, a térszkennelt állomány elhelyezése egy digitális modellben nagyon sokakat meg tud győzni arról, hogy egy rekonstrukció helytálló. A művészettörténészek közül is mind többen kezdik elfogadni, hogy egy elpusztult épületszerkezetet érdemes virtuálisan rekonstruálni. Ez főként egy boltozat vagy egy kőszerkezet esetén működik. Egy vár, a maga több építési

A jelenleg is tartó régészeti kutatások során előkerült falak és a geodézia felmérés eredményei alapján készítettem el egy olyan ásatási modellt, amely bemutatta, hogy a feltárt romok milyenek lehettek.

periódusával, történetiségével, egy összetett épületegyüttest jelent. Számos, egykor mulandó anyagból készült részlete csak analógiák alapján rekonstruálható. A részletek tekintetében viszont nagyon meggyőzőek lehetnek. Azzal, amikor egy fennmaradt, beszkennelt kőelemet behelyezünk egy modellbe, és az láthatóan egyezik, elfogadottabbá tudjuk tenni ezt a műfajt.

Rácz Miklós: Én is azt gondolom, hogy műemlékek esetén a számítógépes modell nagyon-nagyon hasznos és praktikus közös platformja lehet a kutatásnak, mérlegelésnek és a döntéshozatalnak. A modell képes arra, hogy bizonyos módon tehermentesítse a meglevő tárgyi emléket. Ha térbeli látványként szembesülünk azzal, hogy a tudásunk, forrásbázisaink, a lehetőségek mennyire sokfélék, lezáratlanok, összetettek és izgalmasak, akkor kevésbé kérünk számon az épület aktuális állapotán egy lezárt valóságot. Könnyebben nyitottak lehetünk arra, hogy ehelyett a helyszín összetett időbeliségében a saját időbeliségünket tapasztaljuk, éljük meg.

MC: Ki tudja egyáltalán rajtatok kívül ellenőrizni a modellek hitelességét?

Szőke Balázs: Nem sokan. Viszont ha az eredeti maradványok szkennelt darabjait felhasználva épül fel virtuálisan egy szerkezet, ez talán érzékelhetővé válik. A visegrádi ferences kolostor káptalanterménének boltozatából a kőfaragványok hetven százaléka megmaradt, így a szkennelt kövekből felépített virtuális tér elég meggyőző.

Buzás Gergely: Néha azért ez félrevezető lehet. Egy virtuálisan rekonstruált boltozat legalább olyan hiteles, ha kevesebb, de a szerkezet szempontjából kulcsfontosságú faragvány maradt ránk. Például akár öt darab csomópontból is egy teljes boltozatot hitelesen el lehet készíteni. Máskor hiába áll kétszáz kő is a rendelkezésünkre egy boltozatból, mégsem lehet rekonstruálni, mivel a csomópontok hiányoznak. Ez sem egyszerűbb, mint más tudományos okfejtés: csak az adott szakterület képviselői értik mélységében. Ezért is nagyon fontos, hogy egy rekonstrukció ne csak képileg jelenjen meg, hanem mellette tudományos tanulmányban is kifejtsük, miért gondoljuk azt, hogy valami ekként rekonstruálható. Nem gondolom

A nagyvázsonyi késő gótikus pálos templom rekonstrukciója
Buzás Gergely – Narmer Építészeti Stúdió, 2008

A visegrádi palota díszudvarának Anjou-kori csorgókútja, rekonstrukció
Buzás Gergely – SziMe 3D AR, 2014

azt, hogy ez is mindenki számára érhető, de legalább visszaellenőrizhetővé teszi azokat a rekonstrukciókat, amelyekről a képek alapján nem feltétlenül lehet eldönteni a hitelesség fokát. A digitális módszerek ugyanakkor azért is jók, mert nagyon sokféle módon lehet megjeleníteni benne ugyanazt a modellt, így a valósághű ábrázolás mellett készíthető olyan didaktikus modell is, amely megkülönbözteti egymástól a rekonstrukció alapjául szolgáló adatokat, valamint a belőlük levont következtetéseket.

MC: Ez azt jelenti, hogy egyszerre többféle lehetőség, megoldás is bemutatható?

Szőke Balázs: Én magam is több alkalommal éltem ezzel a lehetőséggel. Van, ahol egy alapvető geometriai rendszert ismerünk, amelynek több formai variációja is lehet. Ilyen például a pécsi székesegyház egykori hajóboltozata: biztos, hogy ugyanazon a szerkezeti rendszeren belül többfajta alaprajzi vetülete volt, amely boltszakaszonként változott.

Nagy Gábor: Pont ezért tartom jó módszernek a digitális rekonstrukciót, mert egy munkán belül többféle változatot is be lehet mutatni. Ha új információk kerülnek a birtokomba, nem kell egy fél épületet visszabontani a módosításhoz, hiszen a digitális modellekben mindenféle roncsolásmentes módszerrel lehet újraalkotni a tereket.

Szőke Balázs: Mostanában a csákányi ferences kolostorral foglalkozom, amit várrá alakítottak az 1550-es években. Az épületrekonstrukció során analógiák alapján készítettem el a kolostortemplom tömegmodelljét, hiszen az alaprajza és mérete teljesen megegyezik a ráckevei szerb ortodox templommal. Így annak a magassági és formai adatait vettem alapul. Csak később figyeltem fel a Giulio Turco rajzán olvasható megjegyzésre, amelyből kiderül, hogy ez a templom magasabb volt, mint a ráckevei. (Ha Turco megjegyzése helytálló, és pontosan mért, nem csak megbecsülte a magasságot.) Így most mindkét modell elkészült, az alacsonyabb és a magasabb változat is. Ilyen adatokat számos helyen figyelembe kell venni, én általában az analógiák által nyújtott méreteket igyekszem átlagolni a magassági méretek szerkesztésénél.

A műemléki rekonstrukciókkal szemben ez egy sokkal kevésbé vitatott terület, sokakat megnyugtat, hogy a 3D-rekonstrukciókat senki sem akarja a fizikai valóságban megépíteni.

Visegrád a középkor végén, rekonstrukció
Buzás Gergely – Pazirik Informatikai Kft., 2016

A 14. századi visegrádi nagyharang öntése az alsóvár udvarán, rekonstrukció
Buzás Gergely – Pazirik Informatikai Kft., 2017

Zalak 13. századi favárának rekonstrukciója
Buzás Gergely – Pazirik Informatikai Kft., 2017

PAZIRIK

A győri vár a 15. század végén, rekonstrukció
Buzás Gergely – Pazirik Informatikai Kft., 2018

PAZIFIK

A budai királyi vár az 1490-es években, rekonstrukció
Buzás Gergely – Pazirik Informatikai Kft., 2018

Kaposvár az 1490-es években, rekonstrukció
Buzás Gergely – Pazirik Informatikai Kft., 2021

PAZIFIK

Akkor hibázik a legnagyobbat a kutató, ha ragaszkodik egy korábbi elképzeléséhez, annak ellenére, hogy újabb adatok is előkerültek, amelyek ennek esetleg ellentmondanak.

MC: A tudományos gondolkodás komplexitása is bemutatható ezzel a módszerrel?

Buzás Gergely: Egyrészt többféle lehetőséget tudunk megjeleníteni, másrészt egy rekonstrukció nem azt jelenti, hogy ilyen volt, hanem azt, hogy az adott pillanatban ezt tudjuk az épületről. A tudásunk pedig változik. Ha újabb kutatások, információk kerülnek a birtokunkba, másképpen kell „építkeznünk". A rekonstrukció tulajdonképpen ennek a gondolkodásnak, kutatási folyamatnak a tükröződése. Adott esetben ezért többször át kell dolgozni és gyarapodó tudásunkhoz kell igazítani. Ez nem más megint, mint a tudományos kutatás ősi módszertana. Akkor hibázik a legnagyobbat a kutató, ha ragaszkodik egy korábbi elképzeléséhez, annak ellenére, hogy újabb adatok is előkerültek, amelyek ennek esetleg ellentmondanak.

MC: MC: *Miért éri akkor kritika a módszert?*

Rácz Miklós: A kritika, az elutasítás oka például az, hogy túlzottan differenciálatlanul jelennek meg eredmények a rajzi prezentációban. Az előbb említett termékeny gondolkodó és alkotó folyamat sok esetben, főleg a laikusok által készült modellekben, nem mutatkozik meg. Elkészül egy modell látványnézete, de a mögötte lévő forrás- és tudásanyag láthatatlan, így az ábrázolás kísérő információk hiányában félrevezető lehet. Mivel ezek a képi eredmények erőteljes üzenetként terjednek el az interneten, szakmai körökben negatív reakciókat válthatnak ki, visszás eredményei lehetnek az ismeretterjesztésben. Hiszen lehet, hogy új kutatási eredmények birtokában egy-két év múlva felülírunk egy fotorealisztikus módszerekkel elkészített képet, de addigra eléggé berögzül az addig elterjedt eredmény. Nagyon célravezető lehet a realisztikus helyett a történeti rekonstrukcióban a művészi, stilizált ábrázolásmód, amelynek a kézi rajzban gyönyörű eredményei és hagyományai vannak, például Nagy-Britanniában nemrég jelent meg erről egy szép összegző kötet (Judith Dobie: Illustrating the Past. Artists' interpretations of ancient places. Historic England. Swindon 2019). A számítógépes ábrázolásban a megfelelő grafikai módszerek kidolgozására külön figyelmet kellene fordítani, és erre sokfelé vannak is törekvések: az ábrázolás határozatlansága, a művészi „elrajzolás" ugyanis szabadságot ad

a befogadó képzeletének. Szerintem sokkal jobban és tudatosabban kellene élni ezzel az eszközzel, egyébként erre a textúrázatlan, makettszerű megjelenítés is képes, persze a valódi művészi rajznál kevésbé látványosan és színesen. Olyan megközelítések is vannak, és sikeresek, ahol történeti, grafikai rajzstílussal textúráznak rekonstrukciós modelleket.

MC: *Szóba hoztad a fikció kifejezést. Amikor ti modelleztek, mekkora szerepet játszik a képzelőerőtök, kreativitásotok? Milyen arányban van ez a tudományos ismereteitekkel, szakmai tudásotokkal? Hogy viszonyul ez a két fogalom egymáshoz?*

Rácz Miklós: Én mindig a meglévő állapot modelljéből indulok ki, ezt módszertani szempontból a magam részéről megkerülhetetlennek tartom. Bármilyen 3D-állományt létrehozunk, ahhoz először is rekonstruálnunk kell a virtuális térben mindazt, ami kint van. Nyilván már annak az elemeit, töredékes elemeit ugyanígy értelmezzük, ez egy tudattalan folyamatként kezdődik. Ha azt mondjuk egy töredékre, hogy ajtótöredék, elnevezzük, kimondjuk, és ezáltal jelentéssel ruházzuk fel. Ha látunk egy töredékes épületmaradványt, önkéntelenül is belelátjuk az értelmezést, a kiegészítést. Ez tudatos lépéssorozattá válik a modellezésben.

Buzás Gergely: Az ember fantáziáját a szakmai tudása indítja be. Ha számomra egy kőtöredék csupán egy kődarab, abból sosem fogok gótikus templomot csinálni. Ha viszont látom, hogy az egy bordának az eleme, és hogy hogyan folytatódott, máris tudok dolgozni. Nincs működő fantázia tapasztalati tudás nélkül. Ezeket az ismereteket a terepen szerzi meg az ember, az épületek, a kövek felmérésével, a rajzolással. Nagyon sokféle rekonstrukciót csinálunk. Függetlenül attól, hogy a párkány magasságáig áll egy épület, és csak a födémek hiányoznak, vagy bokáig érő falak vannak, el lehet képzelni, hogy nézhetett ki egy adott korszakban, de minél kevesebb a konkrét adat az épületről, annál nagyobb a fantázia szerepe. Ha valamire nincs konkrét adat, meg kell vizsgálni, milyen megoldások képzelhetők el az adott korban, az adott helyszínen, milyen analógiákat lehet felhasználni, mi az, ami lehetséges, és mi az, ami valószínű.

Nagy Gábor: Ez a műfaj arról szól, miként jelenik meg a megszerzett tudás a fantáziánkban. Ha valakinek nincs meg a tudása, csak naiv fantáziára épít várakat, kastélyokat,

Senki sem bízhat abban, hogy a képek mellé írt információ eljut a felhasználók jelentős részéhez.

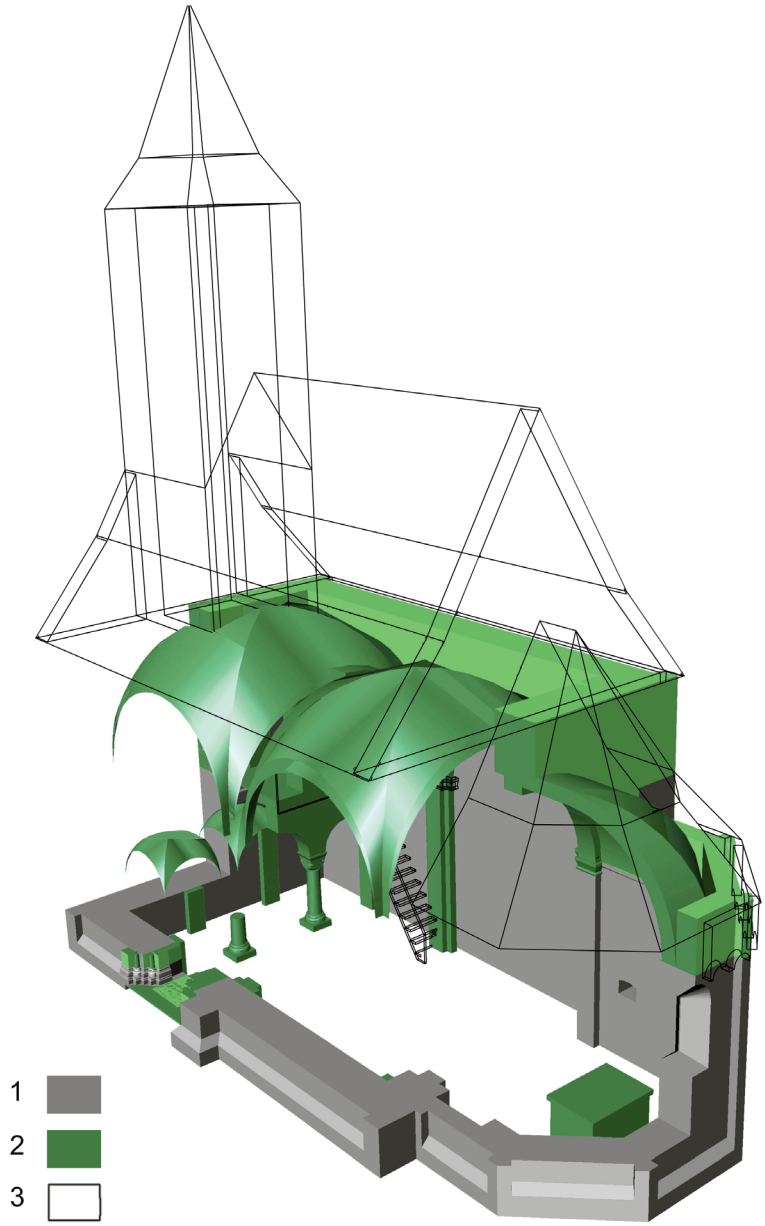

A bakonyszentlászlói evangélikus templom román kori épületének elméleti rekonstrukciója a helyszíni épületkutatás, ásatás és a feltárt kőfaragvány-töredékek alapján, 2009
1 – meglevő maradványok
2 – kiegészíthető szerkezetek, épületrészek, elméleti rekonstrukció
3 – teljesen elpusztult épületrészek, elméleti rekonstrukció
Modellezés, megjelenítés: Rácz Miklós

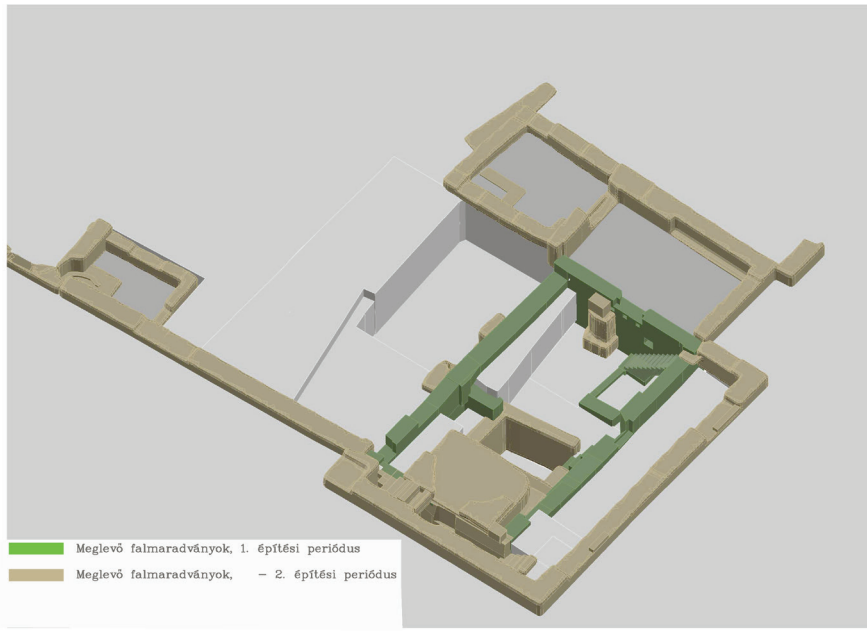

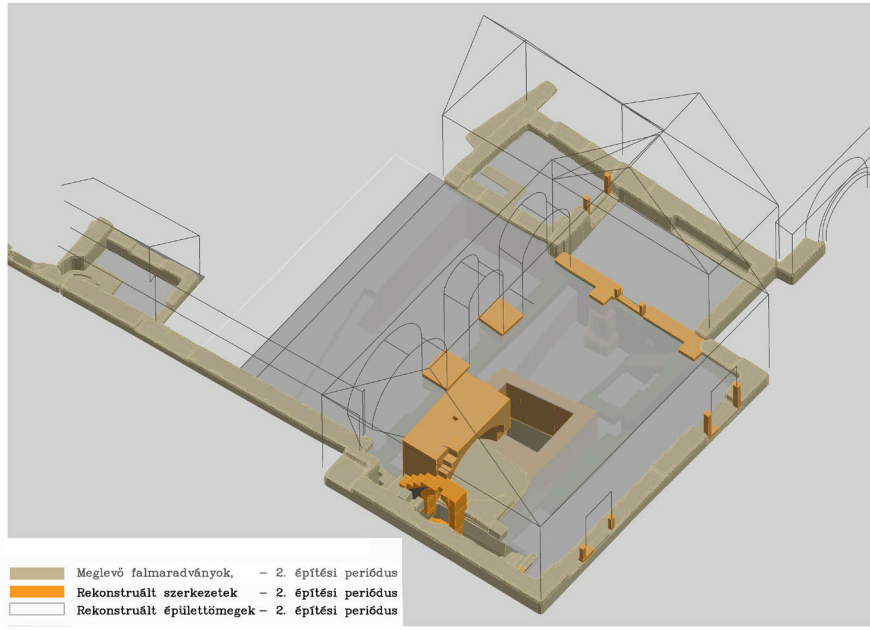

A sárospataki ágyúöntő műhely régészeti ásatáson feltárt meglevő falmaradványainak modellje és elméleti rekonstrukciója, 2010
a) a feltárt maradványok periodizált modellje
b) a műhely második építési periódusának elméleti rekonstrukciója, az állandó kiállításon megjelenített animáció alapja
Feltárás: MNM Rákóczi Múzeuma, ásatásvezető: Ringer István, felmérés: Rácz Miklós, Szökrön Péter, modellezés, megjelenítés: Rácz Miklós

templomokat, az meg is látszik. Fantáziának nincs helye ebben a kontextusban, itt olyan tudással kell rendelkezni, amelyen belül tudunk fantáziálni.

Szőke Balázs: A várábrázolások jelentős többsége mindig is képzőművészeti alkotás volt. A történeti korú metszetek is különböző minőségben születtek, egy részük hitelessége is kétségbe vonható. Ahogy akkor, így ma sem tudunk ez ellen mit tenni, a digitális műfajokban is létezik a művészi szabadság fogalma. Viszont amint valaki odaírja, hogy nem pusztán egy várábrázolásról, hanem elméleti rekonstrukcióról van szó, már számonkérhető, van-e mögötte bárminemű tudományos kutatás. Magának a kísérő szövegnek a kérdése is nagyon érdekes. Ideális esetben szakfolyóiratokba publikálunk, de az ismeretterjesztő írásokban viszonylag korlátozott terjedelemben közölhetünk részleteket a modellről és a rekonstrukció tudományos hátteréről.

Buzás Gergely: Igenis le kell írni a rekonstrukciót, az érvelést. Mivel digitális rekonstrukciókról van szó, erre a világháló kifejezetten alkalmas terep. Az Archeologia.hu oldalon például, ahol számos ilyen cikk jelent meg, nincsenek terjedelmi és grafikai korlátok. A magyar szakirodalomban alapvetően Miklós tett egyedül arra kísérletet a cseszneki várról készült kötetében, hogy egy egész rekonstrukciós folyamatot bemutasson. Ehhez képest óriási mennyiségben csináljuk a rekonstrukciókat, de mindenről nem tudunk tanulmányt, könyvet írni. Viszont valamennyi munka megérdemli, hogy legalább digitális formában megosszuk a rekonstrukcióhoz kapcsolódó kutatást.

MC: Egy átlagos felhasználó mi alapján tudja eldönteni, hogy valódi történeti források alapján született alkotás vagy egy modellező fikciója került elé? Hogyan kap ebben fogódzót?

Buzás Gergely: A megjelenítés fóruma az, ami hitelességet nyújthat. Egy rekonstrukció múzeumi megjelenítése betöltheti ezt a szerepet, mert magától a múzeumtól hiteles ismereteket várnak a látogatók. A közösségi médiában látott tartalmak esetében már kritikusabbak. A múzeumi felületeken viszont kurátor, kutató, muzeológus vállal szakmai felelősséget egy-egy tartalomért. Egy múzeumnak vagy más tudományos intézménynek ezért szakmai felelőssége, hogy mit mutat be akár a kiállításban, akár az online felületein, akár a kiadványaiban.

Rácz Miklós: A laikus nem tudja eldönteni egy differenciálatlan, egységes látványvilágú képről, hogy van-e forrása. Az internetfelhasználó alig tud különbséget tenni

a különböző forrásokból származó képek megbízhatósága között. A megosztások révén az egyes ábrázolások ráadásul a környezetükből is kiszakadnak. Senki sem bízhat abban, hogy a képek mellé írt információ eljut a felhasználók jelentős részéhez; kézben tarthatatlan módon szóródnak szét és terjednek a nyilvánosságban ezek az anyagok. Ha nincs differenciálás a tudásra és a valószínűségre vonatkozóan a képi ábrázolásban, tényleg nem tud különbséget tenni a felhasználó. És az érdeklődés is elvész, ha egyenletes megjelenésű, megítélhetetlen hátterű és nagyon hasonló jellegű információk tömegét kapja. Ezért van kritikus szerepe az ábrázolásmódnak, a megjelenítés grafikai, művészi technikáinak.

MC: *Milyen megoldásokkal élhettek, hogy jelöljétek a forrásokra épülő vizuális információkat és azt, ami hipotézisen alapul?*

Nagy Gábor: Ha belevágnék egy olyan projektbe, amely tudományos céllal folyik, akkor biztosan megkülönböztetném, mi az, amit jelenleg is ismerünk az adott objektumból, mi az, ami biztonsággal kikövetkeztethető, és mi az, ami hipotézis. A legtöbb ember azonban nem foglalkozik ezekkel a finomságokkal a mai, felgyorsult világban: pár másodpercig nézi, levon valamilyen következtetést, és megy tovább. A vélemények is ezt tükrözik: azt fogadják el, aki hangosabb, és nem azt, aki tudományosan alátámasztott tényekkel publikálja az eredményeit. Ezen azonban felül kell emelkedünk, bíznunk kell abban, hogy az a személy, aki valóban rászánja az időt, meggyőződhessen a modell hitelességéről.

MC: *2009-ben született meg a Londoni Charta, amely a kulturális örökség számítógépes megjelenítésének elveit rögzíti. Az ilyenfajta etikai kódexeknek van pozitív hozadékuk? Miklós, te Kelemen Bálinttal még előszót is írtál a 2015-ös magyar nyelvű megjelenéshez…*

Rácz Miklós: Azért propagáltam ezt a szakmai ajánlást, mert egyértelműen célravezetőnek látom, akár a saját munkásságomban is. Még ma is számos friss hivatkozás utal a chartára, amely szakmai körökben a tudatosan felépített szakmai modellezési munka, illetve a modellezés tudományos használatának viszonyítási alapja. A készítői mai napig meghatározó szereplők a modellezés tudományos szakirodalmában. Úgy látom, az általunk készített magyar fordításnak is van hatása. Nemegyszer látok pontos megnevezést az illusztrációként készült ábrázolások mellett. Például népszerűsítő publikációban is feltűnik a rekonstrukciós elképzelés, vagy megjelenik a művészi elképzelés kifejezés. Tudatosabban jelenik meg az ábrázolás státusára való utalás a tudományos publikációkban is.

Szádvár rekonstrukciója
Kelemen Bálint, Gál Viktor és a Pazirik Informatikai Kft. munkája,
a modellt a 17. századi Ledentu-metszet grafikájával textúrázták, 2014

© Copyright 2014, Pazirik Informatikai Kft., Kelemen Bálint, Gál Viktor

Buzás Gergely: Nem kellene a digitális rekonstrukciót misztifikálni, pontosan ugyanúgy kell végezni, ugyanazokkal a szabályokkal, mint más tudományos rekonstrukciók esetében. A londoni charta fő tanulsága, hogy az tekinthető tudományos rekonstrukciónak, amely a tudományos munka és kutatás szabályai szerint lett elkészítve. Ebben nincs különbség az elmúlt évszázadokhoz képest. Egy 16. századi tudós bőrében is érezhetném magam, aki felháborodik azon, hogy mindenféle szöveget kinyomtatnak, hiszen az emberek hozzászoktak ahhoz, hogy egy könyvben csak komoly szövegek jelennek meg, és így a röplapokról is ugyanazt gondolják, hiszen nyomtatva jelennek meg. Most hasonló időszakot élünk meg. Az emberek még nem tudják minden esetben kezelni az ebben a formában hozzájuk érkező ismereteket, és jó ideig eltart, amíg megtanulják, hogyan értelmezzék a világhálón megjelenő információkat.

Rácz Miklós: A Londoni Charta egyik legfontosabb tanácsa, hogy ezt a fajta rejtettséget, misztikumot a kutató tárja fel: tegye átláthatóvá nemcsak a forrásokat, hanem a technikai eszközeiről is beszéljen, mondja el, hogyan készíti a modelleket. Ez a nyitottság hozzájárul, hogy megértőbb legyen a közönség. Nagy felelősségünk van, hiszen kialakulatlan műfajokról van szó. Azok kereteiért, betartásukért pedig felelősséget kell viselnünk.

Szőke Balázs: Magát a folyamatot csak egy komolyabb tudományos munkában lehet grafikusan is végig bemutatni. De ez sem lehet mindig egyértelmű. Például a szigligeti vár esetében próbálkoztam azzal, hogy a meglévő romkontúrt beemelem a rekonstrukcióba. Ez a kontúr azonban ötvözi az elmúlt évtizedek műemlékes beavatkozásait is.

MC: MC: *A különböző webes fórumokon keresztül százezreket érnek el azok a videók, képek, amelyek a digitális rekonstrukciókról készülnek. Anyagi szempontból mennyire támogatott a munkátok?*

Buzás Gergely: Minél tudományosabbak és minél látványosabbak akarunk lenni, annál többe kerülnek ezek a modellek. Mi mind a négyen amatőrök vagyunk, a munkánk része, nem ezért kapjuk a fizetésünket, sőt meg sem tudnánk ebből élni, mert nem fizeti meg a piac. Ha egy jó minőségű végeredményt szeretnénk, általában egy céggel szövetkezünk, ahol nagyobb stábbal dolgozunk együtt. Viszont ez a cégnek is nagyon sokba kerül, a magyar piac ezt nem tudja megfizetni. Fillérekből állítjuk elő a modelleket. A nemzetközi konferenciákon látjuk, hogy például egy német egyetem mekkora stábbal, mennyi pénzből, mennyi idő alatt készít el

A számítógépes ábrázolásban a megfelelő grafikai módszerek kidolgozására külön figyelmet kellene fordítani, és erre sokfelé vannak is törekvések: az ábrázolás határozatlansága, a művészi „elrajzolás" ugyanis szabadságot ad a befogadó képzeletének.

egy ilyen projektet. Joggal merül fel bennünk és a szakmai közönségben, hogy komoly tudományos apparátust állítsunk ezek mögé, de ez nem megy ingyen. Viszont nincs, aki megfizesse. Ez komoly hátrányát jelenti Magyarországon ennek a területnek. Mindig valahol csonka munkát végzünk, a projektjeinket nem tudjuk végigvinni úgy, ahogy szeretnénk.

Rácz Miklós: Fontos lenne tudatosabban viszonyulni a pénzügyekhez. Ha van egy bizonyos erőforrás egy modellezésre, a külső cég által végzett fotorealisztikus ábrázolásra fordítódjon-e továbbra is a forrás jelentős része, vagy inkább annak a folyamatnak a jobb kidolgozására, dokumentálására, amit közvetlenül a kutató végez. A realisztikus látvány kidolgozása külön szakma, munkaigényes és nagyon drága. Nagyon fontos lenne a modellezéskor is súlyozni, a látvány kidolgozásának „kimaxolása" ne menjen a háttérismeretek, az értelmezési folyamat bemutatásának kárára. Balázstól rendszeresen látok textúrázatlan modelleket, amelyek éppúgy célba érnek. Ráadásul ez az, amit száz százalékban mi készítünk, és csak erre jön a realisztikus megjelenítés. Textúrázatlan modellben ráadásul fájdalommentesebben lehet változatokat bemutatni, hiszen nem kerül rengeteg pénzbe a realisztikus kidolgozás.

Buzás Gergely: Én nem a textúra alapján tennék különbséget. Ahhoz, hogy valamit jól elmagyarázzhass, textúráznod kell a modellt, vagy el kell látnod jelölésekkel. Ezt pedig legalább annyi energia jó minőségben kivitelezni, mint a fotorealisztikus kidolgozást. Viszont az utóbbi túlsúlyának Magyarországon határozott oka van: akkor kapunk megbízást egy modell elkészítésére, ha az valamilyen turisztikai projekt keretében történik. Ez nem a 3D-modellezés sajátossága! Várakról beszélünk, és a várak valamennyi kutatása manapság turisztikai fejlesztés címszó alatt folyik. Ténylegesen turisztikai terekbe, helyreállított műemlékekbe, látogatóközpontokba vagy eleve internetre készülnek ezek a modellek. Még a múzeumi kiállításra szóló megrendelés is ritka. Pályafutásom során egyetlen projektben vettem részt, ami kifejezetten tudományos céllal készült: a SziMe3D-kutatás, de a végcélja még ennek is a turizmust támogató módszerek kidolgozása volt.

Várgesztes vára, 1519 – elméleti rekonstrukció
Nagy Gábor, Kovács Bianka, 2016

GESZTES ANNO MDXIX

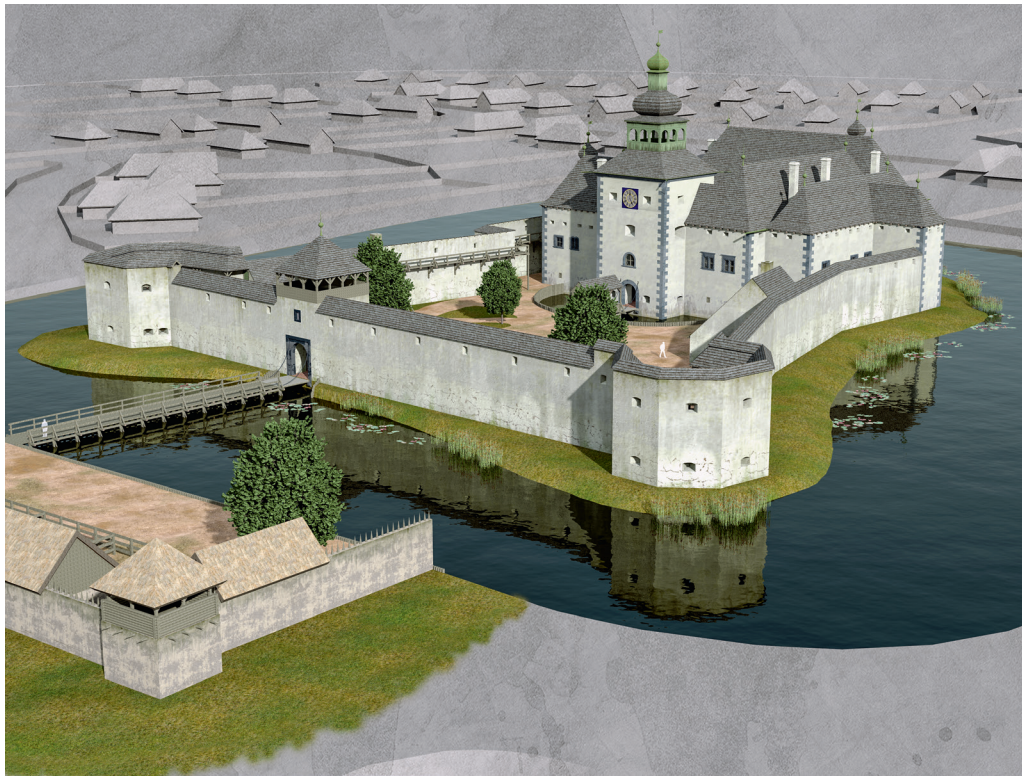

Szerencs vára 1625 – elméleti rekonstrukció
Nagy Gábor, László Csaba, 2017

Botszentgyörgy castelluma 1538 – elméleti rekonstrukció
Nagy Gábor, Vándor László, 2019

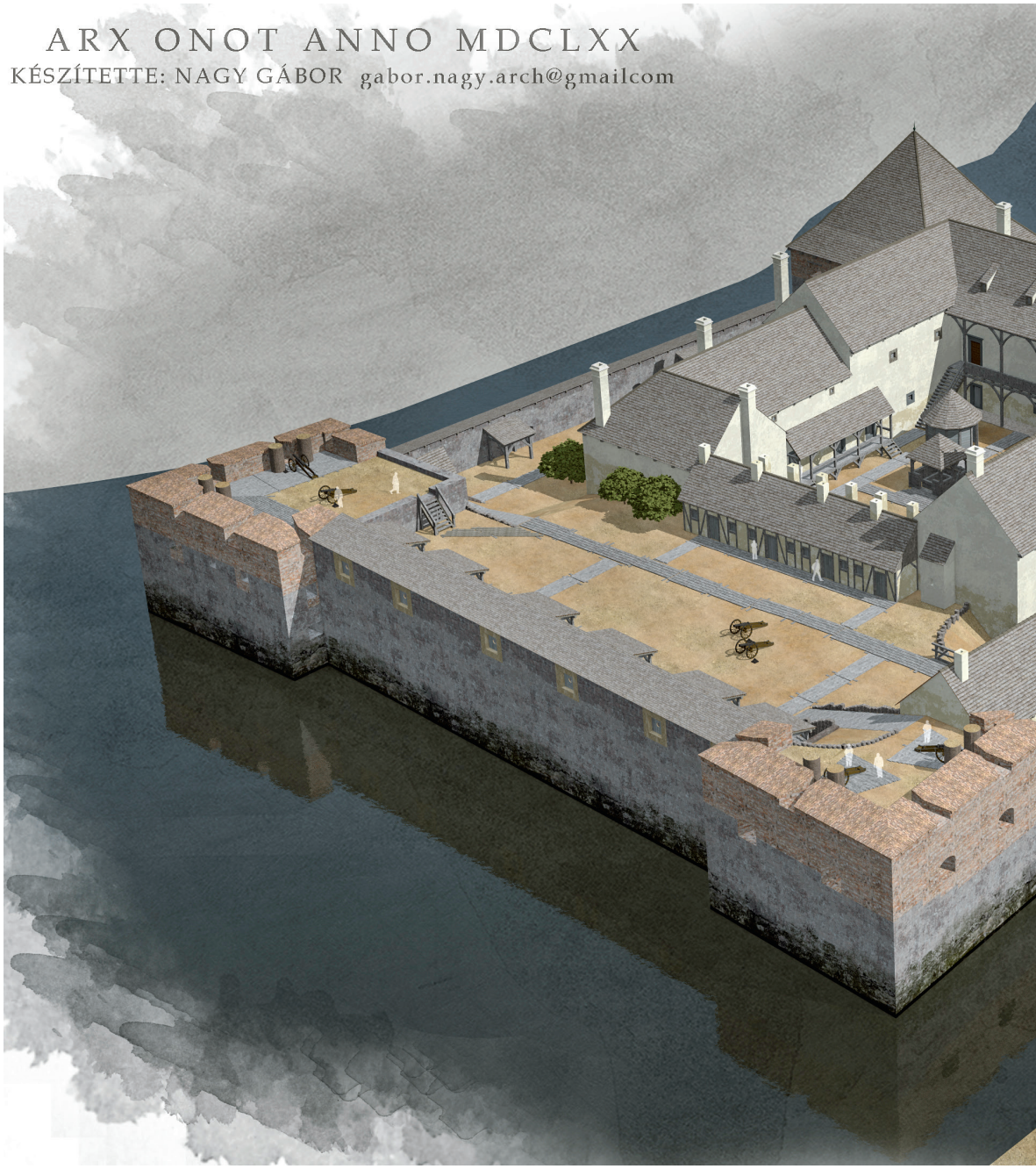

Ónod vára 1670 – elméleti rekonstrukció
Nagy Gábor, Tomka Gábor, 2018

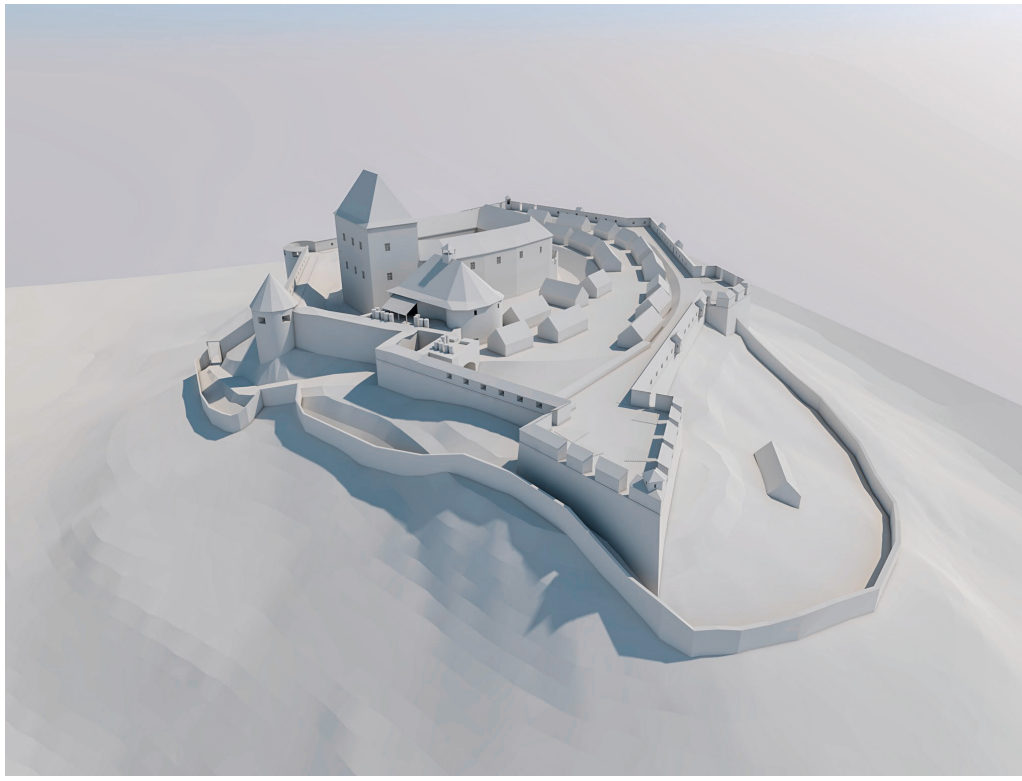

Nógrád vára a XVII. században – elméleti rekonstrukció
Nagy Gábor – Pazirik Informatikai Kft., 2019

Nagy Gábor: Nekem az a tapasztalatom, hogy ezeket a munkákat inkább abbahagyjuk, mint befejezzük. Mindig arra kell figyelnem, hogy beleférjek egy adott időkeretbe, sosincs idő az aprólékos, mélyebb munkára. Beteljesületlen álom a megfelelő finanszírozás.

MC: Melyek azok az alapkritériumok, amelyeknek a pénzügyi lehetőségektől függetlenül meg kell jelenniük?

Rácz Miklós: A Londoni Charta közzétételével kapcsolatban is minimumkritériumként fogalmaztuk meg, hogy a meglévő állapot modellje elkészüljön, látszódjon, ami az épület adott korszakából megmaradt, és rendelkezésre áll. A meglévő állapot modellezése szakmai tudományos munkát igényel. Ennek a külön modellezése, megjelenítése ugyanakkor önmagában is nagyon hatásos szemléltető tudna lenni: egyértelműen bemutatható, honnan hova jutottunk el. A két végpont bemutatásakor az is elfogadható, hogy a modellhez hasonló jelenkori fotó jelzi a kiindulást. Mivel egy új történettudományi műfajról van szó, párhuzamba állíthatjuk a különböző forrásokhoz való viszonyunkkal. Amikor egy töredékes oklevélszöveget értelmezünk, akkor is közöljük a töredék szövegét, nem csak kivonatosan vagy összefoglalásban. Hogy a rekonstrukció tényleg koherens rendszerbe illeszkedjen, szükséges a rekonstrukciós modell és a meglévő állapot összehasonlíthatósága.

MC: MC: *A Mátyás Király Múzeum nemrég adott közzé egy olyan virtuális kiállítást, amelyben lézerszkenner-technológiával létrehozta és digitálisan is hozzáférhetővé tette a jelenkori Visegrádi Királyi Palota virtuálisan rekonstruált mását. A palotában berendezett kiállítások szabadon bejárhatók, a különböző rekonstrukciós modellek pedig az épület szóban forgó részéhez kapcsolódva megtekinthetők. Összenézhető, összevethető a jelen és a múlt.*

Buzás Gergely: Amikor a kétezres évek elején elkezdtük ezt a modellezést, űrtechnológiának számított a 3D-szkennelés. Mára mindez hétköznapivá vált; minősége nőtt, az ára hihetetlen mértékben zuhant, a technológiák gazdagodtak, könnyebben használhatók. Azaz a közeljövőben mindenképp egymásra talál a 3D-szkennelés és a -modellezés. A SziMe3D-nek pont ez volt a lényege: hogyan tudjuk összepárosítani a beszkennelt tárgyakat és a rekonstruált épületeket, hogy feltárjuk, milyen lehetőségek kínálkoznak az együttes megjelenítésükre. Jó eredmények születtek. Viszont milliós nagyságrendű berendezésekről van szó, hatalmas számítógépes kapacitás szükséges, hogy ezek a ponthalmazok feldolgozhatóvá

Nógrád vára a XVII. században – elméleti rekonstrukció
Nagy Gábor – Pazirik Informatikai Kft., 2019

váljanak. Most már megvan az a lehetőség, hogy ne csak a látványos, textúrázott megjelenítéssel bízzunk meg cégeket, hanem szkenneléssel, dokumentálással is. A fő kérdés ismételten a finanszírozás.

Szőke Balázs: A jelenlegi és a rekonstruált állapot együttes bemutatása kapcsán több megoldást is kipróbáltam. Szigligeten korábban geodéta által készített felmérés (Szíjártó István felmérése) alapján építettem meg az akkori aktuális rom állapotot, aztán készült el a rekonstrukciós modell. Amikor az már készen volt, utána került sor a vár kísérleti szkennelésére a SziMe3D-programban. Számos lehetőséget kipróbáltunk, hogyan lehet használni a pontfelhőt. Végül is ennek a kísérletsorozatnak az lett a tanulsága, hogy egy olyan poligon (háromszög) háló készült el, ami már különböző CAD-programokkal is használható.

Rácz Miklós: A 3D-szerkesztőprogramok és a 3D-adatgyűjtő eszközök, valamint azok kimeneti állományai között egyelőre nagyon rossz az átjárhatóság. Hogy egy szkennelt állományból kiindulva szerkeszthető objektumokkal folytathassuk a szerkesztőmunkát, ma, legalábbis magyarországi viszonyok között, szinte beláthatatlan. Ennek a felsőoktatási, akadémiai háttere, a tudományos célú fejlesztése, a tudományos célú állami megrendelése még várat magára.

Szőke Balázs: A Budapesti Műszaki Egyetemen Fehér Krisztina foglalkozik Photo 3D (digitális fotogrammetria) -felméréssel. Legutóbb majdnem sikerült használnom az állományait, viszont már nem volt elérhető számomra az a program, amivel át tudtam volna konvertálni a kapott pontfelhőt. Így az általa biztosított képekből és vonalláncokból tudtam csak dolgozni és pontosítani egy korábbi, hagyományos fotogrammetriai felmérés alapján készült rajzi dokumentációt. Így is nagyon hasznos adatokhoz jutottam. Valóban, az egyik legnagyobb probléma a különböző szoftverek kompatibilitásának a kérdése.

MC: MC: A modellezéshez szükséges szoftverek épp olyan drágák, mint a hardverek?

Buzás Gergely: A Photo 3D-hez körülbelül egymillió forintba kerül egy szoftver, és akkor még nem beszéltünk az eszközkészletről. Egy szabadúszó számára ez komoly befektetés, és kérdés, megtérül-e. Ráadásul nincsenek célszoftverek. Több kolléga AutoCAD-et használ, ami egy általános 3D rajzoló program. Én pedig olyan építészeti szoftvert használok, az Archline XP-t, amit alapvetően modern épületek tervezéséhez fejlesztettek. Az építészeti szoftverek közül mégis ez a legalkalmasabb, hiszen a restaurálásra is gondoltak, de mindig ügyeskedni kell, hogy lehet

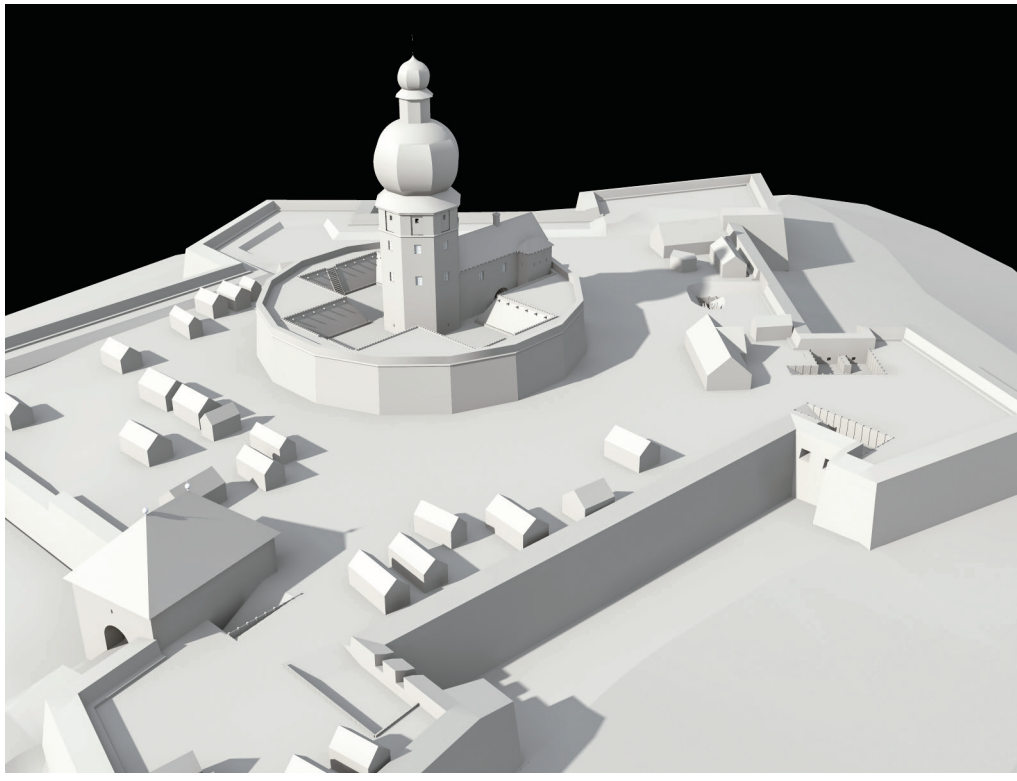

Szendrő várának három korszakos elméleti rekonstrukciója
Nagy Gábor – Pazirik Informatikai Kft., 2019

Szendrő várának három korszakos elméleti rekonstrukciója
Nagy Gábor – Pazirik Informatikai Kft., 2019

PAZIRIK

például egy hálóboltozatot elkészíteni. De tudok olyan német kutatóról, aki csővezetékek tervezéséhez használt gépészprogrammal modellezett késő gótikus boltozatokat.

Nagy Gábor: Építészként számomra előbb volt a szoftver, mint a várrekonstrukció. Napi szinten használtam az Archicadet, és azért kezdtem el ezzel a programmal várakat modellezni, hogy az Archicad-tudásomat is fejlesszem, megnézzem, mit lehet kihozni ebből a programból ilyen téren is. Sok olyan program van, amit ebben a műfajban lehet használni, és egyre inkább az a tapasztalatom, hogy az átjárhatóság az egyes szoftverek között kezd megvalósulni, de még mindig nincs egy egységes formátum, amit minden szakember használni tudna.

Rácz Miklós: A Google ingyenes modellezőprogramja, a SketchUp nagyon felhasználóbarát, én is dolgoztam vele, és ismerek olyan cseh művészettörténész kollégát, aki gótikus boltozatokat modellez vele. A sokoldalúbb, professzionális változata sem drága. A digitális fotogrammetria terén én egy teljesen megfizethető előfizetéses programot használok (Autodesk Recap Photo).

MC: A nemzetközi térben hol érzitek magatokat?

Buzás Gergely: Főleg a látvány szempontjából kiemelkedő a munkánk. Viszont nagyon hiányzik az a megjeleníthető elméleti, tudományos háttér, ami a német, angolszász területen erőteljes. Itt jelentős forrásokat fektetnek a módszertani fejlesztésekbe, viszont a konkrét rekonstrukciók nem annyira látványosak, mint a mi projektjeink. Egy londoni konferencián elég nagy spektrumban jelentek meg kutatók a világ minden tájáról. Balázs ott bemutatott boltozati munkái messze a legjobbak közé tartoztak, de az is látszódott, hogy mi mennyire csekély anyagi forrásból dolgozunk, és ez már középtávon lemaradást fog eredményezni. Dinamikusan fejlődő ágazatról van szó, de tőke nélkül elveszítjük a jelenlegi pozíciónkat.

MC: Személy szerint elég statikusnak érzem ezeket a rekonstrukciós képeket, az azokat bemutató videókat. Nagyon tetszik, amikor közelíthetek, távolíthatok, esetenként beléphetek az épületbe, de az is izgalmas kaland lenne, ha a megjelenítéssel kapcsolatos múzeumi gyűjteményi adatbázisra, interneten olvasható tanulmányokra is továbbléphetnék. Ez talán abban is segítene, hogy a felhasználó érzékelje, milyen mennyiségű háttérkutatás, hányféle forrás szükséges a modellek felépítéséhez.

Újhely vára a XVI. században – elméleti rekonstrukció
Nagy Gábor – Pazirik Informatikai Kft., 2020

Újhely vára a XVI. században – elméleti rekonstrukció
Nagy Gábor – Pazirik Informatikai Kft., 2020

Nagy Gábor: A forráshiány az oka annak is, hogy nem lehet interaktívabbá tenni ezeket a modelleket. Pénz és idő kérdése, hogy ne statikus épületet láss, hanem amikor belépsz, szétrobbanjon a virtuális tér az információtól, sétálhass benne.

Rácz Miklós: Ha becsábítunk valakit egy virtuális térbe, kockázatos, mennyire tartható a figyelme. Ha nem tökéletes a vizuális élmény, kalauzolás nélkül nem szívesen bolyong benne a felhasználó. Jó megoldás lehet a kiterjesztett valóság, amikor virtuálisan maga körül érzékeli a teret, és felfedezőbbé válik.

Buzás Gergely: Meg kellene találni, hol a helye ezeknek az alkalmazásoknak. A múzeumok erre még nem igazán fogékonyak. Arra igen, hogy monitorokon fussanak az ilyen videók, vagy legyenek a tablókon rekonstrukciós képek. De igazából rendkívül problémás interaktív megoldásokat elhelyezni a múzeumi térben. Visegrádon tíz éve kísérletezem ezzel, de nagyon rossz tapasztalatokra tettem szert. Az emberek kettőt-hármat kattintanak, aztán továbbmennek. Nem térül meg ez a fajta munka. A privát szférában, a számítógépük böngészőjében inkább használnak ilyet.

MC: A pandémia időszakában radikálisan fejlődtek a felhasználók és a muzeológusok digitális kompetenciái. Érzékeltek némi változást?

Buzás Gergely: A felhasználók az egyszerűbb dolgokat díjazták. Egy ütős Facebook-poszttal többeket értünk el, mint egy méregdrága virtuális kiállítással.

MC: Be lehet-e ebbe a munkába vonni közösségeket, működhet-e ebben a műfajban a participáció elve? Élményszerűbbé tehetők-e esetleg ezek az alkalmazások a storytelling vagy a játékosítás segítségével?

Szőke Balázs: Egy jól megkonstruált számítógépes játékban el tudnám képzelni ezeket a várakat. Sok kutatást követelne, de élmény lenne például az oszmán kori harcokat hitelesen modellezett várakban, megfelelő karakterekkel virtuálisan életre kelteni.

Rácz Miklós: A 3D-rekonstrukciókkal foglalkozó tudományos szakirodalomban létezik a serious games, a komoly játék, azaz a nem szórakoztatási céllal, hanem elsősorban ismeretterjesztési szándékkal készült játék fogalma.

Nagy Gábor: Jó példa az Assassin's Creed videójátéksorozat, amely valós történelmi helyszíneken és karaktereken alapuló fikcióra épül. Az egyik háttérsztoriban egy olasz

kisvárost modelleztek meg, ahol a bérgyilkosnak különböző feladatokat kell teljesítenie. A várost a játék szintjéhez képest valósághűen modellezték meg. Aki ma elmegy abba a kisvárosba, és korábban játszott a játékkal, nem téved el, felismerheti a házakat. Ezt meg lehetne csinálni, csak néhány száz évvel korábbi időszakot bemutatva.

Buzás Gergely: Legutóbb egy cseh játékfejlesztő cég a huszita háborúkat idézte meg hitelesen a virtuális valóságban, a Kingdom Come: Deliverance című játékban. Ott a magyarok a rosszfiúk... A játékproblémával nekem is volt személyes élményem: többször is felmerült, miért nem fejlesztünk játékot a visegrádi palota virtuális másában, oktatási céllal. Én magam is próbálkoztam, de mindig zátonyra futottam. A játékfejlesztés a digitális világ legnagyobb üzletága, iszonyatos pénzekből működik. Összehasonlíthatatlan a léptéke azoknak az összegeknek, amelyek ezen a területen forognak azzal, ami digitális tudományos projektekre fordítható. Viszont sajnos a játékoknál jobbára nem az a cél, hogy hiteles tereket hozzanak létre, hanem hogy izgalmas akciókat kreáljanak. Amíg nem jön el az az ideális pillanat, hogy egy nagy játékfejlesztő cég maga akar hiteles középkori térbe játékot tervezni, ez a terület számunkra elérhetetlen lesz. Ami megvalósítható, ez a virtuális panoráma, a panorámaképekkel való bejárás. Ez jól működik például a Virtuál Kalauz© virtuális idegenvezető mobilalkalmazásban, olcsó, praktikus. A látogatók, felhasználók bevonásában pedig az egyszerű eszközöknek van szerepük. Ha például a Facebookra felteszünk egy rekonstrukciós képet, pillanatok alatt megjelennek a hozzászólások, kérdések, és ezreket elérő, értelmes párbeszédek alakulhatnak ki.

MC: 2017-ben a San Franciscó-i de Young Museum a Teotihuacan: City of Water, City of Fire *kiállításához kapcsolódóan a Minecraft játékban felépítette a romváros méretarányos változatát. De a Minecraft szakemberei is készítettek már múzeumok számára virtuális világokat...*

Buzás Gergely: A digitális építőjáték nagyon hasznos. Az egri Dobó Múzeumban mi is csináltunk egy mini digitális játékot: építsd fel az egri székesegyházat, mielőtt leég. Nagyon egyszerű játék volt, a kőtárban ez vonzza a legtöbb látogatót.

Nagy Gábor: Ilyenkor azért fel kell tenni a kérdést: elérjük a célunkat? Milyen információ csapódik le a játékosban, amikor felépíti a székesegyházat? Mi marad meg bennünk? Játszottak és építkeztek, de nem tudják, mit építettek? Vigyáznunk kell, nehogy átessünk a ló túlsó oldalára.

Ha nincs differenciálás a tudásra és a valószínűségre vonatkozóan a képi ábrázolásban, tényleg nem tud különbséget tenni a felhasználó.

Szőke Balázs: Ha túl interaktívak akarunk lenni, kitűnni a zajból, olyan felfokozott élményt kell adnunk, ami pusztán szórakoztat – ez azonban ritkán tanít.

Buzás Gergely: Nagyon kell figyelni, milyen arányban jelennek meg a kiállításokban ezek az elemek. Azt is tudni kell, milyen mennyiségű tudást akarunk ezekbe belepréselni. Egy-egy ilyen játékba csak nagyon egyszerű üzenetet lehet elrejteni.

MC: Ha most minden lehetőségetek adott volna, a technológia, a pénz és az idő hiánya nem akadályozna benneteket, milyen projekteket valósítanátok meg?

Nagy Gábor: Ha minden technológia rendelkezésemre állna, egy időgépet csinálnék, hogy megnézhessem, egy-egy vár miként is nézett ki a valóságban. Visszajönnék, és elmondanám, mi mindent kell módosítani azon a modellen, amit csináltam.

Buzás Gergely: Nekem nincsenek ilyen nagyszabású álmaim. Megelégednék azzal, ha meg tudnék építeni egy olyan virtuális Visegrádot, amely bejárható modellje lenne a középkori városnak, a házakkal, palotával, várral, utcákkal együtt. Készítenék hozzá mobilalkalmazást, játékot, makettet, albumot is.

Rácz Miklós: Egy országos várromfelmérési programban szívesen részt vennék, amelynek során a pusztuló, veszélyeztetett romok meglévő állapotát dokumentálnánk, és közérthető modellsorozatban publikálhatnánk az interneten, információkkal, értelmezésekkel, interaktív lehetőségekkel. Erre épülhetnének rá a rekonstrukciók, megengedve, hogy bizonyos eszközökkel a felhasználók is elkészíthessék saját modelljeiket. Szakmai szempontból pedig szkennelt kőfaragványokat felhasználva, egy jelentős, elpusztult középkori épület rekonstrukciójában szívesen közreműködnék, a meglévő állapot dokumentációjából kiindulva.

Szőke Balázs: A Fiatal Művészettörténészek VI. konferenciáján (Centrart Egyesület) már beszéltem a Digitális Lapidárium Hungaricumról, ezt valósítanám meg. A fellelhető összes, többnyire méltatlan körülmények között tárolt kőfaragványt beszkennelném. Egy gyakorlott és mobil csapatnak ez nem lenne nehéz feladat. Egy replika várat vagy várskanzent is felépítenék, ami levenné a terhet a műemlékekről. Valami ilyesmire Magyarországon nagy szükség lenne!

múzeumőr

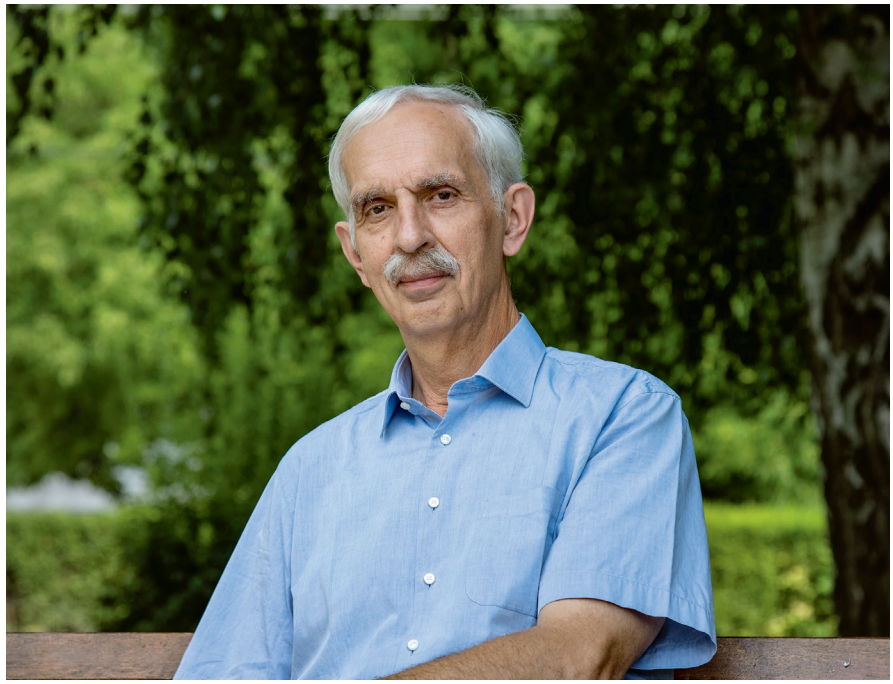

Szilágyi Lenke felvétele

KARÁCSONY ÁGNES

NINCS KÉT EGYFORMA VÁR

BESZÉLGETÉS FELD ISTVÁN RÉGÉSZ-TÖRTÉNÉSSZEL

¶ Feld István a magyar várkutatás nemzetközileg is elismert szakembere, számos vár és kastély – például Füzér, Salgó, Ozora, Sárospatak, Pácin, Kéked – kutatója. Tudományos szemléletét röviden úgy összegzi: ahhoz ragaszkodik, amit egyértelműen lát, ebben kiemeli a tudós felelősségét és kutatási tárgya etikai megközelítését. Fő kutatási területe a középkori és a kora újkori Magyarország vár-, erődítés- és kastélyépítészete, városi lakóházai, anyagi kultúrája. Ez a beszélgetés csak egy nagyon szűk keresztmetszetét tudja adni mindannak, amely a magyarországi várkutatás témájához tartozik.

MC: *Tudományos munkái, publikációi alapján azt gondolom: régészként, történészként mintha a várkutatás konzerválódott negatív megítélésén akart volna változtatni, egészen pontosan leszedni róla a romantikus bélyeget. Kutatásaiban azt igyekezett alátámasztani és elfogadtatni, hogy a várak alapvetően a középkori élet színterei voltak, az épített környezet részei, és milliónyi információt adnak a korról.*

¶ Örülök, hogy ezt olvasta ki a tevékenységemből. Bár tudatosan soha nem akartam változtatni ezen a romantikus megítélésen, kétségtelen, hogy szerintem a várkutatás tárgya alapvető a középkori élet megfelelő értékelése szempontjából, hiszen a várak az ekkor élt emberek jelentős részének az életét meghatározták. Az erődített építmények vizsgálata legalább olyan fontos egy adott korszak egészének megítélésében, mint akár a városok vagy a falusi telepek kutatása. Ugyanakkor a várak kutatásáról kialakult képet az is befolyásolta, hogy már a 19. századtól sok lelkes laikus is foglalkozott az erősségekkel. Ma is vannak ilyenek. Két kiváló amatőr várkutató például rengeteg anyagot gyűjtött össze az egykori Magyar Királyság azon erősségeiről, amelyek a jelenlegi határainkon kívül esnek. Három hatalmas kötet összeállításával hihetetlen munkát végeztek, adatok, alaprajzok, ábrázolások, fényképek tömegét tették közzé. De a laikusok, sőt a szakemberek közül sokan nem elégszenek meg mindazzal, amit ténylegesen tudunk a várakról, és ilyenkor gyakran – általános módszerként – párhuzamokra, analógiákra építenek. Kétségtelen, hogy a román kori vagy a gótikus templomépítészet sokszor szinte sablonokból építkezik, nagy valószínűséggel egyetlen alaprajzra – jó, némi túlzással – ráilleszthető, hogy milyen felépítménye volt

vagy lehetett a templomnak. Ha a budai várban a Dísz térről megyünk a várpalota felé, az egykori középkori Szent Zsigmond-templom alapfalait láthatjuk – nekem volt módom feltárni –, előtte egy szép márványtáblán az épület tömegvázlata is megtekinthető. Egyáltalán nem biztos, hogy úgy nézett ki, ám nem lehet sokat tévedni, mivel számos ilyen templomot ismerünk Európában, sőt Magyarországon is. A várak viszont egyediek. Nincs két egyforma vár.

MC: *Analógiákat sem tudna felsorakoztatni?*

¶ Az álló épületek kapcsán, főként a részleteket tekintve – lehetne. De egy jelentősen elpusztult erősség esetében sokszor már igencsak nehéz meggyőző párhuzamokat találni.

MC: *A laikus, lelkes várkutatók a várat kezdetben csak a harcászat, a katonaság színtereként vizsgálták?*

¶ Igen, sőt ez az egyoldalú szemlélet kezdetben a szakemberekre is jellemző volt. De alapvetően a romantikus hozzáállás sajátossága, hogy csak állandó, látványos harci helyszínként tekintettek a várra, azaz annak katonai szerepét hangsúlyozták túl.

MC: *Gerő László építész, aki a magyar műemlékvédelem meghatározó egyénisége is volt, az 1955-ben megjelent* Magyarországi várépítészet *című kötetével alapította meg a modern, tudományos célkitűzésű várkutatást itthon, miközben könyvével egyben felhívta a figyelmet pusztuló várainkra, megmentésük fontosságára is. De ő is a várak hadászati funkcióját emelte ki.*

¶ Nagyon jól ismertem Laci bácsit, mi így hívtuk őt, és bár nem tanított, talán a tanítványának mondhatom magam. Ő volt az első, aki próbált egy rendszert teremteni a magyarországi várépítészetben. Mérnökemberként – lényeges, kinek milyen a megközelítése – valóban katonai létesítményeknek tekintette úgy a középkor, mint a korai újkor erősségeit. A későbbi korok fogalmi rendszerét vetítve vissza a középkorba – Engel Pál kiváló középkorkutatót idézve – historizálva közelítette meg tárgyát. Azt elismerte, hogy a várak sok esetben a művelődés központjai is voltak, és lakóhelyként is szolgáltak, ám a lakóterekkel, a várkápolnákkal nem foglalkozott, csak tornyokkal, lőrésekkel, alaprajzi formákkal. Nála a várépítészet változásait a támadás és a védelem kölcsönhatása határozta meg, és erre a tételére alapozta a várfejlődés főbb állomásait és a vártípusokat.

Szerinte a kezdeteket a földvárak képviselték – ezt a kategóriát későbbi munkáiban a „torony nélküli védőövek" váltották fel –, majd a lakótornyok és a belső tornyos várak következtek. Végül a külső tornyos várak és a bástyás várak, azaz az erődök zárták az általa felállított fejlődési sort. A vártipológiáját ugyan nemzetközi színtéren nem sikerült elfogadtatnia, a hazai hatása azonban jelentős volt, sokan még ma is ezt használják, noha az azóta elvégzett kutatások számos, most aligha részletezhető vonatkozásban nem igazolták az elméletét. Ennek ellenére az 1955-ös várkönyve itthon meghatározó módon hozzájárult az erősségek iránti érdeklődés kibontakozásához, pusztuló váraink védelméhez és ahhoz, hogy már nemcsak romantikus hóbortnak, hanem tudományos tevékenységnek is kezdték tekinteni a várakkal való foglalkozást.

MC: Mi hozta a tényleges változást a várkutatásban?

¶ Az 1960-as évektől egyre több kiterjedt régészeti kutatásra került sor, és ezt követően – ahogyan az európai várkutatásban is – a történészek nálunk is elkezdtek várakkal foglalkozni. Fügedi Erik volt az első, aki a várról mint történeti jelenségről publikált. 1975-ben jelent meg az első nagy tanulmánya a várakról egy olyan kötetben, amelyet egyébként Gerő Laci bácsi szerkesztett. Fügedi Erik munkái megteremtették a kérdéskör új, modern szemléletű elemzésének alapjait. Nekem ez óriási segítség volt az induláskor, én 1976-ban végeztem az egyetemen. Azzal a tudással vághattam bele a kutatásaimba, hogy a középkori vár természetesen egy védhető objektum, de a legfontosabb szerepe, hogy hatalmi bázis, egyúttal a hatalomnak gyakran a tájat is meghatározó látványos szimbóluma, reprezentációja, emellett sokszor lakóhely és/vagy igazgatási központ. A hatalom tényleges gyakorlására kifelé és befelé is alkalmas, tehát egyrészt az ország és a birtokosa védelmére – akár az uralkodóval szemben is –, másrészt a közvetlen környéke, így a hozzá tartozó birtok ellenőrzésére.

MC: Saját kutatói szemlélete kapcsán fogalmazta meg: ahhoz ragaszkodik, amit egyértelműen lát, amit biztosan meg tud állapítani.

¶ Annyit merek állítani, amit bizonyítani tudok. Ez nem mindig egy látványos dolog. A várakkal való foglalkozás során a kutató egy bizonyos szempontból az egykori-Magyarország fejlettségi szintjét, korabeli helyét is vizsgálja. Engem mindig érdekelt, hogy vajon a magyar középkori állam, a Magyar Királyság várépítésben mennyire követte Európa nyugati részeit – „klasszikus" középkori várak tőlünk keletre vagy a Balkán déli részén nincsenek –, és mennyiben tért el

tőlük. Itt most csak néhány példát szeretnék említeni. A párhuzamokról már esett szó. Voit Pál művészettörténészhez kötik azt az állítólagos mondást, miszerint aminek nincs analógiája, az nem is létezik. Én viszont sok olyan magyarországi várat kutattam, amelynek nem ismert közeli párhuzama. Nagy Lajos szabályos alaprajzú várkastélyairól – a zólyomi, a diósgyőri a legismertebbek – még ma is tartja magát az a közhely, hogy a mintát az uralkodó biztosan Dél-Itáliából hozta. Ha azonban a ránk maradt eredeti részleteket tanulmányozzuk, mindez aligha igazolható. A nálunk szerencsésebb sorsú Csehország jobban megmaradt korabeli várépületei sem vethetők össze ezekkel az egykori, vadászkastélyként is szolgáló királyi mellékrezidenciákkal, amelyek így az Anjouk királysága szilárd hatalmát reprezentáló jellegzetes magyarországi alkotásoknak tekinthetők. Ugyanakkor az nem állítható, hogy Mátyás idejében nálunk nagy számban álltak már reneszánsz várak és kastélyok. Higgye el, Visegrád területén az én házamban van a legtöbb reneszánsz tagozatú ajtókeretezés, mert a művészettörténetet is végzett építész barátom így tervezte meg az épületet. A visegrádi palotában nincsenek reneszánsz nyíláskeretek, csak a díszudvar fantasztikus kútja és emeleti loggiája, a kápolna berendezéséhez tartozó elemek készültek az új, itáliai stílusban, miközben az épület egésze késő gótikus. Voit Pál említett bon mot-ja alapján a visegrádi palota sem létezik, mert nincs analógiája, nincs másik ilyen típusú épület Európában. Az egész struktúrája egyébként Nagy Lajos és Zsigmond korában alakult ki, Mátyás csak átalakította. S ha már erről beszélünk, sokak számára bizonyára az is meglepő lehet, hogy a budai várpalotából egyetlenegy olyan falazat sem maradt meg, amelyről biztosan azt tudjuk mondani, hogy Mátyás-kori. Legalábbis tudomásom szerint, hiszen a legújabb felújításokhoz kapcsolódó kutatási eredményeket még nem ismerem.

MC: Zsigmond-kori mind?

¶ Igen, illetve a 14. századból származik, és sok esetben még fiatalabb. A középkori budai várpalota ugyan rendkívüli mértékben elpusztult, de azért tudjuk, hogy több szakaszban épült ki. Zsigmond, a nagy rezidenciaépítő akkora épületegyüttest emeltetett, hogy Mátyásnak nem volt szüksége bővítésre, itt szintén csak átalakíttatta a meglévő palotákat, várfalakat. De a törmelékrétegekből előkerült reneszánsz faragványok alapján itt is képet alkothatunk az egykori épületek Mátyás-kori megjelenéséről. Zsigmondot a magyar történeti köztudat kevésbé szereti, számomra viszont a várépítészeti mecenatúráját tekintve is egy hatalmas egyéniség volt. De hát ez szubjektív megközelítés. Nem hiszem, hogy

bármelyik kutató azt állítaná magáról, hogy ő teljesen objektív, ilyen nincs. Ez vonatkozik a tudományos közleményekre is, hiszen azért tesszük közzé a megfigyeléseinket, hogy a további kutatások során mások hasznosíthassák azokat, nem a saját álláspontunk vitathatatlan igazságáról akarunk bárkit is meggyőzni. Természetesen vannak viták a szakemberek között, ez rám is vonatkozik, olyan kollegákétól is eltér sokszor a véleményem, akikkel még közösen is publikáltunk. A viták azonban sokszor nem abból adódnak, kinek mi a véleménye a múltról, hanem hogy mit kezdjünk ma a ránk maradt emlékekkel, jelen esetben a középkori várakkal, palotákkal.

MC: Ami ma sokszor turisztikai, gazdasági kérdés, és nem a tudomány kérdése.

¶ Pedig lehetne az is. Ha valaki nekem azt mondja, hogy ugyan nem tudni, milyen volt az adott várépület, de a különféle lehetőségek közül neki van egy „legvalószínűbb változata", azt nem tudom elfogadni. 1991-ben a Budapesti Történeti Múzeum Budapest a középkorban címmel a Braunschweigisches Landesmuseummal rendezett egy közös kiállítást, amely a magyarországi középkor anyagi kultúrájának egy jelentős szeletét mutatta be Németországban. Katalógusába a középkori budai várpalota legészakibb épületének homlokzatáról három rajzi rekonstrukció-változatot tettünk be, jelezvén: nem tudjuk, pontosan milyen volt, hiszen sem a teljes területe nincs feltárva a jelenlegi Mátyás-kút környékén, sem az előtte lévő szárazárok, amelybe az épület egy ostrom során belezuhant. Amíg ezt nem tárják föl – a jelenlegi tervekben tudomásom szerint nem szerepel –, ennyi az ismeretünk róla, ezzel kell megelégednünk. Egyébként minden régész elérkezik pályájának egy olyan szakaszához, amikor azt mondja, nem kell mindent most feltárni, a következő generációk sokkal jobban, alaposabban tudják mindezt elvégezni új technikai, értelmezési módszerekkel, lehetőségekkel. Az említett épületről tehát nyilván van egy elképzelésünk, de az a három rajz azt jelzi, és remélem, lesznek, akik így is értelmezik, hogy biztos megoldás ma még nincs. Egy másik konkrét esetben – nem a teljes épületről volt szó – egy kolléga mutatott nekem egy rekonstrukciós részletrajzot. Kérdeztem tőle, lennének-e más lehetséges változatok is. Azt felelte: „igen, csak mi meg akarjuk építeni". Itt van a probléma, és a vitáim is nemritkán ebből fakadnak: a kutató hozzáállásából az elpusztult – jelen esetben történeti, építészeti – örökségünkhöz. Ha tudja, hogy amit feltételezett és megrajzolt egy épületről, az nem feltétlenül igaz, mert lehetnének más megoldások is, és ezt nem vallja be, az etikai szempontból aligha védhető. Gyakran mondtam a kollégáimnak: minek újjáépíteni egy várat, ma már a 3D és más digitális technikával bemutatható

A részlegesen kiépített füzéri vár délkeletről az alsóvárral
Forrás: Pazirik.hu

A füzéri vár délnyugatról
Forrás: Pazirik.hu

egy teremben, milyen lehetett az erősség, bár az nem, hogy milyen volt, mert az sokszor egyáltalán nem ismert, sőt igen sok esetben azt tudom mondani, hogy biztosan nem úgy nézett ki.

MC: Vegyünk egy példát: a füzéri vár kutatása is részben az ön nevéhez kötődik. Újjáépítették. Olyanná, amilyen volt vagy lehetett?

¶ A füzéri vár klasszikus esete annak, hogy nagyrészt már újjá-, pontosabban kiépítették, csak egykor nem ilyen volt. Felhúztak rá egy második emeletet, valószínűleg azért, mert a projektkiírás alapján el kellett helyezni valahova egy kiállítóteret. De eredetileg nem volt második emelete. A számos más hiányosságára itt most aligha térhetünk ki.

MC: Ilyenkor mit tud ön tenni?

¶ Leírom a véleményemet. Nem akarok a korszellem ellen harciasan berzenkedni.

MC: Ezt hogy érti?

¶ A várak mindig egy adott korszakot tükröznek vissza. Azt is, amikor épültek, azt is, amikor elhagyták őket. És azt is, amikor kiépítették a romjaikat. Az utóbbi századok során gyakran elveszítették a funkcióikat, majd a romantika romkultusza után a 19. században kialakuló és a napjainkig folyamatosan változó műemlékvédelem kedvelt tárgyai lettek. Ezeknek az egymást váltó korszakoknak a jellegzetes lenyomatát őrzi a török korban felrobbant visegrádi Salamon-torony, amelyet először Ferenc József vadászkastélyának kívántak kiépíteni. Egyvalamit felejtettek el: megkérdezni, kell-e neki, s így félbemaradt az építkezés. De amit ott Schulek Frigyes historizáló stílusban elkezdett az 1870-es években, annak alig volt tudományos megalapozottsága. A torony száz évvel később, az 1960-as években a korabeli modern építészet szellemében, a régi és az új éles elkülönítésének szándékával egy betonkiegészítést kapott, amely azonnal megosztotta az embereket, és sokan ma sem tudnak megbékélni vele. A kétségkívül különösen tehetséges építész, Sedlmayr János ugyancsak kiépítette az Árpád-kori eredetű lakótornyot, de ennek egyik fontos célja a megfelelő kiállítóterek kialakítása volt – a Visegrád történetét bemutató kiállítások java része ma is a toronyban látható. Én azt jónak tartom, hogy a Salamon-tornyot vagy akár a füzéri várat hasznosítják, hiszen csak így lehet hosszú távon biztosítani a fennmaradásukat. Nem azt mondom tehát, hogy ezekhez a várakhoz

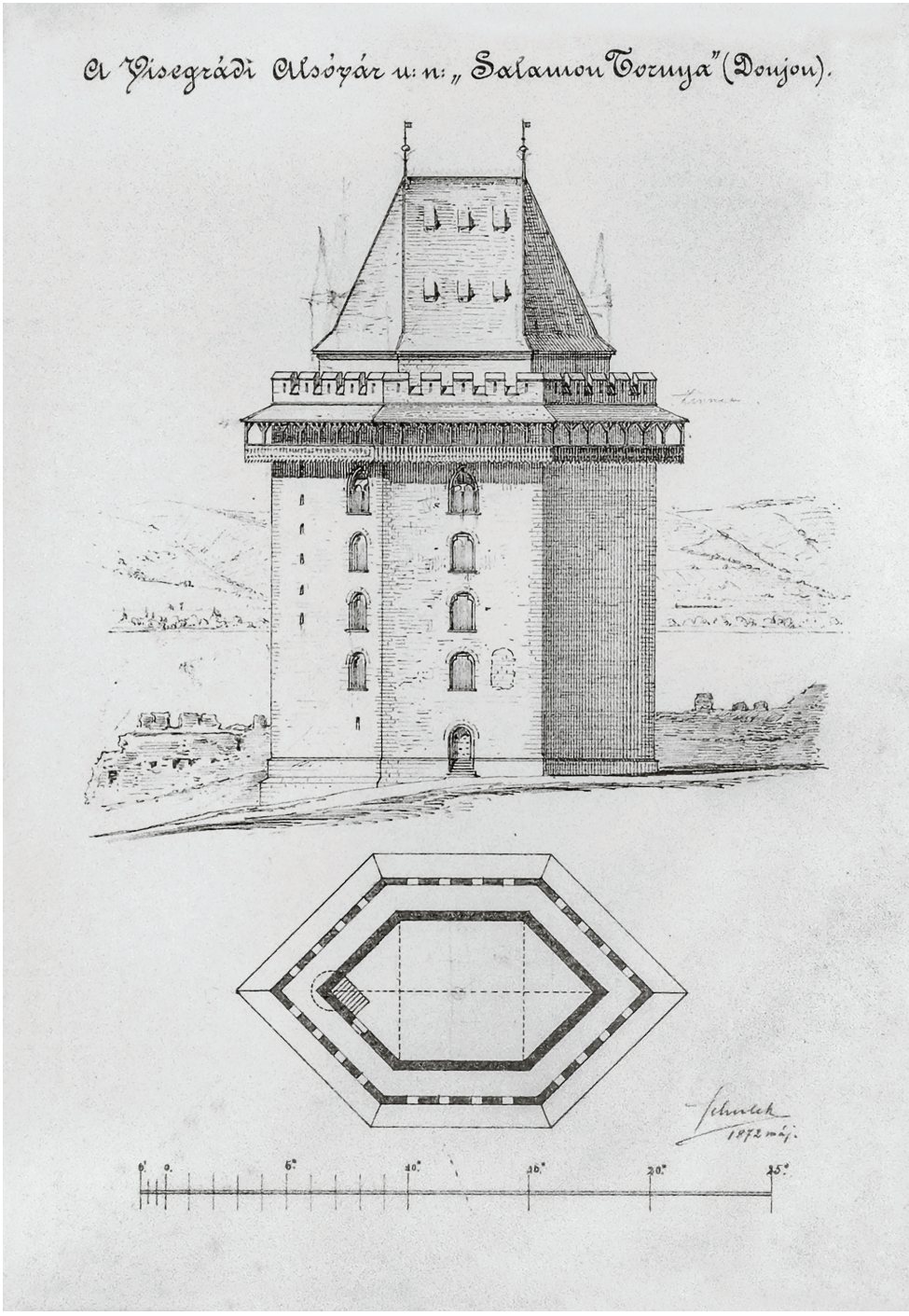

Visegrád, Salamon-torony
Schulek Frigyes helyreállítási terve, 1872

nem szabad hozzányúlni, de nem mindegy, hogyan. A vajdahunyadi vár a 19. században leégett, óriási mozgalom indult a megmentésére, de kicsit túlépítették, többek között egy olyan épületszárnyat is emeltek benne, amely soha nem is létezett.

MC: De ez meghamisítás.

¶ Akkor nem volt hamisítás. Ma minősülne hamisításnak egy ilyen építkezés. Mert milyen célból építették újjá a vajdahunyadi várat? Nem turisztikai célból, a mai értelemben fel sem merül ez. Ma az újjáépítéseknek – ahogyan ön már mondta – egyértelműen idegenforgalmi, gazdasági céljuk van. Nagy kérdés: ezek valóban megtérülnek-e? A várat valamikor a várbirtok tartotta fönn, ez a megoldás már nyilván nem működik. Füzér esetében rengeteg írott forrás maradt fenn, mind arról tanúskodik, hogy a 17. században már nem használták, szinte elhagyott erősség volt. Most deklaráltan „élő várrá" alakították, attrakció lett, de legalább szép, ha már nem igaz. Bár eddig csak a fele épült meg, a legborzasztóbb az lenne, ha megállna a beruházás, s félbemaradna, mint egykor a Salamon-torony. Mivel a teljes kiépítését tervezik, vélhetően egy módon tartható majd csak fenn gazdaságosan, ha újabb és újabb projektekkel növelik az attraktivitását. Egyébként a 19. századi historizáló várkiépítések mögött – amelyek egész Európában zajlottak – a nemzeti öntudat kibontakozása állt, a dicső nemzeti múlt szimbólumaiként jelentek meg ezek az emlékek. Magyarországon jelenleg szintén egy határozott historizmus jelentkezik a műemlékvédelemben – már amennyire ezt az utóbbi kifejezést indokolt még egyáltalában használni. Úgy tűnik, az ilyen jellegű projektek megvalósításához lehet a legkönnyebben pénzt szerezni. De hangsúlyoznom kell, hogy a korábbiaktól eltérően teljesen más megítélés alá esnek ezek a mai „rekonstrukciók", hiszen – mint már említettem – az ismereteink gyarapodásával már tudjuk, hogy a legtöbbször nem állapítható meg biztosan, milyen volt egykor az adott objektum. Északkelet-Magyarország, ahol különösen sok várrom található, valóban fontos turisztikai célpont lett mára, s minden szempontból fejlesztést igényel. De hogy itt vagy másutt inkább pszeudovárakat építsünk, vagy azt mutassuk be, ami az eredeti – hát erről megoszlanak a vélemények. Ennek kapcsán érdemes megemlíteni a nyírbátori reneszánsz kastély esetét is, amelynek új emelete teljesen szabályos homlokzattal épült meg. De milyen más lehetőség állt volna a tervező előtt? Egy „rekonstrukciós" kiépítést nem lehet szabálytalanul, esetlegesen megvalósítani, csak szabályosan, egy logikus koncepció, rendszer szerint. Ha azonban elmegyünk a nyírbátori kastélytól húsz kilométerre álló hasonló, de szerencsés módon jobban

Szögliget – Szádvár kulturális-turisztikai fejlesztését szolgáló helyreállítás; tervező: Kelemen Bálint (KÖZTI Zrt.)
Forrás: Salisbury Régészeti Kft.

megmaradt vajai várkastélyhoz, ott már egy szabálytalan, a belső térelrendezést tükröző homlokzattal találkozunk. Ozorán, Visegrádon sincs meg a szabályosság. Nyírbátorban tehát szabályossá tették, mintegy kiigazították a múltat. Ez mindenképp tudományos etikai kérdéseket vet fel. Láthatóan nagy a tudós, a kutató felelőssége.

MC: Tényleg rajta múlik?

¶ Nem, de akkor is fontos a szerepe. Jó, ha a régész, a művészettörténész és az építész együttműködik, közösen törekednek az emlék megőrzésére, értelmezésére, és nem tévesztik meg a látogatókat. Rengeteg eszközünk van annak a bemutatására – a már említett 3D-s rekonstrukciók mellett értelmező kiadványok papíron és digitálisan is –, amit biztosan tudunk vagy feltételezünk a várakról. Sajnos a legtöbb esetben még az egyszerű információs táblákat is hiába keressük, amelyek segítenék a látogatót az eligazodásban. Érdemes itt szót ejteni arról is, hogy a már említett Sedlmayr János egyik utolsó cikkében azt javasolta, hogy a műemlékek helyreállítása is legyen védett. Én ezt nem látom indokoltnak, megítélésem szerint nem a modern építész műve lényeges például a visegrádi Salamon-toronynál, hanem annak az ismeretlen 13. századi mesternek a munkája, aki eredetileg építette.

MC: Van jó újjáépítés, kiépítés?

¶ Létezhet. Az ICOMOS – a nemzetközi műemlékvédelmi szervezet – Magyar Nemzeti Bizottsága idén a szögligeti Szádvár részleges rekonstrukcióját díjazta. Itt minimális, visszafogott újjáépítésre került sor. Ez egy különleges vár, kissé eldugva ugyancsak északkeleten. Európában számos példa van arra, hogy a magas csúcsokra emelt erősségek esetében egykor egy felvonórendszert építettek ki a terények, építőanyagok feljuttatására. Egy ilyennek Szádvárban is megmaradtak jelentős falai. De most itt „csak" egy falépcsőt készítettek a vár egy új megközelítésére, azaz még a felvonó egy lehetséges visszaépítéséről is lemondtak, bár az nagy attrakció lett volna. Bizonyára itt felmerült a fenntarthatóság már említett szempontja, ami egyébként kezdettől fontos volt a várak életében – utaltam már az egykori várbirtokok szerepére. Egy konkrét példa: amikor Zsigmond király a Lackfiak hűtlensége után megszerezte Solymár erősségét, az uradalmához hozzácsatolt egy falut, bizonyára panaszkodhatott a várnagy, hogy nem tudják miből fenntartani a várat.

MC: Azt lehet tudni, mikor emelték nálunk az első várakat?

¶ Már az őskorban is épültek erősségek a Kárpát-medencében, s közismertek a római erődítések is. A középkorban, az államalapítás időszakától elsősorban a királyi vármegyék központjában emelkedtek főként fa-föld szerkezetű sáncokkal övezett ispánsági várak, és hamarosan megjelentek az első uralkodói, majd püspöki kővárak is. De most szorítkozzunk csak a magánvárak építésének kezdeteire. Ma úgy tűnik, többségük nem hozható közvetlen kapcsolatba sem II. András nagy birtokadományozásaival, sem a tatárjárással. A legnagyobb részük talán csak az 1270–1280-as évektől kezdett épülni, amikor a feudális anarchia, kiskirályság, az oligarchák uralma, tartományuraság – sokféle kifejezést használt és használ erre a történettudomány – kibontakozott. Sok nemes akkor kényszerült a várépítésre, vagy akkor nyílott rá lehetősége. És ez lecsengett 1320 körül, amikor Károly Róbert megszilárdította a hatalmát. Abban az időben tömegesen hagyták el a magánvárakat, úgy vélték, nem kell védekezniük, az országban nyugalom van, egyébként is magasak a fenntartási költségek. Engel Pál azt is feltételezte, hogy a várépítés jogszerűségét tekintve egy bizonyos felülvizsgálatra is sor került. De az tény, hogy az országegyesítő harcai során Károly Róbert rengeteg várat elfoglalt, vagy rákényszerítette a várbirtokost, hogy adja át neki. Sok várról az az első ismert forrás, hogy a király visszafoglalta vagy alatta táborozott. Előfordult az a helyzet is, amikor az uralkodó büntetésből leromboltatta a várat, főképp azért, mert engedély nélkül épült. Persze ez utóbbi vonatkozásában már akkor is számítottak a jó kapcsolatok. Erre most egy késő középkori példát említenék. Kisnána és Várpalota építéstörténete szempontjából nagyon fontos az 1445-ös országgyűlés egyik határozata, amely rögzíti, hogy azokat a várakat, amelyeket Albert király uralkodása óta engedély nélkül építettek, le kell bontani, majd felsorolja a kivételeket, köztük az említett két várat. De sok esetben semmilyen írott forrás nem maradt fenn az 1300-as években felhagyott várakról. A király természetesen nem lakott ezekben az újonnan megszerzett várakban. Jelentős részüket előkelőinek adományozta, tisztségül, akik az uralkodó nevében vár és a várbirtok fölött rendelkeztek, de csak addig, amíg a király vissza nem vette tőlük, s másik hívére nem bízta. Az Anjouk így biztosították a hatalmukat az ország fölött: egy hatalmi struktúra hatalmi bázisokkal működik. Mindebből következett, hogy az 1320-as évektől kevés új vár épült, és ezek többsége királyi erősség. A magánvárak építésének egyfajta apályáról beszélhetünk egészen a 14. század végéig. Miután Zsigmond trónra lépett, már egy új korszak kezdődött a várépítészetben.

MC: Nagyjából mennyi vár épülhetett Magyarországon? Vagy nagyon laikus a kérdés?

¶ Az 1970-es években indult topográfiai vizsgálatok során tucatjával kerültek meghatározásra olyan, általában kisebb középkori várak, melyekről addig nem voltak ismereteink. Kiderült, hogy 1300 körül sokkal több erősség létezett az országban, mint amennyit az írott források alapján sejteni lehetett. Magyarország mai északkeleti megyéiben a korábban ismert váraknak vélhetően lényegesen több mint a duplája állt. Ha ezek a topográfiai munkák egyszer befejeződnek, talán választ kaphatnánk a kérdésére is. De őszintén szólva, én sokszor nem tudok mit kezdeni ezekkel a számokkal, mivel általában nem egy időben használt erősségekről tanúskodnak. Számomra például az sokkal érdekesebb, hol nincsenek várak, például az Alföldön vagy az ország közepén. Buda–Visegrád környékén igen kevés erősség volt magánkézben, hiszen az erős uralkodó vigyázott arra, hogy rezidenciái körül ne legyenek olyan esetleges hatalmi bázisok, amelyek gondot okoznának neki, netán meg kellene őket ostromolni, ha birtokosaik szembefordulnának vele.

MC: *Kicsit térjünk vissza oda: a várak hatalmi szimbólumként is épültek, de ha a funkcióik elvesztek, otthagyták ezeket az erősségeket. Minden esetben lehet tudni, kik lakták a várakat?*

¶ Nem. Kezdjük azzal, amire részben már utaltam: a magánvárak építése és fenntartása rengeteg pénzbe került, aki ezt finanszírozni tudta, az kiemelkedett a nemesi társadalom tagjai közül, s ezt jelezte is látványosan magával a várával. Aki ment az országúton Hatvanból Fülekre, messziről látta a salgói várat a hegycsúcson. Mint arról már beszéltem, az Árpád-kor utolsó időszakában és talán a 14. század elején nagy számban épültek várak, amelyeket – ez az én véleményem – nem laktak állandóan a várbirtokosok, de szükség esetén megfelelő és rangjukhoz méltó lakóhelyként szolgálhattak számukra. És hogy miért nem laktak állandóan, mondjuk, a salgói várban, annak a Kárpát-medence klimatikus viszonyai miatt gyakorlati okai is voltak. Én jó pár hetet töltöttem a salgói vár ásatásán, módom volt megtapasztalni, milyen lehetett egy hegyi várban esőben, szélben, nyári melegben hosszabb ideig tartózkodni, s akkor még nem is szóltunk a téli hónapokról!

MC: *De a várnagynak elvileg a várban kellett tartózkodnia.*

¶ És a katonáknak is. A várnagy szintén nemes volt, egy, a várúrnál szegényebb rétegből, és karrierjében fontos állomás volt ez a pozíció. A várakban talált leletek alapján azért is nehéz eldönteni, valójában kik laktak ott, mert a várnagy

Zsigmondot a magyar történeti köztudat kevésbé szereti, számomra viszont a várépítészeti mecenatúráját tekintve is egy hatalmas egyéniség volt.

és a várbirtokos anyagi kultúrája, így az általuk használt tárgyak között nem volt nagy különbség. A másik probléma, hogy melyik várból milyen leletek kerülnek elő, és azok alapján mire következtethetünk egykori lakóiról. Salgó vára sokáig állt, a tizenöt éves háborúig török kézen volt, 1593-ban a keresztény sereg szétlőtte a lakható központi tornyát, amely lényegében rádőlt a meredek hegyoldalra. A vár korai időszakáról kevés lelet maradt fenn, legfeljebb az építési rétegekből, lévén, hogy a napi hulladékot a hegyoldalba dobálták. Ami rossz, de egyúttal jó is. Kérdezték már tőlem a várfeltárások kapcsán, milyen feladat marad a következő kutatógenerációk számára. Az utókor a hegyoldalakat és az egykori „vizes" védőműveket, a betömődött vizesárkokat, folyóágakat, mocsarakat fogja kutatni, válaszoltam. Biztosan lesznek olyan módszerek, amelyekkel átvilágítják a rétegeket, és célzottan kutathatnak. A salgói vár esetében már most is tudjuk, hogy a hegyoldalból komplett kályhák is előkerülhetnek még. Vagy egy másik példa: a gyulai várban számos kutatás folyt, de a 15. századból szinte egy darab cserepet, edényt nem találtunk. Hova kerülhettek? Bizonyára kidobták azokat a Fehér-Körös egykor a várat övező mocsarába. Feltárásukra még nem volt mód, és ez jellemző az összes hasonló síkvidéki várra.

MC: Vagyis a vár tárgyi anyaga sok helyen a várfalon kívül van?

¶ Pontosan. Főleg akkor marad lelet a vár belső területén, ha feltöltésekkel járó építkezésekre kerül sor. A budai várpalotából erre rendkívül sok példát ismerünk, főleg a Mátyás-korban és később vastag rétegek keletkeztek, a várkápolna szentélye mellett többméteres rétegsort lehetett elemezni, Holl Imre, a legnagyobb magyar középkoros régész külön tanulmányt is publikált erről. Másrészt számos gödör vagy akna szolgált a leletek gyűjtőhelyeként. Az ozorai várban két hatalmas, két méter belmagasságú árnyékszékaknát tártunk föl, némi túlzással tele voltak edényekkel, kályhacsempékkel. Végül különösen fontosak a pusztulási, omlási rétegek, amelyek elsősorban a vár életének legutolsó szakaszáról tanúskodnak. A solymári várban valószínűleg a Garaiak birtoklásának időszakában, a 15. század közepén bővíteni kezdték a viszonylag kicsi lakóépületet, aminek során valamiért többszintes pincét akartak építeni mellé. Ennek egyik fala beomlott, és az építkezés félbeszakadt. Ebben a pincében öt méter

A solymári vár mélypincéjének alsó rétegei
Fotó: Feld István

A solymári vár mélypincéjének feltárása
Fotó: Feld István

vastag betöltést tártunk föl rengeteg késő középkori fém-, cserép- és üveglelettel. Egyébként itt a rétegsor alatt nagyméretű, kőből faragott kapuelemeket találtunk, s bár még nem értünk el a padlószintig, befejeztük az ásatást, dokumentáltuk a megfigyeléseinket, azóta erről egy kutatási jelentést is közzétettem. Majd egyszer folytatja valaki a feltárást, és bizonyára választ ad a ma még nyitott kérdésekre.

MC: Miért hagyta abba az ásatást?

¶ A vár feltárását, romjai bemutatását Solymár nagyközség kezdeményezte és támogatta, magát a kutatást az ELTE tanásatásaként végeztük a középkoros régészhallgatókkal. Úgy érzékeltem, csökken a helyi lelkesedés, a pince alsó részét leszámítva a vár legnagyobb részét pedig már feltártuk. Természetesen lehetne ott még egy kutatási programot indítani, ez egy fontos jövőbeli feladat lehet egy fiatal kutató számára. Ami a várakból ismert leleteket illeti, érdemes még a diósgyőri várra is utalni, ahol egy építkezés során keletkezett feltöltésből kerültek elő a legkorábbi, Anjou-korabeli kályhacsempék, mégpedig olyan mennyiségben, hogy belőlük egy csaknem teljes kályhát is lehetett rekonstruálni. A díszes, mázas kályhacsempék a magyarországi késő középkor „iparművészetének" kiemelkedő emlékei, mind a Zsigmond-, mind a Mátyás- vagy a Jagelló-korból. Ilyen gazdag kályhacsempeanyag kevés szomszédos országból ismert. Döntő többségük várakból, palotákból származik, s ezekben nagy valószínűséggel lakott is a birtokosuk. De a várak leleteinek átfogó időrendi értékelése, társadalmi csoportok szerinti elkülönítése még a jövő feladata. A várásatások olyan óriási leletanyagot eredményeznek, amit egy ember ma már nem tud feldolgozni. Ehhez csapatot, munkacsoportot kell toborozni. Erre adódott lehetőségem a solymári, a salgói vagy az ozorai vár esetében, s már eddig is több egyetemi szakdolgozat készült, nagyszámú tanulmány jelent meg számos kollégám munkájának köszönhetően. Ezután következne a várak leleteinek összevetése a falvakból, városokból előkerült tárgyakkal, hogy meghatározhassuk, kik és mikor lakták ezeket az erősségeket. Mert addig csak sokkal ritkább történeti források igazolhatják azt, hogy egyáltalában a várban tartózkodott-e a tulajdonosa.

MC: Például az ott kiállított oklevelek?

¶ Igen és más írott emlékek. Mert ha az oklevelet ott állítja ki a várbirtokos, akkor bizonyára a várban is jelen volt. A solymári várat a Lackfiak építették

A cseszneki vár
Forrás: Várlexikon

a 14. század végén, ám sosem laktak ott, volt budai házuk, viszont Zsigmond 1404-ben oklevelet keltezett az erősségben. Vagy: 1426-ban a firenzei követ Ozorára látogatott, és leírta, hogy bár építtetője, Ozorai Pipó ugyan nem volt otthon, háborúzott a Délvidéken, felesége a várban tartózkodott. Ezek azonban kivételes adatok. A már említett hipotézisem szerint a 13. században és a 14. század elején, amíg az Anjou-konszolidáció le nem zajlott, általában csak kényszerhelyzetben tartózkodtak birtokosaik a várakban, a belháborúk idején – most itt csak Csák Máté és hívei működésére utalok – ide menekültek, netán innen intéztek támadást a más párton álló szomszéd ellen. Másfelől az értékeiket is ide menekítették. De a magyar nemesség döntő többsége ekkor és később is udvarházakban lakott, amelyekről sajnos keveset tudunk. A falvak központjában vagy a szélén álltak, később gyakran átépítették őket, a török korban jelentős részük elpusztult, s elfoglalta helyüket a terjeszkedő település. Természetesen az elithez tartozó családoknak a királyi központokban is voltak házai.

MC: Említette, hogy a vár a birtok egyik egysége volt, abból tartották fenn…

¶ Nagy valószínűséggel a várak korai időszakában még nem voltak az uradalmak, azaz a birtokegyüttesek központjai, falvaikat, jobbágyaikat az udvarházaikból irányították a földesurak.

MC: Épp ez érdekelne: mikor lett a vár a birtok központja?

¶ Az Anjou-korban. Úgy a hegycsúcsokon, mint a sík vidéken épült várak ettől kezdve biztosan az uradalmak központjai lesznek. Innentől alapvetően két vártípusról beszélhetünk – főként a magánbirtokosok esetében, de a királyi és egyházi erősségek esetében is sok hasonlóságot figyelhetünk meg. Egyik a rezidencia, amelyben várbirtokos és családja is élt – erre mindjárt vissza fogok térni –, a másik pedig az „egyszerű” birtokközpont, itt a várnagy lakott a személyzettel, onnan irányította a környező uradalmat, oda gyűjtötte be jövedelmeit. Ezekben is voltak arra alkalmas terek a várúr számára, hogy ha éppen arra járt, meg tudjon szállni. Radu Lupescu, kiváló kolozsvári kolléga dolgozta ki a várnagyi reprezentáció elméletét, amelynek lényege, hogy a várnagy az ura nevében építkezik. Nem igazolható, hogy a várúr ott lakik, de a várnagy igen, és az úr engedélyével épít, ő rendelkezik a jövedelem fölött. Már szóltam róla, hogy míg az Árpád-korban fokozatosan növekszik a magánvárak aránya a királyiakhoz képest, ez a folyamat az ellenkezőjére fordul az Anjou-korban, az új várak többségét is – az említett Diósgyőr, Zólyom mellett Gesztest kell talán még kiemelni

A siklósi vár rekonstruált gótikus zárterkélyének belseje

– az uralkodó emelteti, aki így az erősségek biztosította hatalom legfőbb birtokosa. Utaltam arra is, hogy ezt követően jelentős változás figyelhető meg. Nagy Lajos utódjának, Zsigmondnak ahhoz, hogy elnyerje az egyes főúri csoportok támogatását, hatalmas mennyiségű birtokot kell eladományoznia – várak tucatjaival együtt. Az ő idejében jelenik meg egy teljesen új jelenség az uradalmak egy részének központjában, a vidéki főúri rezidencia, vagyis a várak egy része esetében a lakófunkció kerül előtérbe.

¶ Részben kezdik újjáépíteni, kiépíteni azokat a régi hegyi várakat, amelyeket viszonylag jobban meg lehet közelíteni. A cseszneki várat a Garaiak teljesen elbontották, helyette a többé-kevésbé szabályos, most is álló vár épült. A siklósi várat szintén a Garaiak építették át. A leglátványosabbak azonban a sík vidéken – sokszor királyi példák nyomán – újonnan emelt, kifejezetten szabályos elrendezésű, díszes rezidenciák voltak, melyek közül Ozora mellett Gyula, Kanizsa vagy a valamivel későbbi Kisvárda említhető meg. Az egyes főúri családok kezében lévő erősségek száma – a Garaiak tizenöt várat is birtokoltak a 15. század közepén – bizonyos mértékben az ország hatalmi struktúrájának megoszlását is tükrözte. Jellemző ugyanakkor, hogy a középkor végéig a magánvárak birtokosai korszerű, ágyúk elhelyezésére alkalmas vagy azoknak ellenálló védőműveket keveset építettek. Egészen 1526-ig alig ismerünk ágyútornyokat, rondellákat – az olaszbástyák még később jelennek meg –, mintha nem is érzékelték volna azt a veszélyt, amely dél felől fenyegette az országot. Mátyás és a Jagellók idején elsősorban új palotaszárnyak épültek – 1500 körül már reneszánsz részletekkel –, és az ekkor emelt kaputoronyok, falszorosok, külső várak sokkal inkább a reprezentációt szolgálták, mint a tényleges védelmet. A 15. században jelenik meg egy új, egyszerűbb, azaz kevésbé erődített, de kényelmes lakóhelyként szolgáló vártípus is, amely már közelebb fekszik a településekhez és így könnyebben is megközelíthető. Az eddig tárgyalt erősségeket a „castrum" szóval jelölték a latin nyelvű oklevelek, míg ezekre már a „castellum" kifejezést alkalmazták, amely a magyar „kastély" szóval fordítható le.

MC: Mit lehet a castellumokról tudni?

¶ Nagyfokú pusztulásuk miatt még keveset, de hangsúlyozni kell, hogy védelmi berendezéseik miatt teljesen másképp kell elképzelnünk ezeket, mint a barokk kor hasonlóan megnevezett épületeit. Sokszor alig tértek el az ekkor átépített, korábbi eredetű váraktól. Így felmerül a gondolat, hogy Mátyás korában az uralkodó vagy a kancelláriája úgy próbálta látszólag visszaszorítani a nagyurak hatalmát, hogy nem castrum, hanem csak castellum építésére adott nekik

A siklósi vár udvara
Forrás: www.siklosvar.hu

A siklósi vár
Forrás: www.siklosivar.hu

A helyreállított ozorai várkastély
Fotó: Feld István

Salgó várának romjai a kilátónak kiépített központi tornyával
Fotó: Shah Timor

engedélyt… Kitérhetnénk még a király erősségeire, nem is beszélve a püspökök, a városok, a templomok vagy a kolostorok erődítéseire, arról azonban mindenképpen szólnom kell: a főurak körében a középkor végén szinte divattá, presztízskérdéssé vált a hegycsúcsokon emelt korábbi várak kiépítése. Köztük olyanokat is találunk, mint a közismert Vajdahunyad, amely azonban csak egyik oldalról jelenik meg romantikus sziklavárként. S természetesen nem hagyható ki Füzér, amely ebben az időben kap új várkápolnát. Az nem igazolható, hogy birtokosai lakták is volna, arra azonban alkalmas volt, hogy Perényi Péter koronaőrként a mohácsi csata után egy ideig itt őrizze a koronát.

MC: Mikor veszítették el teljesen a funkcióikat a várak, és hagyták el végleg ezeket?

¶ Egyes várak már a török hódoltság alatt feleslegessé váltak, ilyen volt az ostromban szétlőtt Salgó. De például a csővári várat már korábban felhagyták a törökök, annyit tudunk róla, hogy 1554-ben még van őrsége, aztán megszűnnek róla az adatok. Szandavárral ugyanez a helyzet. Míg a hollókői várat a 17. században is használják, az 1700-as években már üresen áll, és lassan romba dől. A török kiűzése és a Rákóczi-szabadságharc időszaka az, amikor kiderül, hogy a középkori eredetű várak többségére már nincs szükség. Hadászati szempontból elavultak, lakásként kényelmetlenek voltak. Birtokosaik néha még egy ideig fenntartják őket, de ekkor már nem a várban laknak, hanem alatta, vagy a közelében egy udvarházban vagy kastélyban. A Habsburgok bűneként a köztudatban élő módszeres várrombolás – már csak a robbanóanyag magas költsége miatt is – csak kevés építményt érintett. Többségüket egyszerűen felhagyták, a tetőket, hidakat elbontották, hogy ne váljanak rablók fészkeivé, a többit azután elvégezték a természet erői. Számos, főként jobban megközelíthető várépületet viszont – már mai értelemben vett – kastéllyá vagy gazdasági épületté alakítottak át. Az előbbire jó példa Siklós, de számos új kastélyépületnél is sokáig kedvelt volt a várszerű megjelenés. Gyula és Ozora sorsa az utóbbi volt, az átépítések ellenére mindkét esetben nagyrészt ránk maradtak a középkori épületek legfontosabb elemei. A felhagyott várak közül a síkvidéki erősségek pusztultak el jobban, de nem azért, mert szétlőtték őket, hanem mert álló falaikat elhordták építőanyagnak. A hegyi várak sokszor nem voltak annyira kitéve egy ilyen pusztulásnak. A dombói vár, ahol néhány éve kezdett egy fiatal kolléga ásatást, az 1700-as évek elején még részben lakható terek sorával rendelkezett. Épületeit azután lebontották, uradalmi magtárt építettek anyagukból, mára csak két magasabb fala maradt.

A hollókői vár
Forrás: www.varleso.hu

A szandai vár romjai a 19. század végén, rajzillusztráció a *Magyarország és a Nagyvilág* című lapból
Forrás: www.nogradgeopark.eu

MC: *Várkutatóként mi a legnagyobb hiányérzete a magyarországi várkutatással kapcsolatban?*

¶ Sok ilyen van. A pontos időrend kidolgozása még nagyon hiányzik. Az lenne tehát jó, ha további módszeres feltárásokkal a várakat jobban el tudnánk helyezni időben, és a topográfiai kutatások kiterjednének más régiókra is. Izgalmas lenne több olyan várat vizsgálni, ahol igazolható, hogy félbemaradt az építkezés, s így többek között a korabeli építéstechnikáról nyerhetünk adatokat. A Pécsely melletti Zádorvárról tudható, hogy Mária királynő egyik híve az 1380-as években – nem tudni, miért – a szomszéd területére építtette, aki ezt szóvá tette, pereskedés lett, és a vár nem épült tovább. Jelenleg itt egy alapítvány kezdeményezésére kutatási és helyreállítási munkák zajlanak, és remélem, hogy ezek eredményeit hamarosan közzéteszik. S bár pont a műemlékvédelem napjainkban egyre inkább relatív jellege miatt – némi túlzással – szinte mindegy, mi történik a várakkal, az mégis nagyon fontos, hogy amihez hozzányúlnak, azt előtte a szakemberek alaposan kutassák, vizsgálják meg, és részletesen dokumentálják a megfigyeléseket. Hiszen az utókor például a diósgyőri várról nem a mai kiépített formája alapján fog állást foglalni, hanem a ránk maradt eredeti részleteit veszi figyelembe. Ha a várak pusztán attrakciókkal felturbózott turisztikai célpontokká válnak, megszűnik a történeti forrásértékük, és a kutatók dolga, hogy ez ellen – a maguk területén – tegyenek meg mindent, ami lehetséges.

FELD ISTVÁN 1976-ban szerzett diplomát az ELTE BTK történelem–régészet szakán. 1987-ig az Országos Műemléki Felügyelőség munkatársa volt, számos vár és kastély (Füzér, Gyula, Ozora, Salgó, Solymár, illetve Golop, Monok, Pácin) feltárása és kutatási eredményeinek publikálása fűződik a nevéhez. 1987-től 1995-ig a Budapesti Történeti Múzeumban dolgozott, több éven át a Középkori Osztály vezetőjeként. 1996-ban szerezte meg régészeti kandidátusi címét. 1995-től 2004-ig a Miskolci Egyetem Bölcsészettudományi Kara Művelődéstörténeti és Muzeológiai tanszékének oktatója, illetve vezetője. Ebben az időszakban vendégoktató a bécsi egyetemen és a kolozsvári műegyetemen. 2004-től az ELTE BTK Magyar Középkori és Kora Újkori Régészeti Tanszékének docense, 2006-tól tanszékvezetője. 2012-ben az ELTE-n habilitált doktori címet szerzett. Címzetes egyetemi tanár. Egyetemi oktatási tevékenységének fő területei a középkori és kora újkori régészet, épületrégészet. Számos magyar és külföldi szakmai szervezet tagja. A Castrum Bene Egyesület egyik alapítója, 1995-től elnöke.

Barczi Gyula jóvoltából

GRÉCZI EMŐKE

EGY ARISZTOKRATA RÉGISÉGTÁR ÉS EGY KORSZERŰ MÚZEUM

BESZÉLGETÉS BARCZI GYULÁVAL KRASZNAHORKA SORSÁRÓL

¶ Krasznahorka „büszke vára” a magyar irredentizmus egyik jelképe ifjabb Andrássy Gyuláné Zichy Eleonóra dalszövege nyomán, de a Rákóczi-kultusz egyik emlékhelye, Jókai Mór A lőcsei fehér asszony című regényének egyik helyszíne is. A 2012-es tűz kapcsán a magyarországi média is többször foglalkozott vele, azóta csak a híreket várjuk a felújításról, újranyitásról. Barczi Gyulával, a krasznahorkai vármúzeum kiállítását előkészítő munkacsoport vezetőjével felújításról, koncepcióról és a felvidéki vármúzeumok helyzetéről beszélgettünk.

MC: Legutóbb 2015-ben nyilatkoztál lapunknak. Akkor a Szlovák Nemzeti Múzeum főigazgató-helyettese és a betléri Andrássy-kastély vezetője voltál. Hogyan alakult a pályád ezt követően?

¶ 2018-ban sok minden megváltozott, Jan Kuciak oknyomozó újságíró meggyilkolását követően a politikai helyzet elviselhetetlenné vált, ekkor a kulturális miniszter is lemondott. Ami utána jött, az elképzelés arról, hogy mi is a kultúra, és mit kellene vele kezdeni, nem egyezett az elképzeléseimmel. Ez érintette Krasznahorka sorsát is, hiszen az új vezetés a saját embereit akarta beültetni a legfontosabb pozíciókba. Felmondtam, ettől függetlenül a mai napig szoros szakmai együttműködésben dolgozom a betléri múzeummal. Ez vonatkozik a krasznahorkai vár felújítására és az oda tervezett kiállítás előkészületeire is.

MC: A magánszektorban dolgozol, a pozsonyi SOGA aukciós házban.

¶ Igen. Már korábban is dolgoztam itt, és vártak vissza, de kitartottam amellett, hogy a múzeum az életem. Ám 2018-ban a politikai helyzet miatt elfogadtam az ajánlatot. Másképp gondolkodtam a múzeumról, mint a Szlovák Nemzeti Múzeum főigazgatója és vezetőségi tagjai. Tarthatatlanná vált, hogy évről évre arra korlátozódjon a feladatköröm, hogy ki fogja kaszálni a füvet a betléri parkban. Ez is fontos persze, de komolyabb feladatok is várhattak volna rám, az intézményen belül is lettek volna elképzeléseim az átalakításra. Nem mondom, hogy Betlérben már nem volt mit dolgoznom, de többre vágytam, mint ami adódott.

Elindult egy szerintem rossz irányba tartó és a mai napig gondokat okozó gondolatmenet arról, hogy Krasznahorkát a tűz előtti állapotba kell visszahozni. Szerintem egy nagyobb szabású felújításra, újragondolásra van szükség.

MC: *Most milyen minőségben dolgozol Betlérben és Krasznahorkán?*

¶ Egy bárki számára megismerhető, tehát nyilvános szerződésem van, ami szakmai együttműködésről szól. Úgy döntöttem, hogy pénzt nem kérek ezért. Azt a munkacsoportot vezetem, amelyik a krasznahorkai kiállításokat tervezi.

MC: *A vár 2012-ben égett le, mi is döbbenten olvastunk a híradásokat a katasztrófáról. Mi történt utána? Mi lett a műtárgyak és az épület sorsa? Hogyan szervezték, szerveztétek meg a rekonstrukció feladatait?*

¶ A tűzesettel a betléri múzeum, de a szlovákiai múzeumi világ is nagyon furcsa helyzetbe került. Nem tudták ugyanis, mit kell ezzel az egésszel kezdeni. Az épületet ki kellett üríteni, a megmaradt műtárgyakat elvinni. Nagyon szimpatikusan összefogtak a múzeumok, más intézményektől is jöttek segíteni. Közben forrtak az indulatok, és mérhetetlen szomorúság is uralkodott. Talán olvastátok, hogy két roma gyereket vádoltak gyújtogatással, ami nem igaz, de a politika tőkét akart ebből kovácsolni, és a Szlovák Nemzeti Múzeum is bebújt mögé. Pedig a probléma lényege, hogy hogyan gondozták a várat, hiszen nem volt minden rendben. A múzeum keretein belül elkezdődött egy beszélgetés, hogy mit kezdjünk a várral. Elindult egy szerintem rossz irányba tartó és a mai napig gondokat okozó gondolatmenet arról, hogy Krasznahorkát a tűz előtti állapotba kell visszahozni. Szerintem egy nagyobb szabású felújításra, újragondolásra van szükség. Más megközelítésre. Gyorsan felújították a tetőszerkezetet, amivel egyébként a mai napig baj van. Nem csatlakoznak egymáshoz a fázisok. Elkészült a tető, a többit pedig ettől függetlenül tervezik felújítani, pedig egy épület rekonstrukciójáról csak a teljes építmény figyelembevételével lehet gondolkodni. Amikor 2014-ben a múzeumba kerültem, az volt a legfontosabb, hogy a legalaposabb szakmai felkészültséggel álljunk neki a munkának. Hát ez se ment zökkenőmentesen.

MC: *Az említett, 2015-ben közölt interjúban még optimistán úgy nyilatkoztál, hogy minden feladatra pályázatot írnak ki.*

Vajda Zsigmond (1860–1931): *Krasznahorka vára*, 1885

Ludwig Rohbock (1824–1893): *Krasznahorka látképe*, 1859

¶ Így történt, de a Krasznahorkától elválaszthatatlan, hogy Betlér kihagyásával. Olyan közbeszerzést írtak ki, nem is pályázatot, amit az építészkamara sem hagyott jóvá. Gyorsan összeraktak valamit, és Peter Kucharovičot hozták ki győztesnek, ő lett a krasznahorkai vár felújításának projektvezetője. Ez rossz döntés volt.

MC: Hangot adtál ennek a véleményednek?

¶ Igen, heves hangvételű levelekkel bombáztam a főigazgatót és a minisztériumot, ahonnan egyetlen választ sem kaptam. Mondok egy példát. Kucharovič úr összesen ha háromszor volt Betlérben és Krasznahorkán, ennyit tartott szükségesnek. Kijelentette, reméli, a vár nem hoz a nevére szégyent, és hogy az északkeleti bástyában egy gyönyörű kávézó lesz. Mi pedig mondtuk, hogy a terveink szerint ott egy tárlatnak kell lennie. Ránk nézett lesajnálón, hogy nem kár egy ilyen gyönyörű teret kiállításnak szánni? Erre elkezdődött egy hosszadalmas és sehová sem vezető levelezés köztünk. Létrehoztam egy szakmai bizottságot, amelyben benne volt a Szlovák Nemzeti Galéria főigazgatója, Alexandra Kusá, a régi képtár főkurátora, Dušan Buran, Ilja Skoček építész, aki jelenleg az építészkamara elnöke, Michal Šimkovic és Ľuboš Kürthy, azok a kutatók, akik részt vettek a vár felmérésében, valamint a cseh ICOMOS elnöke, Václav Girsa professzor. Ők is megerősítették, hogy Kucharovičcsal nem szabad együtt dolgozni. Kezdeményeztem az eltávolítását, és sikerrel is jártam. Beperelte ugyan a Szlovák Nemzeti Múzeumot, de legalább megvan a lehetőségünk arra, hogy a felújítást a legjobb szakmai tudásunk szerint el tudjuk végezni.

MC: Hogy találtatok új embert Kucharovič pótlására?

¶ Vannak szerencsés pillanatok is az életben. A minisztériumban dolgozott műemlékvédelmi területen Zuzana Ondrejková építész, aki Girsánál doktorált. Összeszedte az egyetemi társait, az egykori Girsa-tanítványokat. A folyamatban lévő per miatt nem lehetett még egy pályázatot, illetve közbeszerzést kiírni,

Tehát ha kiállítunk egy nürnbergi műtárgyat, nem azon lesz a hangsúly, hogy nürnbergi, hanem hogy miként került az Andrássyakhoz, és milyen célt szolgált, milyen helyet foglalt el az életükben.

Krasznahorka vára 1900 körül

Klösz György (1844–1913): *Krasznahorka vára, fogadóterem, 1890-es évek*

ám összejött egy nagyon jó csapat, amelyik a mai napig dolgozik a váron. Felmértek mindent, és nyugodtan mondhatom, az ilyen alapos műemléki felújítás egész Szlovákiában példaértékű.

MC: Ha nem a tűz előtti állapotra szeretnétek helyreállítani a várat, akkor mi most az elképzelésetek?

¶ Krasznahorkán 1958-ban elindítottak egy hatalmas műemléki felújítást, és 1989-ig dolgoztak a váron. Úgy gondolták, hogy Krasznahorkából legyen egy középkori vár. Holott ez egy reneszánsz, még inkább 17. századi épület, nem sok köze van a középkorhoz. Ezért egyszerűen lehámozták, lebontották azokat a rétegeket, amelyek a 18. század után készültek. Például ablakokat tüntettek el. Krasznahorka legfontosabb időszaka a 19. század vége, 20. század eleje, amikor az Andrássyak múzeumot hoznak létre benne, hogy családi ereklyeként gondozzák, így nekünk is az a feladatunk, hogy ezt a fénykort, az 1903 körüli időszakot rögzítsük. Ezt próbálta eltörölni az 1958-as felújítás.

MC: Mi semmisült meg a tűzben? Milyen épületrészek, műtárgyak estek áldozatul?

¶ Szimbolikus lesz a válaszom. Remélem, hogy megsemmisültek a buta szocialista építkezés és gondolkodás nyomai. Valóban, ez lényegében elégett, ez már nincs. Ami viszont borzasztó, hogy leégett az eredeti, az 1817-ből származó tetőszerkezet is. Nagy kár érte. Még vannak emlékeim arról, hogyan nézett ki. A gyűjteményből néhány fegyver semmisült meg, ami megrongálódott, de menthető volt, azt Brünnben restaurálták a kollégák. Félelmetes, milyen csodákat raktak össze szinte hamuból. Ezek már a betléri raktárban várnak arra, hogy a felújítást követően visszakerüljenek. Furcsán hangzik, de hozott jó dolgokat is a tűz, mert 2014 óta rengeteg új dolgot tudtunk meg a várról. Új összefüggésekre bukkantunk, az Andrássy család történetéből is. Hogyan állt össze a berendezés? Kinek a jóvoltából? Nem foglalkoztunk III. Andrássy Istvánnal, aki a grófi rangot szerezte a család ifjabbik ágának 1766-ban, az ő felesége volt Festetics Mária. Élénk társasági életet éltek, operaelőadásokat szerveztek, művészeket pártoltak, ők építették a monoki kastélyt. Így állt össze számunkra, hogy a krasznahorkai berendezés minden bizonnyal a monoki kastélyból származik: miután meghalt III. István, felesége visszatért Krasznahorkára, és ő rendezte be a középső vár palotáját azokkal a bútorokkal, amelyek a mai napig fennmaradtak.

MC: Milyen kiállításokat terveztek ide?

Barczi Gyula jóvoltából

LIEBI

Barczi Gyula jóvoltából

Barczi Gyula jóvoltából

Krasznahorka legfontosabb időszaka a 19. század vége, 20. század eleje, amikor az Andrássyak múzeumot hoznak létre benne, hogy családi ereklyeként gondozzák, így nekünk is az a feladatunk, hogy ezt a fénykort, az 1903 körüli időszakot rögzítsük.

¶ Krasznahorka szerencsés abból a szempontból, hogy 2012-ben az az óvár, vagyis a felső vár rongálódott meg, amely már 1817-ben is leégett. Ebben a részben arról szól majd a kiállítás, hogyan kell múzeumot csinálni a 21. században. A középső várban és az alsóvárban a 19. századi múzeumokat fogjuk régi fényképek és korabeli leltárak segítségével rekonstruálni. Módszertani szempontból két megközelítés valósul meg: egy arisztokrata régiségtár és egy korszerű múzeum, ahol a műtárgyak kontextusára fókuszálunk. Tehát ha kiállítunk egy nürnbergi műtárgyat, nem azon lesz a hangsúly, hogy nürnbergi, hanem hogy miként került az Andrássyakhoz, és milyen célt szolgált, milyen helyet foglalt el az életükben. Az új kiállításon arról is szó lesz, kik voltak ezek az emberek. Gyűjteménytörténeti és családtörténeti tárlat lesz egyben.

MC: Mit gondolsz, mikor láthatjuk ezeket a kiállításokat?

¶ Erre a kérdésre sajnos nem tudok válaszolni. Tervek bőven akadnak. 2012 márciusában az akkori kultuszminiszter, Daniel Krajcer a füstölgő vár előtt tartott sajtótájékoztatón kijelentette, szeptemberben már látogatható lesz. 2021 nyarán járunk, és a helyreállítás lényege még hátravan. Egyelőre csak apró munkák fejeződtek be. Nem tartottam jó ötletnek, hogy egyetlen nyertes cég egy ilyen mértékű munkát egyedül végezzen. Azt mondtam, hogy szeleteljük fel. Erre néha rábólintanak, néha nem. Fontos szerepet játszik ebben a község, Krasznahorkaváralja. Amikor az ötvenes években hozzákezdtek a felújításhoz, a jegyzőkönyvekből kiderül, hogy akkor is komoly akadályokat állított a falu, mivel a telkeit használni kell a munkákhoz. A testület, a polgármester pedig a saját érdekeit képviseli.

MC: Honnan kerül pénz a felújításra? Kap például az állami költségvetésből?

¶ Onnan eddig egy cent sem jutott Krasznahorkára. Első körben egy jelentősebb összeget fizetett ki a biztosító, nyolcmillió eurót. Ami eddig elkészült, az ebből

a pénzből ment. Ugyanakkor a kormány jóváhagyott egy szándéknyilatkozatot 35 millió euróról. Nagyjából ennyibe is fog kerülni.

MC: *Több jelentősebb felvidéki vár is a Szlovák Nemzeti Múzeumhoz tartozik, például Kékkő, Vöröskő, Bajmóc. Milyen állapotban vannak ezek? Szíved szerint ajánlanád megtekintésre?*

¶ Mindent meg kell nézni, amíg nem fogják korszerűsíteni. Van egy jó kilencvenes évekbeli kiállítás Vöröskőn. Azért ezekkel az épületekkel nagy gond van. Főigazgató-helyettesként én feleltem a vár- és kastélymúzeumokért. Tele volt a fejem ötletekkel, analíziseket készítettünk a problémákról, hogy az egyes intézményekkel együttműködve orvosoljuk. Hát ebből nem lett semmi, mert az igazgatói pozíciókban ülőknek nem volt érdekük, hogy bármihez hozzányúljunk. Vöröskő igazgatója most megy nyugdíjba, nyolcvan év körüli. A bajmóci igazgató is a minap jelezte nyugdíjba vonulási szándékát, jóval hetven fölött van. Emberek, akik azt hiszik, hogy a dolog annyiból áll, hogy reggel ki kell nyitni, este bezárni, fogadni a csoportokat, és pénzt csinálni belőle. De sajnos hiányzik a tartalom. Pedig a szlovák társadalom, de a generációmba tartozó történészek, művészettörténészek is nagyon pozitívan közelítenek a témához. Az állami televízió évente többször is beszámol arról, ami Betlérben vagy az Andrássyak körül történik. Beszámoltak arról, hogy Andrássy Ilonának avattunk emléktáblát születésének századik évfordulóján, arról is, amikor Andrássy Erzsébetet temettük Krasznahorkán. Nyitottabbá váltak az emberek, ami nekem nagyon szimpatikus. A vöröskői új vezetéssel is elkezdődhet a közös gondolkodás arról, mit kezdjünk a Pálffyakkal, és nem csak a kilencvenes években összerakott bútorkiállítást lehet majd megnézni. Márpedig a vöröskői Pálffyak fontos família volt a 17. századtól kezdve. Bajmócon Pálffy János csak akkor volt érdekes, amikor a kilencvenes években valami folyni kezdett a szarkofágjából. E köré szerveztek fesztiválokat, kísértetekkel. Pálffy Jánost magát zárójelbe tették.

MC: *Tulajdonképpen mi folyt a szarkofágból?*

¶ A gróf úr maga. Amikor meghalt 1908-ban, bebalzsamozták, valamit befecskendeztek az ereibe. A koporsóját a szarkofágban négy konzol tartotta, ebből az egyik letört, és ahogy megbillent, ez az anyag elkezdett szivárogni.

MC: *Térjünk vissza arra, amit az előbb mondtál! Mit értettél azon, hogy addig jó, amíg nem korszerűsítik a vármúzeumokat?*

Amikor az ötvenes években hozzákezdtek a felújításhoz, a jegyzőkönyvekből kiderül, hogy akkor is komoly akadályokat állított a falu, mivel a telkeit használni kell a munkákhoz.

¶ Nem sok lehetőségünk lesz már ezeket a nyolcvanas, kilencvenes években összerakott tárlatokat látni, mi Betlérben meg is szüntettük. Szeretem elképzelni, végül is mit akartak az elődeink, a régebbi kurátorok, érdekes felfedezés némelyik kiállítás megértése, még ha nem is értek vele egyet. A vöröskői vár bútortörténeti tárlatát, remélem, le fogják bontani, de még meg kell nézni, amíg van. A vár az ötvenes években a nyugat-szlovákiai kolostorok, kastélyok és paloták berendezésének volt a gyűjtőhelye, ez egy hatalmas anyag, de ebből ki kell emelni a helyi Pálffy-anyagot és azt, amit az ötvenes években máshonnan hordtak oda. Az új kiállításon egyértelműen az eredeti anyagnak kell hangsúlyosabbnak lennie.

MC: MC: *Mi újság most Betléren? A közösségi oldalakon látható, hogy zajlik az élet.*

¶ Andrássy Manó kétszázadik születésnapját ünneplik egy rendezvénysorozattal, de folytatódnak a restaurálások is. Folyton találunk valamit valamelyik fiókban. Több könyv is készül, az egyiket Basics Beatrixszal írom együtt, de írok egyet a négy és fél évem múzeumi tapasztalatairól is. Jókat mulatok közben. Készül egy szlovák változat is az Andrássyakról és Betlérről, mert az évek során rájöttem, hogy teljesen máshogy kell az Andrássyakról beszélni a magyaroknak és máshogy a szlovákoknak. Nagyon szimpatikus, ahogyan az utóbbi években a szlovák közönség befogadóvá és elfogadóvá vált az arisztokrata családok iránt. Minden nosztalgia és elfogultság nélkül tekintenek rájuk. Én még emlékszem az elutasításra, felháborodásra a Szlovák Nemzeti Múzeumban, amikor nem betléri, hanem Andrássy-kastélyról beszéltem. Ezek ma már nincsenek. És remélem, ez már így is marad.

BARCZI GYULA (Rozsnyó, 1985) művészettörténész, a pozsonyi SOGA aukciósház igazgatója. 2008-ban diplomázott a nagyszombati egyetemen. 2014 és 2018 között a Szlovák Nemzeti Múzeum főigazgató-helyettese, a Betléri Múzeum (Andrássy betléri-kastély, Krasznahorka vára, krasznahorkaváráljai mauzóleum) igazgatója. Kutatási szakterülete a szlovákiai magángyűjtés története és a 19. és 20. század művészete.

kutatás

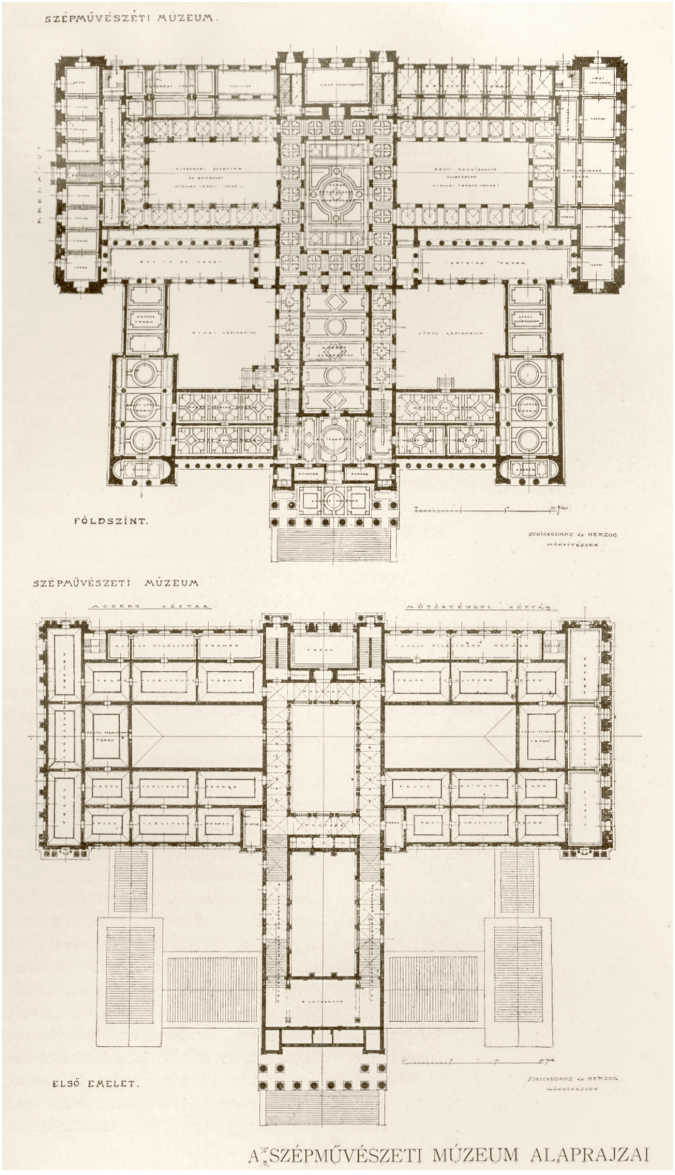

A Szépművészeti Múzeum épületének alaprajza
Ábra Bierbauer Virgil: *Az Országos Szépművészeti Múzeum ismertetése* (1913) című munkájából, Budapest 1913, Pátria

TÓTH FERENC

EURÓPAI MÚZEUMLÁTOGATÓ TANULMÁNYÚT 1897-BEN
A FELÉPÜLŐ SZÉPMŰVÉSZETI MÚZEUM INTÉZMÉNYI MODELLJE

¶ A Szépművészeti Múzeum megalapításáról szóló, 1896-ban született törvény megalkotását követő évben Wlassics Gyula vallás- és közoktatásügyi miniszter az Országgyűlésnek benyújtott jelentésében foglalta össze az alapvető tennivalókat.[1] A legközvetlenebb célként a múzeum anyagát képező gyűjtemények (Országos Képtár, Nemzeti Múzeum Képtára) rendszerezését és osztályozását tűzte ki. A múzeum épületének megtervezéséhez a rendelkezésre álló műtárgymennyiség felmérése mellett szükségesnek ítélte a gyűjtemény későbbi gyarapítására vonatkozó koncepció felállítását. Az ezzel párhuzamos másik nagyon fontos feladat, amelyre Wlassics a következő időben kidolgozott tervet kívánt kapni, a múzeum szervezeti felépítése. Április 30-i leiratában pontokba foglalta azokat a kérdéseket, amelyekre – e szervezési feladatok kijelölt végrehajtóiként – az Országos Képtár vezetőségétől válaszokat várt.[2] A Szépművészeti Múzeum felállításával kapcsolatos kívánalmak kidolgozása érdekében a miniszter a külföldi, főleg újabban megépült művészeti múzeumok technikai megoldásainak helyszíni tanulmányozását írta elő. A felvázolt program megvalósítására Wlassics nem tűzött ki határidőt, hanem maga vezényelte le az ütemezést a következő két évben.

a Szépművészeti Múzeum felállításával kapcsolatos kívánalmak kidolgozása érdekében a miniszter a külföldi, főleg újabban megépült művészeti múzeumok technikai megoldásainak helyszíni tanulmányozását írta elő

¶ A miniszter kezdeményezésére az Országos Képtár vezetősége hamarosan nagyobb európai körutat szervezett a legjelentősebb múzeumok, képtárak intézményi struktúráinak és gyűjteményeinek tanulmányozására. Az utazás résztvevői Kammerer Ernő, „a létesítendő Szépművészeti Múzeum ügyeinek vezetésével megbízott Országos Képtár és a vele kapcsolatos Történelmi Képcsarnok kormánybiztosa",[3] Térey Gábor, az Országos Képtár őre, valamint Rauscher Lajos, a Műegyetem tanára voltak. „Rauscher Lajos ur gondja, a küszöbönálló építkezés miatt az architecturára vonatkozott, Térey ur műtörténeti összehasonlító tanulmányokat és feljegyzéseket tette, én pedig az intézetek kormányzási módját, autonomiáját, belső szervezetét, ügymenetét és berendezését tettem tanulmány tárgyává, összegyűjtvén mind az elérhető rendeleteket, szabályzatokat és catalogusokat."[4] Az úti jelentés beszámolója szerint a delegáció 1897. szeptember 30. és november 8. között huszonöt városban hatvanöt intézményt látogatott meg, és ennek során országról országra haladva egészen Londonig jutott.

az úti jelentés beszámolója szerint a delegáció 1897. szeptember 30. és november 8. között huszonöt városban hatvanöt intézményt látogatott meg, és ennek során országról országra haladva egészen Londonig jutott

A MODERN GRAFIKAI GYŰJTEMÉNY MEGALAPÍTÁSA

¶ Az intézményi tapasztalatok mellett a múzeumlátogató körútnak – kihasználva az adódó lehetőséget – volt egy további hozadéka. A tervezett utazás megkezdése előtt Kammerer Ernő azzal az előterjesztéssel fordult a kultuszminiszterhez, hogy az utazás során a küldöttség tagjai, elsősorban Térey Gábor, modern grafikai műveket választanának ki az addig hiányzó gyűjteményi egység megalapítására.[5] Wlassics örömmel fogadta a javaslatot, és felhatalmazta Kammereréket, hogy a Szépművészeti Múzeum számára grafikai lapokat válogassanak, de – Pulszky Károly korábbi külföldi vásárlásainak tapasztalataiból okulva – az ügylet lebonyolításának a módját és kereteit szigorúan meghatározta. 15 ezer forint erejéig szabad kezet adott a delegációnak a válogatásban, de kikötötte, hogy végleges döntésre a lapok beérkezése után, a javaslattétel itthoni beterjesztését követően kerülhet sor.[6]

modern grafikai műveket választanának ki az addig hiányzó gyűjteményi egység megalapítására

¶ 1898. január 17-én kelt felterjesztésében Kammerer országok szerinti bontásban részletes jegyzéket mellékelt az utazásuk során kiválasztott 344 grafikai lapról. „Tanulmányutamban, Térey Gábor és Rauscher Lajos urakkal mindenütt az első rangú metszet-kereskedéseket felkerestük, mappáikat átnéztük és a kiválóbb német, holland, belga, angol, franczia, svájczi peintre-graveurök legszebb lapjait kiválasztva, deczember havára ide küldettük."[7] Az Országos Képtár vezetői a felajánlott lehetőséget az egész századra kiterjedő grafikai gyűjtemény kialakítására kívánták fordítani. Az utazás során azonban a válogatás az utolsó két évtized munkáira korlátozódott, így a 15 ezer forint keretet nem merítették ki. A 344 beérkezett metszet között olyan alkotók lapjai találhatók, mint Carl Bloch (2 db), Arnold Böcklin (120 db), Sir David Young Cameron (7 db), Camille Corot (1 db), Walter Crane (1 db), Hubert von Herkomer (16 db), Jozef Israëls (4 db), Max Klinger (38 db), Emil Orlik (2 db), Hans Thoma (11 db), James Abbott McNeill Whistler (3 db) és Anders Zorn (3 db). Az új modern metszetgyűjteményt Térey Gábor a következő év tavaszán mutatta be az Országos Képtár kiállításán, amely ettől kezdődően minden évben újabb nagyobb kollekcióval egészült ki.

az új modern metszetgyűjteményt Térey Gábor a következő év tavaszán mutatta be az Országos Képtár kiállításán, amely ettől kezdődően minden évben újabb nagyobb kollekcióval egészült ki

TERVPÁLYÁZAT A SZÉPMŰVÉSZETI MÚZEUM ÉPÜLETÉRE

¶ Kammerer Ernő a kultuszminiszternek eljuttatott úti jelentésében konstatálta: „Azt hiszem, hogy a Szépművészeti Muzeumunk szervezésének, építésének, berendezésének kérdéseihez a szükséges összehasonlító anyagot egybe hordottuk és bizalommal mehetünk bele az építési és szervezési munkálatokba."[8] Alig

négy hónap elteltével kiírták a pályázatot a Szépművészeti Múzeum épületének megtervezésére. A bírálóbizottság tagjai voltak: Fittler Camill, az Iparművészeti Iskola igazgatója, egyben a vallás- és közoktatásügyi miniszter megbízottja; Radisics Jenő, az Iparművészeti Múzeum igazgatója; Szalay Imre, a Magyar Nemzeti Múzeum igazgatója; Hauszmann Alajos, Rauscher Lajos és Schulek Frigyes, a Műegyetem tanárai; valamint Lotz Károly és Szinyei Merse Pál festőművészek, Strobl Alajos és Fadrusz János szobrászművészek. Külföldi meghívottakként hozzájuk csatlakozott Ernst Eberhard von Ihne (az éppen építés alatt lévő berlini Kaiser Friedrich Museum, a későbbi Bode Museum tervezője), Adriaan Willem Weissman (az amszterdami Stedelijk Museum tervezője) és Skjold Neckelmann (a kölni Kunstgewerbemuseum, mai nevén a Museum für Angewandte Kunst Köln tervezője).[9]

¶ A beérkezett pályamunkákról Térey is nyilvánosan hangot adott véleményének, különösen Schickedanz Albert és Herzog Fülöp Ferenc megvalósításra kiválasztott tervét elemezve.[10] Kiemelte a különféle műtípusok elhelyezését figyelembe vevő térelosztási és megvilágítási viszonyok átgondoltságát. A Szépművészeti Múzeum épületéről szóló elemzésekben gyakran elsikkad az a párhuzam, amelyre Térey egyértelmű bizonyossággal utalt: „A képtárak egész elhelyezése világosan bizonyítja, hogy az építészek az amsterdami városi képtár [Stedelijk Museum] terveit vették tanulmány alapjául. Weiszmann W. A. Amsterdamból, ki a biráló bizottság egyik tagja volt, hozta létre Európának ezt a legkitünőbb képtárát, amely nemcsak a termek beosztása, hanem a világítás tekintetében is a legkiválóbb Európában."[11]

a képtárak egész elhelyezése világosan bizonyítja, hogy az építészek az amsterdami városi képtár [Stedelijk Museum] terveit vették tanulmány alapjául

¶ Az előző évi körúton részt vevő delegáció tagjai a kor legkorszerűbbnek számító, legújabb múzeumi épületeivel főként Hollandiában és Belgiumban szembesültek: a Rijksmuseum Amszterdamban 1885-ben, a Koninklijk Museum voor Schone Kunsten Antwerpenben 1890-ben, a Stedelijk Museum pedig Amszterdamban 1895-ben nyílt meg. Ahogy Térey is utalt rá, a megfelelő tájolást kihasználva a Stedelijk a maga korában egyedülálló tökéletességgel valósította meg az egyenletes természetes megvilágítás előnyeit. Adriaan Willem Weissman amszterdami városi főépítész alapos tanulmányokat folytatva érte el, hogy a fény egyetlen forrásból, különböző irányból fölerősítve, szűrőponyva használata

Az 1897-es körutazásnak nyilvánvaló szerepe lehetett abban, hogy a Szépművészeti Múzeum pályaterveinek zsűrijébe a kor legkiválóbb, múzeumokra szakosodott építészeit sikerült meghívni.

nélkül, egyenletesen oszoljon el a falakon, és ne a padlót világítsa. A holland építészt a budapesti Szépművészeti Múzeum pályázati zsűrijének tagjaként külön felkérték arra, hogy a pályamunka átalakítása során segítsen a tervek átdolgozásában. Schickedanz végül Weissman javaslatainak figyelembevételével módosította a benyújtott tervet.[12]

¶ Az 1897-es körutazásnak nyilvánvaló szerepe lehetett abban, hogy a Szépművészeti Múzeum pályaterveinek zsűrijébe a kor legkiválóbb, múzeumokra szakosodott építészeit sikerült meghívni. Különösen gyümölcsözőnek ítélhető a Weissmannal kialakított munkakapcsolat. Ugyancsak meg kell említeni egy másik szaktekintély, Georg Treu, a drezdai Albertinum szoborgyűjteménye vezetőjének nevét is, aki a szobrászattörténeti anyag elhelyezése során nyújtott közreműködésével vívott ki érdemeket.

EURÓPAI MÚZEUMI KÖRKÉP

¶ Az útiterv összeállítása során a magyar szakértő delegáció vélhetően tekintetbe vett minden olyan múzeumot és gyűjteményt, amelyek tanulmányozásától fontos tanulságokat remélhetett. Az útvonal a mediterrán és a skandináv országokat nem érintette, a hangsúly a 19. századi múzeumalapítások szempontjából leginkább előtérbe kerülő közép- és nyugat-európai városok meglátogatására helyeződött. Az úti jelentésben említett hatvanöt meglátogatott intézmény teljes listája jelenleg nem rekonstruálható, de a pontosan követhető útvonal állomásai alapján összegyűjthetők azok a fontosabb múzeumok, amelyek útjukba estek. Gyűjteményi anyaguk összetétele szerint csoportosítva tisztább képet kapunk a kor múzeumi hálózatáról, főként annak vizsgálatához, hogy a körút eredményét tekintve melyek szolgálhattak leginkább tanulságul és például.

¶ A Szépművészeti Múzeum létesítésének ötlete és megvalósítása a történelmi összefüggések folytán nem választható el a bécsi Kunsthistorisches Museum nem sokkal korábbi felépítésétől. A Monarchia két fővárosának kulturális kapcsolatait és a két szellemi és politikai központ közötti sajátos versengést tekintetbe véve különösen fontos esemény volt a bécsi Kunsthistorisches Museum megnyitása 1891-ben. I. Ferenc József császár városfejlesztési terveihez illeszkedett az az elképzelés, hogy a Habsburg-ház műkincsei egy helyre legyenek összpontosítva, a császári palota előtti téren egymással szemben felépítendő természettudományi és művészettörténeti múzeumban. A Kunsthistorisches Museum építkezései 1871-ben kezdődtek, és pontosan húsz évvel később nyitották meg ünnepélyes keretek közt.

a Monarchia két fővárosának kulturális kapcsolatait és a két szellemi és politikai központ közötti sajátos versengést tekintetbe véve különösen fontos esemény volt a bécsi Kunsthistorisches Museum megnyitása 1891-ben

A Maria-Theresien-Platz Bécsben, 1895 körül

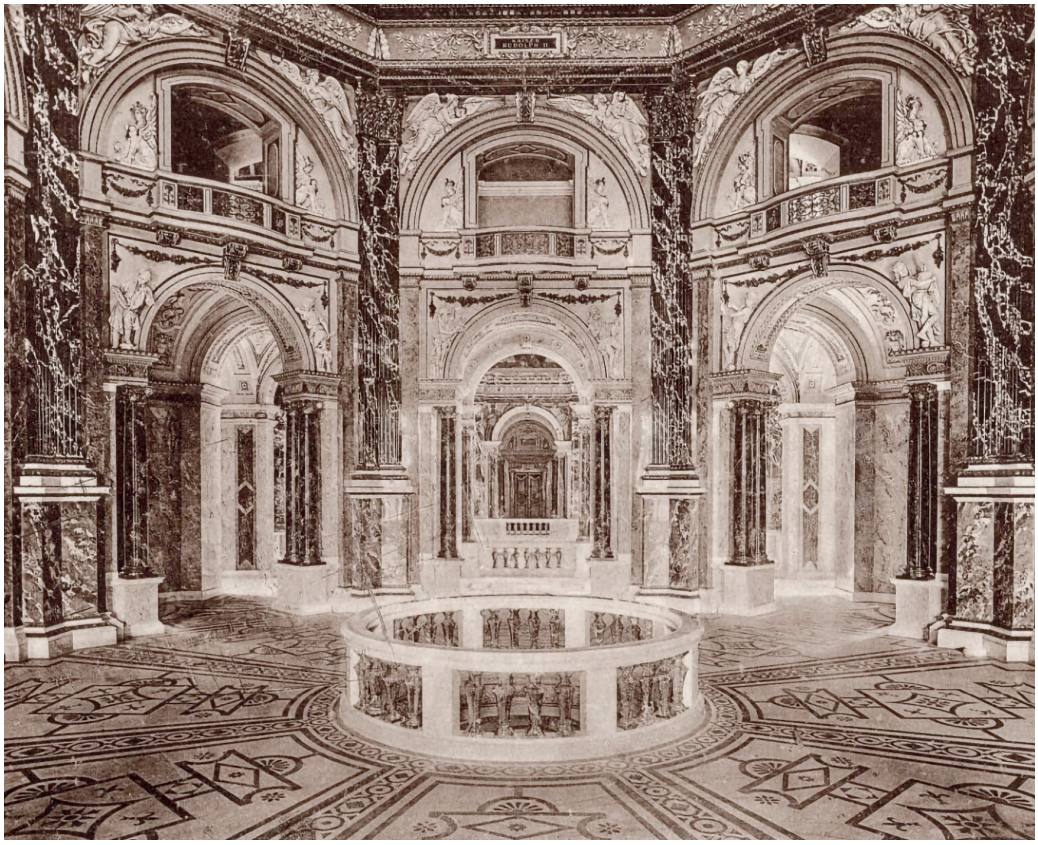

K. k. Kunshistrorisches Hofmuseum, Bécs. A kupolacsarnok
Korabeli képeslap, 20. század eleje

Gipszöntvények gyűjteménye a Rijksmuseum kiállításán, 1900 körül

Giuseppe Gabrielli: *The National Gallery, Interior of Room 32*, 1866
National Gallery, London

¶ A Szépművészeti Múzeum építtetői és tervezője, Schickedanz Albert számára kézenfekvő volt, hogy figyelemmel követik a bécsi eseményeket. A budapesti múzeum esetében ez érződött mind a teljességre törekvő gyűjteményi orientációt, mind az építészeti tervek bizonyos részleteit – például a képtári tömb kétudvaros térmegoldását – tekintve. Az intézmény típusában azonban a kontinens uralkodói alapítású gyűjteményei nem jelenthettek igazi analógiát. A királyi vagy tartományfejedelmi műkincstárakat jóval hosszabb történelmi időszakon keresztül és a hazaival nem összevethető pénzügyi feltételekkel alakították ki. Figyelemre méltó, hogy Bécset leszámítva valamennyi uralkodói gyűjtemény egy történetileg lezárt korszak emlékeit őrzi. Jellemzőjük, hogy a művészettörténet legnagyobb becsben tartott klasszikus évszázadainak értékeit igyekeztek egybegyűjteni és később gazdagítani. A reprezentatív gyűjtemények többségét (Bécs, Párizs, Berlin, München, Drezda) az egyetemes kulturális emlékek szellemi és anyagi gazdagságának birtoklásával való „birodalmi" büszkélkedés jellemzi. Az előbbi műkincstáraknak esetleg része, de nem elkülönített szegmense volt a nemzetközileg kimagasló helyi nagyságok képviseltetése. A reprezentáció ettől eltérő irányát mutatják viszont a század első negyedében alapított holland, belga, flamand királyi gyűjtemények a hazai művészet gazdagságát és dicsőségét hirdető válogatásaikkal (Amszterdam, Brüsszel, Antwerpen, Hága).

a királyi vagy tartományfejedelmi műkincstárakat jóval hosszabb történelmi időszakon keresztül és a hazaival nem összevethető pénzügyi feltételekkel alakították ki

¶ A magyar küldöttség a német városokon keresztülhaladva több helyi gyűjteményt is láthatott. Ezeknek a városi vagy tartományi múzeumoknak a gyűjtőterülete többnyire az adott földrajzi egység, céljuk pedig a helyi kulturális fejlődés reprezentálása. Nemcsak a német és svájci tartományi múzeumok alapításánál, hanem a nemzeti jellegű közép-európai közgyűjtemények intézményi orientációjának az alakulásában is egy időben példaként szolgált a nürnbergi Germanisches Nationalmuseum. A tartományi gyűjteményekhez hasonló szerepet betöltve – de még jóval előbb, a század első évtizedeiben a nemzeti identitás fejlődésével összefüggésben – szerveződtek a Habsburg Birodalom népeinek „nemzeti" múzeumai, amelyek reprezentatív példái Pesten (1808) és Prágában (1818) közadakozásnak köszönhetik alapításukat. A prágai Národní Muzeum az évtizedekig húzódó kényszermegoldások után csak 1891-ben költözhetett be új, önálló épületébe, a nemzeti újjászületés szellemét hordozó történelmi panteonként mindvégig megőrizve az alapításához kapcsolódó irányelveket.

nemzeti jellegű közép-európai közgyűjtemények intézményi orientációjának az alakulásában is egy időben példaként szolgált a nürnbergi Germanisches Nationalmuseum

¶ A 19. század végén mértékadónak számító nagy európai közgyűjtemények – néhány kivételtől eltekintve – egy történetileg lezárt periódus, többnyire a 18. század végéig terjedő időszak emlékeit őrizték. Ez azonban nem jelenti azt, hogy ezekben a városokban ne lett volna látható a kor, illetve a század művészete. A nagy uralkodói múzeumok megnyitásával olykor szinte egy időben, gyakran

ugyancsak uralkodói kezdeményezésre alakultak olyan közgyűjtemények, amelyek a legújabb periódus művészetének gyűjtését és bemutatását szolgálták. Párizsban az uralkodó család számára épült Luxembourg Palotát XVIII. Lajos 1818-ban az élő művészek múzeumává alakíttatta át. Münchenben az Alte Pinakothek megnyitása után tizenhét évvel, I. Lajos bajor király rendeletére Neue Pinakothek néven újabb múzeum létesült a klasszicizmussal kezdődő európai festészet számára. Berlinben a választófejedelem történeti gyűjteményét egy bankár 19. századi művészeti adománya egészítette ki, amely lehetőséget adott a Nationalgalerie felépítésére. A drezdai Albertinum antik és barokk szobor-gyűjteményét Georg Treu igazgató az 1880-as évektől jelentős kortárs anyaggal egészítette ki, majd ebbe az épületbe került át a Zwinger képtárának modern festészeti gyűjteménye is. Városi polgárokból alakult egylet kezdeményezte Amszterdam új múzeumának a felépítését azzal a szándékkal, hogy a kortárs művészetnek otthont adjon. A Stedelijk éppen tíz évvel a királyi gyűjtemény megnyitása után, 1895-re készült el.

Városi polgárokból alakult egylet kezdeményezte Amszterdam új múzeumának a felépítését azzal a szándékkal, hogy a kortárs művészetnek otthont adjon. A Stedelijk éppen tíz évvel a királyi gyűjtemény megnyitása után, 1895-re készült el

A SZÉPMŰVÉSZETI MÚZEUM ÚJ PROGRAMJA

¶ Magyarországon a nemzeti (vagyis a nemzet birtokában lévő) kulturális kincsek és történelmi emlékek megőrzését szolgáló differenciált intézményi struktúra kialakítása felé a 19. század utolsó negyedében történtek meg az első lépések. Az ország univerzális gyűjtőkörű centrális közgyűjteménye, a Magyar Nemzeti Múzeum tárai-ból 1878-ban vált le önálló intézményként az Iparművészeti Múzeum, 1884-ben megalakult a nemzet történelmi panteonja, a Magyar Történelmi Képcsarnok, majd 1896-ban – a Nemzeti Múzeum képzőművészeti anyagának és az Országos Képtár műgyűjteményének egyesítésével – a Szépművészeti Múzeum. 1896-ban az ezredéves évforduló keretében rendezett kiállítások alkalmával létesült a Mezőgazdasági Múzeum és a Közlekedési Múzeum. A Szépművészeti Múzeum intézményi profiljának kialakítása az állami közgyűjteményi hálózat megteremtésébe illeszkedő döntés eredménye volt. A képzőművészetek új tárházának végső szervezeti formája azonban többéves előkészület nyomán véglegesült. A döntés-előkészítés érdekében keresztülvitt múzeumlátogató körút közvetlen tapasztalatairól – Kammerer Ernő úti jelentésén és az útvonalat rögzítő becsatolt számlákon kívül – egyéb összesítésről nem tudunk. A kiküldetési utasításban megfogalmazott célok értelmében a küldöttség a kontinens művészeti gyűjteményeinek különféle típusait, az épületek adottságait, a művek elhelyezésének esztétikai és technikai szempontjait

a Szépművészeti Múzeum intézményi profiljának kialakítása az állami közgyűjteményi hálózat megteremtésébe illeszkedő döntés eredménye volt

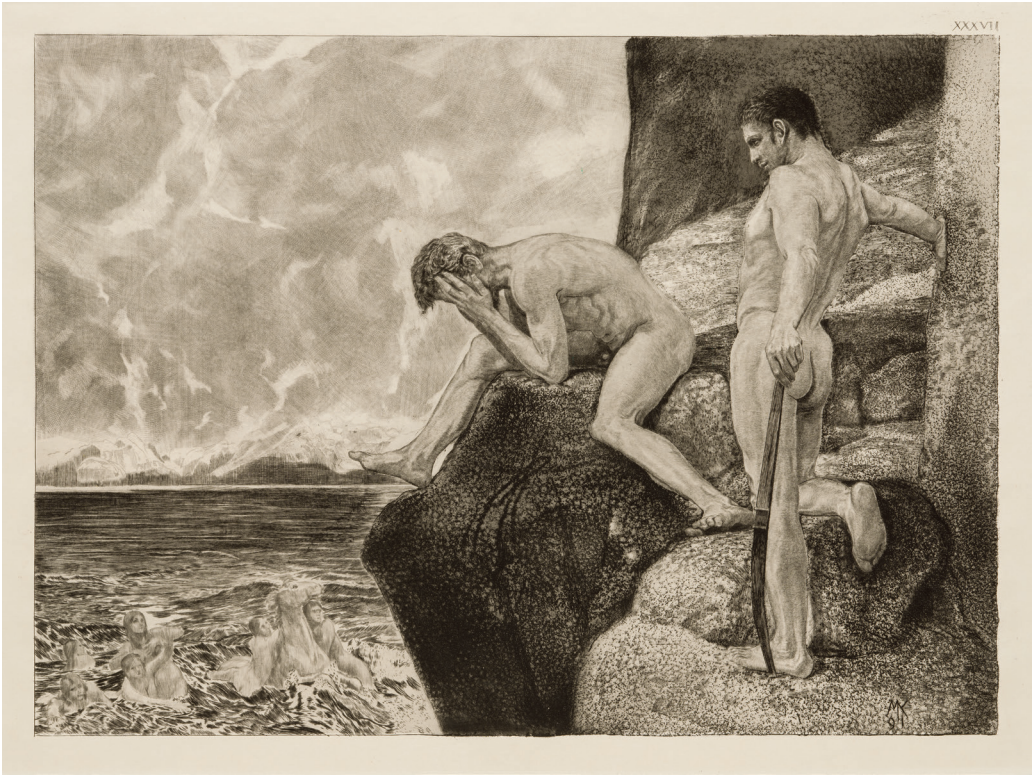

Lap Max Klinger *Brahms-fantázia* című albumából (1890–1894)
Rézkarc, rézmetszet, akvatinta, mezzotinto
Szépművészeti Múzeum, Grafikai gyűjtemény

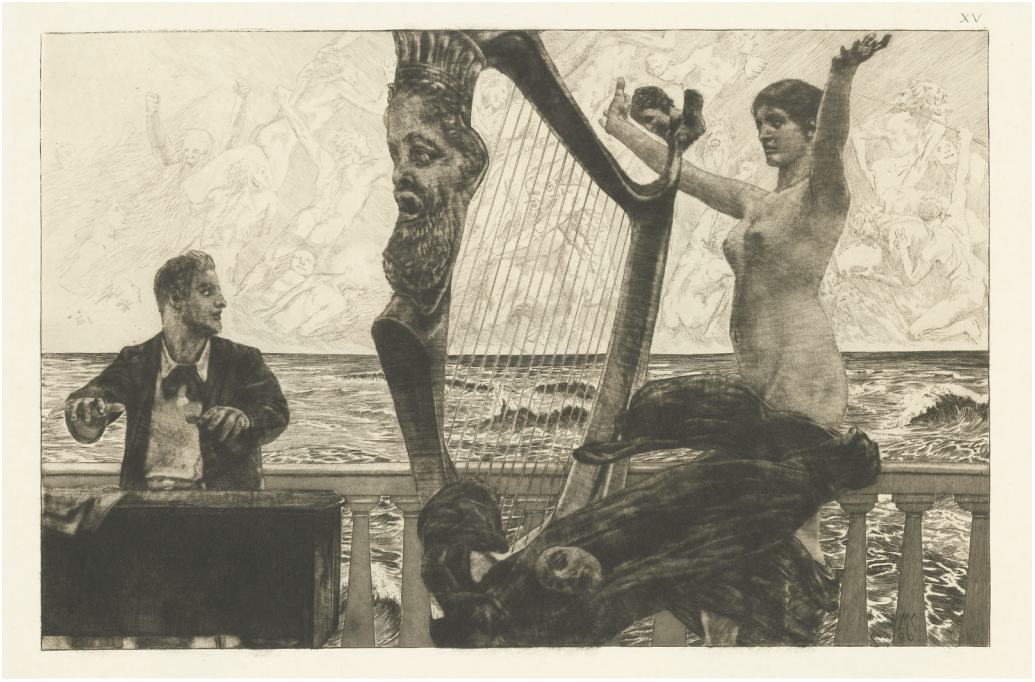

Lap Max Klinger *Brahms-fantázia* című albumából (1890–1894)
Rézkarc, rézmetszet, akvatinta, mezzotinto
Szépművészeti Múzeum, Grafikai gyűjtemény

kellett hogy felmérje. Ezek az út során gyűjtött ismeretek nyilvánvalóan megjelentek a következő évek kulcsfeladatainak végrehajtásában.

¶ A Szépművészeti Múzeum felállítására a Pulszky Károly által 1894-ben kidolgozott programnak és az erre épülő gyűjteményi koncepciónak három súlypontja volt: a Jankovich-, Pyrker- és Esterházy-gyűjtemény nemzeti közkinccsé vált, később Pulszky itáliai vásárlásaival kiegészített klasszikus festészeti anyaga, az európai szobrászat történetének jórészt gipszmásolatok beszerzésén alapuló sorozata, valamint a hazai művészek legkiválóbb munkáinak megvásárlásából összeálló kollekció. A Pulszky-féle program elvi szinten – a távoli jövőre előre vetítve – tartalmazta a művészet egyetemes fejlődésének a jelenkorig terjedő bemutatási szándékát. Ennek közvetlen megvalósítása az új kultuszminiszter, Wlassics Gyula színrelépésével, a múzeum szervezetének kiépítése során kapott egyre nagyobb hangsúlyt.

¶ A Szépművészeti Múzeum épületére beérkezett pályamunkák elemzése kapcsán Térey Gábor fontosnak tartotta kiemelni, hogy „Az új múzeum legfontosabb alkotórészét a már föntemlített két képtár [az Országos Képtár és a Nemzeti Múzeum képtára] fogja képezni, tehát ezt a két képtárt elsősorban a lehető legkedvezőbben kell elhelyezni, miután milliókat képviselnek."[13] A régi és a modern műtárgyanyag egyenrangú gyűjteményi egységként szerepeltetése az új múzeumi koncepció kiinduló eleme, egyben az épülettervben is hangsúlyosan megjelenő szempont lett. Ez az elv a közönségnek 1906-ban átadott épület kiállítótereinek felosztásában is egyértelműen kitűnik: a két egyforma alapterületű emeleti épületszárny egyik felébe kerül a Régi Képtár, a másikba a Modern Képtár. Pulszky Károly elképzelését követve, de a közönség számára a földszinti egységekben csak később megnyitva, hangsúlyos elem maradt a szobrászattörténet szerepeltetése. Ez azonban kiterjed a legutóbbi idők alkotásaiig, illetve kiegészül – az épület ornamentális kialakításával megerősítve – az építészettörténet bemutatásának didaktikus szempontjával.

a régi és a modern műtárgyanyag egyenrangú gyűjteményi egységként szerepeltetése az új múzeumi koncepció kiinduló eleme, egyben az épülettervben is hangsúlyosan megjelenő szempont lett

¶ Az 1899. évi költségvetési tárgyaláson Wlassics körvonalazta a művészeti élet fejlesztéséről vallott irányelveit, amiben kifejtette az emberi kultúra egésze megismertetésének fontosságát a társadalom felemelkedése szempontjából.[14] Amíg a múzeum felépítésével kapcsolatos elképzelésekben a korábbi időszakban a millenniumi évek nemzeti szellemű kulturális ideológiája dominált, ez időtől kezdve az egyetemes értékek képviselete felé történt a hangsúlyeltolódás. A tárca költségvetésének következő évi tárgyalásakor a Szépművészeti Múzeum új koncepciójáról benyújtott jelentés az eddigieknél is differenciáltabb képet adott a gyűjtemény felosztásáról.[15] A miniszter megerősítette, hogy a múzeum profiljának kialakításában azonos súllyal kap szerepet a régi és az új, illetve a hazai

amíg a múzeum felépítésével kapcsolatos elképzelésekben a korábbi időszakban a millenniumi évek nemzeti szellemű kulturális ideológiája dominált, ez időtől kezdve az egyetemes értékek képviselete felé történt a hangsúlyeltolódás

Schickedanz Albert: *A Szépművészeti Múzeum látványterve a város felől*, 1899
Akvarell, papír
Szépművészeti Múzeum, Grafikai gyűjtemény

A Szépművészeti Múzeum Reneszánsz Csarnoka, 1910-es évek
Szépművészeti Múzeum, Fotótár

és a nemzetközi művészet gyűjtése. Ennek a célnak a teljes megvalósítása nyilvánvalóan nem a következő néhány év során következhetett be, hanem hosszabb időszakot átfogó távlati elképzelésekről volt szó. Ezen időszak közvetlen feladatául Wlassics a gyűjtemények arculatának intenzívebb kialakítását, ezzel együtt a modern – hazai és nemzetközi – művészeti gyűjteménynek a történeti anyag színvonalára emelését jelölte meg. Feloldotta a külföldről történő vásárlások felfüggesztésére vonatkozó korábbi rendelkezését, és lehetőséget nyitott kortárs műveknek közvetlenül a nemzetközi piacról történő beszerzésére.

feloldotta a külföldről történő vásárlások felfüggesztésére vonatkozó korábbi rendelkezését, és lehetőséget nyitott kortárs műveknek közvetlenül a nemzetközi piacról történő beszerzésére

A MEGVALÓSULT MÚZEUMTÍPUS ÉS EURÓPAI TÁRSAI

¶ Végső kiállítási struktúrájában a múzeum a képzőművészet európai történetének összefüggő folyamatát kívánta érzékeltetni az ókortól egészen a jelenkorig, mind hazai, mind nemzetközi kontextusban. Ennek az alapszándékaiban ténylegesen megvalósuló elképzelésnek az értékelése és következményeinek felmérése úgy történhet meg, ha a képzőművészeti múzeumok európai palettáján elhelyezve az analógiát jelentő, hasonló jellegű kezdeményezésekkel vetjük össze. A kezdeti elképzelések realizálásának lehetőségeit mérték fel a Szépművészeti Múzeum felállításáért felelős szakemberek is, amikor 1897-ben a különféle gyűjteményi karakterrel rendelkező intézmények szervezeti formáinak tanulmányozására európai múzeumlátogató túrát szerveztek.

¶ A Szépművészeti Múzeum intézményi struktúrájának kialakítása szempontjából a magyar delegáció által útba ejthető és ebben az időben megtekinthető múzeumok közül az a néhány közgyűjtemény jelenthette a példát, amely a budapesti múzeumalapítók elképzeléseivel nagyrészt egybevágó komplex gyűjteménnyel rendelkezett. Ebben az időben a bécsi Kunsthistorisches Museum és a londoni National Gallery, valamint a magánalapítású gyűjtemények közül a kölni Wallraf-Richartz Museum és a frankfurti Städelsches Kunstinstitut közönsége találkozhatott olyan egyetemes történeti műtárgyanyaggal, amely a kor művészetére is kiterjedt.

¶ A londoni National Gallery az állam által John Julius Angerstein bankár és műkereskedőtől 1824-ben megvásárolt képtár, valamint Sir George Beaumont festő és műgyűjtő adományának elhelyezésére és nyilvánossá tételére létesített nemzeti közgyűjtemény. Jelenleg is álló épülete 1838-ban nyílt meg. Az itáliai, holland és flamand festők munkáira épülő gyűjtemény kezdettől kiegészült a brit művészet újabb alkotásaival. A folyamatosan gyarapodó műtárgyanyag elhelyezésének problémájával különösen akkor kellett az intézménynek szembenéznie,

Pulszky Károly elképzelését követve, de a közönség számára a földszinti egységekben csak később megnyitva, hangsúlyos elem maradt a szobrászattörténet szerepeltetése.

amikor Henry Tate hatvanöt festményt, kortárs brit művészek alkotásait hagyományozta a múzeumra. A megoldás a Tate Gallery felépítésével és épp a magyar delegáció látogatásának évében, 1897-ben történt megnyitásával született meg olyan módon, hogy az adománnyal együtt az új létesítménybe került át a National Gallery brit műveinek nagy része is. Az anyaintézet ebből csak egy kisebb válogatást tartott meg, majd 1915-ben egyetemes gyűjteményének időhatárát is az 1900-as évnél húzták meg. Ekkortól a Tate Gallery adott helyet a 20. század európai művészetének is.

¶ Bécsben a Habsburg császári képtár 1781-ben nyílt meg a Felső-Belvederében, majd 1834-től az alsó épületben is. Később a császári műgyűjtemény elhelyezésére épült meg a Kunsthistorisches Museum. Látogatásuk idején Kammererék a Habsburg uralkodók által összegyűjtött, az egyiptomi és görög emlékektől a legutóbbi idők alkotásaiig tartó műtárgyanyag mellett gazdag kézműipari és fegyvertárral találkozhattak. A Vereinigung bildender Künstler Österreichs (a Secession) követelésére a Kunsthistorisches Museum modern gyűjteményéből pár évvel később, 1903-ban alakul meg a Moderne Galerie (a későbbi Österreichische Galerie), annak érdekében, hogy az egyetemes modern művészet gyűjtése és bemutatása nagyobb súlyt és nagyobb szabadságot kaphasson.

¶ A Wallraf-Richartz Museum Ferdinand Franz Wallraf tudós és gyűjtő hagyatékából 1861-ben nyílt meg. A 19. századig terjedő egyetemes művészeti gyűjtemény a következő század során több esetben kényszerült újabb és újabb épületekbe költözni. A Städel Intézet alapítója 1815-ben Johann Friedrich Städel üzletember és bankár volt. A gyűjteményéből alakult múzeum 1878-ban költözött új épületébe. A hagyaték későbbi állandó bővítésével a 19. század végére a festészeti és szobrászati anyag a középkortól a jelenkorig terjedt. A művészeti változások legfrissebb eredményeinek befogadására szolgáló új, modern épületszárnyat 2012-ben adták át.

¶ A felvállalt kronológiai teljesség a fenti intézmények esetében az alapítóktól örökül hagyott műtárgyanyag folyamatos kiegészítésével valósulhatott meg. Az újabb és újabb művészeti fejlemények integrálásával a program teljesülése soha nem zárul le, így a budapestihez hasonló szándékokkal létesített intézetekben előbb-utóbb mindenütt felmerült, hogy az egyre telítődő tár- és kiállítóhelyek fizikai nehézségeire megoldást kell találni. Ez a külföldi példák esetében

éppen a századforduló éveiben, vagy a következő évtizedekben került napirendre. A budapesti Szépművészeti Múzeum az előbbiekhez hasonló kihívásokra a gyűjtemény 1957-ben véghez vitt szétválasztását követően a 21. század előttünk álló időszakában kell hogy megoldást találjon.

Jegyzetek

[1] A vallás- és közoktatásügyi m. kir. ministernek jelentése az Országos Képtár, a Történelmi Képcsarnok s a létesítendő Szépművészeti Múzeum tárgyában, 1897. március 10., Szépművészeti Múzeum Könyvtár, raktári jelzet: 4391.

[2] Wlassics Gyula 22365. sz. leirata Kammerer Ernőnek, 1897. április 30., Szépművészeti Múzeum Központi Irattár 186/1897.

[3] Kammerer Ernőnek a hivatalos levelezésben használt megszólítása.

[4] Kammerer Ernő úti jelentése Wlassics Gyulának, 1898. május 24., Szépművészeti Múzeum Központi Irattár 192/1898.

[5] Kammerer Ernő felterjesztése Wlassics Gyulának, 1897. július 12., Szépművészeti Múzeum Központi Irattár 255/1897 és 1897. augusztus 9., Szépművészeti Múzeum Központi Irattár 296/1897.

[6] Wlassics Gyula 50809. sz. leirata Kammerer Ernőnek, 1897. augusztus 18., Szépművészeti Múzeum Központi Irattár 332/1897.

[7] Kammerer Ernő felterjesztése Wlassics Gyulának, 1898. január 17., Szépművészeti Múzeum Központi Irattár 42/1898.

[8] Kammerer Ernő úti jelentése Wlassics Gyulának, 1898. május 24., Szépművészeti Múzeum Központi Irattár 192/1898.

[9] Műcsarnok 1898. szeptember 24., 81–82., *Műcsarnok,* 1899. február 19., 104.

[10] Térey Gábor: A Szépművészeti Múzeum pályatervei. *Műcsarnok,* 1899. ápr. 2., 158–161.

[11] Uo. 161. Adriaan Willem Weissman, a Stedelijk Museum építőjének a neve rendszeresen hibásan szerepel a korabeli magyar nyelvű forrásokban.

[12] Schickedanz Albert (1846–1915). *Ezredévi emlékművek múltnak és jövőnek*. Kiállításkatalógus. Szerk.: Gábor Eszter és Verő Mária. Szépművészeti Múzeum, Budapest 1996, 185.

[13] Térey Gábor: A Szépművészeti Múzeum pályatervei. *Műcsarnok,* 1899. április 2., 160.

[14] Wlassics 1899. április 7-én a képviselőházban tartott költségvetési beszéde idézve: Wlassics művészeti politikája. *Műcsarnok,* 1899. április 16., 177–178.

[15] Wlassics Gyula jelentése a Szépművészeti Múzeum ügyében. Képviselőházi irományok 1896–1901, 785. sz., 318–346. Részletesen ismertetve: A Szépművészeti Múzeum. *Műcsarnok,* 1900. február 4., 77–79.

múzeumcafé 84

2021/4. augusztus–szeptember

www.muzeumcafe.reblog.hu
www.facebook.com/muzeumcafe
www.muzeumcafe.hu

Szerkesztőbizottság: Baán László, E. Csorba Csilla, György Péter, Martos Gábor, Rockenbauer Zoltán, Török László
Főszerkesztő: Gréczi Emőke
Szerkesztő: Basics Beatrix, Berényi Marianna, Karácsony Ágnes, Magyar Katalin
Lapterv, tipográfia: Pintér József
Korrektor: Szendrői Árpád

E számunk szerzői: Basics Beatrix, Berényi Marianna, Gréczi Emőke, Karácsony Ágnes, Pető Zsuzsa Eszter, Pusztainé Fischl Klára, Tomka Gábor , Tóth Ferenc, Vándor László, Zay Orsolya
Fotó: Szilágyi Lenke

Szerkesztőség: 1068 Budapest, Szondi utca 77.
E-mail: muzeumcafe@szepmuveszeti.hu
Kiadó: Kultúra 2008 Nonprofit Kft., 1146 Budapest, Dózsa György út 41.
Lapigazgató: Lévay Zoltán
Lapmenedzser: Bacsa Tibor
bacsatibor.hatvan@gmail.com
Szerkesztőségi koordinátor: Sarkantyu Anna

Nyomdai munkák: EPC Nyomda, Budaörs
Felelős vezető: Mészáros László

ISSN szám: HU ISSN 1789-3291
Lapnyilvántartási engedély száma: 163/0588-1/2007

Terjesztés: A Lapker Zrt. országos hálózatán keresztül a Relay és az Inmedio kiemelt üzleteiben

További árusítóhelyek: Szépművészeti Múzeum – Magyar Nemzeti Galéria, Ludwig Múzeum – Kortárs Művészeti Múzeum, Néprajzi Múzeum, Magyar Kereskedelmi és Vendéglátóipari Múzeum, Műcsarnok, Magyar Fotográfusok Háza/Mai Manó Ház, Fővárosi Állat- és Növénykert, Ferenczy Múzeumi Centrum (Szentendre), Művészetek Palotája, Kieselbach Galéria, Kogart, Írók Boltja, Rózsavölgyi Zeneműbolt, Kódex Könyváruház, Fuga Budapesti Építészeti Központ

Kedvezményes előfizetési díj 2021. évre lapszámonként 1090 Ft, az elofizetes@muzeumcafe.hu e-mail címen.
Lapunk a terjesztési hálózaton belül 1490 Ft áron vásárolható meg.

Tilos a kiadvány bármely fotójának, írott anyagának vagy azok részletének a kiadó írásbeli engedélye nélküli újraközlése.

Emberi Erőforrások Minisztériuma

A szám megjelentetését az Emberi Erőforrások Minisztériuma támogatta.